

STUDIUL LINGVISTIC
ASUPRA CĂRȚII A DOUA (IEȘIREA) DIN BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688), ÎN
COMPARAȚIE CU MS. 45 ȘI CU MS. 4389

DE

VASILE ARVINTE

INTRODUCERE

În studiul de față se continuă cercetarea limbii literare românești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea așa cum această realitate se oglindește în cartea *Ieșirea*¹ din *Biblia de la București* (1688) și în cele două texte rămase în manuscris și nestudiate din această perspectivă până în prezent: ms. 45 (cca 1665—1685) și ms. 4 389 (cca 1665—1680). Începutul a fost făcut, pentru cartea *Facerea*, în volumul I din colecția de față, în *Studiul lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4 389*, p. 47—128 (vom folosi abrevierea ST.L. FAC). Deoarece multe dintre fenomenele lingvistice de care ne-am ocupat în studiul acum menționat se întâlnesc și în cartea a doua a *Pentateuhului*, în cele ce urmează ne vom opri numai asupra acelor fapte (forme gramaticale, derivație, cuvinte cu etimologii noi, semantism etc.) care diferă de cele cercetate în studiul anterior. Fenomene noi se întâlnesc și în compartimentul dedicat studiului sunetelor. Clarificarea lor contribuie în mod direct la adoptarea unor soluții optime în problema complicată a transcrierii cu litere latine a textelor studiate. Totodată, o serie de exemple aparținând compartimentului fonetic, care au fost întâlnite în cele trei variante ale cărții *Ieșirea*, sînt de natură să aducă precizări de detaliu și completări la cele spuse în ST.L. FAC. cu privire la aceleași fenomene.

Criteriile selectării faptelor lingvistice și modalitatea discutării lor științifice au fost prezentate în ST.L. FAC. (*Introducere*, p. 47, și *Concluzii*, p. 103—105). Fiecare fenomen studiat este raportat la norma literară a textului din care provine, este apoi comparat cu fenomenul echivalent din celelalte două texte studiate și, eventual, cu norma literară a altor texte contemporane, iar în final este confruntat cu norma limbii române literare moderne. Cu fiecare ocazie, sînt scoase în relief tendințele inovatoare față de limba literară a secolului precedent, al XVI-lea, sînt semnalate unele trăsături arhaice și sînt menționate unele fenomene aberante, dialectale, care individualizează textul studiat în contextul normei limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Preocuparea predominantă este aceea de a surprinde și ilustra cu cit mai multe exemple modalitatea de constituire a unora dintre normele limbii române literare care mai târziu au fost adoptate în limba literară modernă. În aceste

operații, s-a recurs de multe ori la analiza cantitativă și comparativă a fenomenelor studiate din cele trei texte, operație posibilă datorită datelor computerizate, concretizate în liste complete de cuvinte în context, pentru fiecare din textele în discuție.

I. FONETICA

I Accentul

1.1.0. Substantivul *aripă* poate fi accentuat fie pe prima, fie pe a doua silabă: *áripă* și *aripă*. Oscilația se explică prin etimologie: lat. pop. **alāpa* (<*āla* 'aripă', vezi REW³, 310), cu accentul pe prima silabă, a fost influențat de lat. pop. **alipo* (un derivat verbal din *āla* + suf. lat. *-ipo*), prezent în rom. (*in*)*arip(ez)*, *aripat*, vb. *a se aripi* 'a bate din aripi' (H. Tiktin, DRG., s.v.; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 178). În BB, Ex., din totalul de 8 ocurențe, 3 au accentul pe prima silabă, *áripă* (cu forme de sg. sau pl., art. sau neart.), iar 4, pe a doua silabă, *aripă*. Într-un caz (Ex., 38, 10), accentul nu este notat. Față de această normă oscilantă, în ms. 45, accentul, care-i notat în toate cele 8 ocurențe, este întotdeauna pe prima silabă, *á-*. Aceeași situație se întâlnește și în ms. 4 389, cu adaosul că aici numărul ocurențelor este numai de 4. Modul de accentuare a acestui cuvînt nu-i nici pînă astăzi normat, căci în DEX, după ce se propune ca fiind în conformitate cu norma varianta *áripă*, se menționează ca uzuală și varianta *aripă*.

1.2.0. Exemplelor de nume antice de țări terminate în *-ia*, accentuat și neaccentuat, din ST. L.FAC. p. 48 (I.1.3.1.) li se alătură câteva cazuri din Ex. Astfel, numele de țară *Finichia* 'Fenicia', cu accentul notat, apare în BB și în ms. 45 în sintagma „*La partea Finichii*” (Ex., 16, 35); în ms. 4 389: „*La marginea Finichei*” (*ibid.*). În primul caz, modelul a fost gr. εἰς μέρος τῆς φοινίκης [(τὸ μέρος, -εος, -ους 'part']; pentru al doilea, sl. кѣ краю финичномѣ (sl. *kraj* 'Rand').

2. VOCALISMUL

2.1.0. Vocala *a* neaccentuată din sl. *narodŭ* a devenit în mod normal în rom. *ă*: *nărod*, formă care circulă în scrierile din secolul al XVI-lea și din cea mai mare parte a secolului următor. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, începe să apară varianta *norod*, rezultată prin asimilație regresivă (vezi DLR, s.v.).

¹ Vom folosi abrevierea Ex. (-*Exodus*).

În cele trei texte studiate, situația este următoarea: În BB, Fac. (faptul nu a fost discutat în studiul precedent, ST.L. FAC.), forma *nărod* cunoaște 9 ocurențe iar *norod*, 13 ocurențe. În BB, Ex., raportul se modifică în mod radical: *norod* apare în aproximativ 150 de locuri, iar *nărod* numai în 2 (Ex., 1, 20; 5, 1). Varianta mai nouă, cu *-o-*, se întâlnește și în ms. 4 389, Ex., în 15 locuri, în timp ce *nărod* are aici 23 de ocurențe. În ms. 45, situația se inversează. Aici, forma tradițională cu *-ă-*, *nărod*, cunoaște aproximativ 160 de ocurențe. Niciodată nu apare varianta cu *-o-*, acest text dovedindu-se, ca în multe alte cazuri, mai tradițional. Se poate conchide că textul BB, cu prestigiul său de text tipărit, a putut avea un rol important în impunerea formei cu *-o-*, *norod*, în limba română literară din secolele următoare.

2.1.1. Schimbarea vocalei *ă* neaccentuată în *o*, printr-un fenomen similar cu cel menționat în paragraful precedent, se întâlnește și în forma *zovoară* din ms. 4 389 (Ex., 26, 26). Forma de sg. *zovor* și vb. *a zovori* sint consemnate de H. Tiktin, DRG, s.v., plecând tot de la textul BB. Etimonul este vsl. *zavorŭ*, care a devenit în mod normal în română *zăvor*. Ultima variantă este, de altfel, curent folosită în cele trei texte studiate. Inovația, rezultată prin asimilație regresivă, *zovor*, în loc de *zăvor*, perfect comparabilă cu cea din *norod*, față de *nărod*, nu a fost acceptată în norma limbii române literare moderne.

2.1.2. Vocalea *ă* neaccentuată din *mă-nuchi* (<lat. pop. *manūclus*, în loc de lat. clas. *manūpulus*, *manūpulus*) apare ca *-u-*, *munuchiu*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 12, 22).

2.1.3. Vocale *ă* neacc. protonică apare, sporadic, ca *a*, în ms. 45: *gratariului* (Ex., 38, 5); *lanfuje* (Ex., 39, 16); *lasară* (Ex. 16, 24).

2.2.0. În ST.L. FAC., p. 50–51 (I.2.3.2.), sint prezentate câteva exemple de cuvinte de origine veche slavă (slavonă), în al căror etimon slav exista vocala vsl. *ѣ*, transcrisă de slavisti prin *ě*. Sunetul notat prin acest grafem era o vocală foarte deschisă din seria anterioară. În împrumuturile de origine slavă ale românei, acest sunet s-a adaptat la modelul existent al elementelor moștenite din latină, în care exista un *é* în poziție *ă*, e. Când vocala din silaba următoare era *ă*, sunetul *ě* a căpătat valoarea de *ă*. Dar când în silaba următoare era *e*, realitatea fonetică putea fi atâr *ea*, cit și *ę* sau chiar *e*. În acest din urmă caz, în textele studiate, ca de altfel și în toate celelalte texte din epocă, se folosesc slovele chirilice *ѣ*, *а*, *я*. Transcrierea cu litere latine a cuvintelor în care apar aceste slove prezintă unele dificultăți. Dacă în slavă, cum este bine cunoscut, *а* nota o vocală nazală din seria anterioară, transcrisă de slavisti prin *ę* (*-ě*), celelalte semne, *ѣ* și *я*, aveau, primul, valoarea unui *ă* (un *e* foarte deschis), iar al doilea, valoarea de *ă*. Aceste valori ale slovelor slave în discuție erau desigur cunoscute cărturarilor români. Când scriau românește, aceștia atribuiau semnelor *ѣ* și *я* valoarea diftongilor *ěă* și *já*. Dar pentru notarea aceluiași diftong, ei recurgeau și la slova *а*, care chiar în slavă își pierduse valoarea inițială, în urma fenomenului denazalizării isurilor.

În textele studiate, cuprinzând cartea *Ieșirea*, au putut fi depistate următoarele exemple care pot să ilustreze cele spuse mai sus: *а́вѣ*, în ms. 4 389 (Ex., 33, 13) <vsl. *ajavě*; *ко́рѣн*, cu 4 atestări în BB, în ms. 45 (Ex., 15, 15; 16, 22; 34, 31; 35, 25) și în ms. 4 389 (Ex., 35, 27), *ко́рѣн*, în ms. 45 (Ex., 2, 14) și *ко́рѣнѣа*, în ms. 45 (Ex., 22, 28) <vsl. *boljarinŭ*; *мрѣжа*, în ms. 45 (Ex., 27, 4) <vsl. *mrěža* (în BB; „*Mreajă*”, cu *-ă*; tot astfel și în ms. 4 389); *нема́рѣннѣ*, *нема́рѣннѣ*, cu 11 ocurențe în BB și în ms. 45 <vsl. **naměrinŭ* <**naměriti* (> rom. *a nimeri*) (în ms. 4 389: „*Vinelic*”); *о́бнѣѣ*,

în ms. 4 389 (Ex., 12, 26) <vsl. *obyčaj*; *прѣ́лѣнѣа*, în BB și în ms. 45 (Ex. 33, 11), precum și în ms. 4 389 (прѣ́лѣнѣ, cu 6 ocurențe) <vsl. *prijatelŭ* [în BB și în ms. 45, Ex., se întâlnește și derivatul cu prefixul *не-*, *непрѣ́лѣнѣ* (*-iă-*), cu 4, respectiv cu 7 ocurențe]; *не́рѣѣѣ*, în BB (Ex., 28, 11, 32; 39, 5, 29), *не́рѣѣѣ*, în ms. 45 (*ibid.*), *не́рѣѣѣ*, în ms. 4 389 (Ex., 28, 11) <vsl. *petati*; la plural, în toate cele trei texte apare în locul slovelor *ѣ* sau *а* de la singular litera *-і-*, și anume de cite trei ori în fiecare din cele trei texte; *прѣ́ѣѣ*, în BB, *прѣ́ѣѣ*, în ms. 45 (Ex., 23, 27) <vsl. *prěbėgŭ*; *ѣ́ѣѣѣ*, *-нѣѣ*, în BB (Ex., în 22 de ocurențe; în ms. 45, numai cu finalul *-ic*, în același număr de ocurențe ca în BB), *ѣ́ѣѣѣѣ*, în ms. 4 389 (cu 15 ocurențe) <vsl. *svěštinikŭ*; *ѣ́ѣѣ*, în BB și în ms. 45 (Ex., 10 ocurențe), precum și în ms. 4 389 (5 ocurențe) <vsl. *věkŭ*; *ѣ́ѣѣѣ(ѣ)*, în BB și în ms. 45 (Ex., 10 ocurențe în BB și în ms. 45), precum și în ms. 4 389 (8 ocurențe) <vsl. *věčinŭ*; *ѣ́ѣѣѣѣ*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 16, 36) și *ѣ́ѣѣѣѣ* în ms. 45 (*ibid.*) <vsl. *vědro*; *ѣ́ѣѣѣѣ*, în ms. 4 389 (Ex., 19, 10, 21) <vsl. *věstŭ*; *ѣ́ѣѣѣѣѣ*, în ms. 4 389 (Ex., 17, 9) <vsl. *vilězŭ*, rus. *viljazŭ*; *ѣ́ѣѣѣѣѣ*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 4, 10; în ms. 45, cu *-ă-*) <vsl. *vředinŭ*; *ѣ́ѣѣѣѣѣ*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., cu 5 ocurențe în BB și cu 3 în ms. 4 389), *ѣ́ѣѣѣѣѣ*, în ms. 45 (Ex., cu 5 ocurențe), *ѣ́ѣѣѣѣѣ*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 4 ocurențe în BB și 5 în ms. 4 389), *ѣ́ѣѣѣѣѣ*, în ms. 45 (4 ocurențe); la plural, în toate cele trei texte, apare forma *ѣ́ѣѣѣѣѣ* (în BB și în ms. 45 cite 5 ocurențe, în ms. 4 389, 2 ocurențe) <vsl. *vřeme*.

Apariția sistematică a slovelor *ѣ* și *а* (ultima curentă în ms. 45) în cuvintele românești care în etimonul lor slavon aveau un *ѣ*, un *а* (= *ę* nazal), apoi grupul sonor *-já-*, sau grupul sonor *ěă*, constituie un indiciu că în mintea cărturarilor români din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cărturari care știa foarte bine slavona, juca un rol important nu numai tradiția grafică, rezidind în transcrierea diftongilor *ěă*, *já* în poziție *e* prin slovele menționate, *ѣ* și *а*, ci și faptul că exista o influență permanentă din partea etimonurilor slave, ale căror grafie și rostire le era bine cunoscută cărturarilor români. Această influență nu se limita numai la grafie, ci, cu o foarte mare probabilitate, și la rostire, astfel încât *ѣ*, *а* în poziție *e* acopereau o pronunție cu diftongii *ěă*, *já*, sau, cel puțin, cu *ę* (deschis). Numai în acest mod poate fi interpretată alternanța grafică *-ѣ/-а-* (sg. și pl.) în cuvinte ca *врѣ́ме/вре́ме*, *пѣ́ѣѣ/пѣ́ѣѣ* (rostite, poate, *vrăme* / *vremi*; *peceate* / *peceți*). Prin convenție, în ediția de față folosim grafiile *vřeme*, *pecețe*.

2.3.0. Închiderea diftongului *ěă* în poziție *ă* *uă*, *ă* *ua*, *ă* *ue*, *ă* *o*, în cuvintele bisilabice, produsă în același timp, probabil, cu fenomenul paralel al trecerii diftongilor *ěă*, *já*, în poziție *e*, la *é* (vezi ST.L. FAC., p. 49; I.2.2.0), poate fi exemplificată cu câteva cazuri din cartea *Ieșirea*: *во́а* (*вѣа*), în ms. 45 (Ex., 5, 10; 12, 2); *доо* (*дѣо*), în BB (Ex., 9, 6; 16, 1; 28, 10; 37, 3); *дооа* (*дѣоа*), în BB (Ex., 1, 15; 18, 13; 26, 4; 27, 5; 32, 6, 29; 38, 15); *рооа* (*рѣоа*), în BB (Ex., 16, 13). Formele cu diftongul păstrat sint preponderente. În ms. 4 389, *воаă* (*воаă*, *воаăă*) cunoaște 25 de ocurențe; *доаă* (*доао*, *доаоа*), 13 ocurențe; *ноаă* (*ноао*, *ноаоă*), 12 ocurențe. *Роуă* are forma *роао* în ms. 45 (Ex., 16, 13) și *роаоа*, în ms. 4 389 (*ibid.*). În cele trei texte apar numai formele *amindoăă*, *amindoăăă*. Inovația este ilustrată cu mai multe exemple din textul BB.

2.4.0. Despicierea vocalelor în diftongii *ie* (> *iee*), *ia* (> *iaa*), *io* (> *ieo*). Verbul *a chema* <lat. *clamo*, *-are* (> **cl'amu* > **kămu* > *kămu* > *kem*) cunoaște în ms. 4 389 formele: *chiem* (*кіѣм*), rostit *chiem* (Ex., 2, 7; 29, 46); *chiăamă* (*кіѣмѣ*) (Ex., 2, 8); (*voi*) *chiăema*

(κίεμα) (Ex., 1, 15; 12, 16; 18, 3; 19, 27, 45; 33, 19 etc.); *chiemară* (κίεμαρ) (Ex., 34, 32); *chiemal* (κίεμαλ) (Ex., 3, 18); *chiemași-l* (κίεμασι-λ) (Ex., 2, 20); *chiemă* (κίεμα) (Ex., 1, 18; 2, 8); *chiama* (κίεμα) (Ex., 2, 8) (Cf. și ST.L. FAC., p. 49; I.2.2.1.). Apare și forma *cheame* (κίεμα), într-o singură ocurență (Ex., 34, 15).

Grupurile *-iē-*, *-iā-* au provenit prin „despicarea” vocalelor *é* și *á*, precedate de oclusiva palatală surdă *k* (<*cl'*> <*cl*>), rezultatul fiind apariția unei silabe în plus. Fenomenul caracterizează, cum s-a arătat, textul ms. 4 389; el nu se întâlnește în textul ms. 45, Ex., în care există 25 de ocurențe ale formelor: *chemă*, *chemăși*, *chema*, (*să*) *chême* etc.; de asemenea, el nu apare decât o singură dată în BB, Ex.: (*se va*) *chiema* (κίεμα) (Ex., 12, 16).

2.4.1. Transformarea lui *-e-* neaccentuat în *-ie-*, când este precedat de *k*, apare și în *inchiegară* (κίεγαρ) din ms. 4 389 (Ex., 15, 8; cuvântul este adăugat pe margine, de aceeași mână, pentru *ingrosară*, din text). Radicalul verbului este *chiag* (<*clagu* <*coagulum*>), devenit *chiag*.

2.4.2. În același ms. 4 389, se întâlnește forma *chiicolori* (κίεωκόρι), în 8 ocurențe. Etimonul avea, cu toată probabilitatea, un *-a-* precedat de grupul *cl-*: lat. *claviloria* sau **claviloria* <*cl'ălqare*> **kjetqare*, iar „prin asimilație” (CDDĒ, nr. 326), > *chitqare*. Semivocala *-i-* a devenit *i* sonant, iar *e* a devenit *ie*. Fenomenul nu se întâlnește în textul ms. 45. Aici, însă, diftongul *-io-* a fost trecut la *-iō-* (două vocale în hiat): *chiolori* (κίωκόρι), cu 15 ocurențe (Ex., 26, 4, 5, 5, 10, 10, 11; 36, 10, 10, 10, 14, 14, 15; 38, 17, 19, 29). Forma se găsește și în BB (Ex., 26, 4, 5, 5, 10; 38, 29).

2.4.3. Drept model pentru schimbarea diftongilor *ie*, *ia*, *io* în *iē*, *iā*, *iō* a putut servi o serie de cuvinte de origine latină sau slavă.

Astfel, cuvântul *vițăță* (pl. *vițéfi*) are drept etimon lat. pop. **vivitia* (> *vivius*), a cărui evoluție fonetică a fost: **vițitia* > **vițéfi* > **vițáfi* > *vițăfi*. Ultima formă se întâlnește în ms. 4 389: *vițața* (κίαα) (Ex. 1, 14); dar în BB și în ms. 45 apare, în același loc, varianta *viata* (κίαα). La gen.-dat., în toate cele trei texte studiate, se folosește forma *κίαα*.

2.4.4. Lat. *ē* > **iē* > **iā* > *iā*, în *pētra* > **piētrā* > **piātrā* > *piātrā*. Ultima formă, în care fostul *i* semivocalic, provenit din diftongarea lui *ē* accentuat latinesc, s-a vocalizat, apărând între el și diftongul următor un hiat (*i-ā*), *piātrā* (κίιαρ), se întâlnește în ms. 4 389, Ex., în 24 de ocurențe, iar forma articulată, *piātra* (κίιαρα), în 7 ocurențe. În BB, cuvântul este scris *κίιαρα* (-r); la fel în ms. 45. Rostirea putea fi cu un hiat între *i* și *a*, iar acesta din urmă nu mai era preiotat. De la această fază, s-a putut trece la rostirea actuală

2.4.5. O evoluție fonetică asemănătoare cu cea a lat. *pētra* a cunoscut și lat. *fēra*. Grupul sonor *iā* se întâlnește tot în textul ms. 4 389: *fiiarā* (κίιαρ) (Ex., 19, 13; 22, 13); *fiiara* (κίιαρα) (Ex., 22, 13); *fiiarāle* (κίιαρλε) (Ex., 23, 11). El apare o singură dată și în BB: *hiarā* (κίιαρ) (Ex., 22, 13). În alte ocurențe, în BB întâlnim *hiarā* (κίιαρ) (Ex., 22, 31); *hiarāle* (κίιαρλε) (Ex. 23, 11) și *fiarāle* (κίιαρλε) (Ex., 23, 29). În BB 1688–1988, nu se face diferență între scrierea cu *-ia-* și cea cu *-iā-*, transcriindu-se ambele grupuri prin *-ia-*.

2.4.6. De la verbul *a pierde* (<lat. *pēdo*, *-ēre*), forma de conjunctiv prezent, persoana a III-a sg. și pl., este în ms. 4 389 (*să*) *piarză* (κίιαρ) (Ex., 19, 24; 32, 12), pe când în BB apare (*să*) *piarză* (κίιαρ),

2.4.7. În exemplele precedente, grupul de sunete *iā* era urmat în silaba următoare de *-ă*. Mai greu de analizat sînt formele în care în silaba următoare sînt sunetele prepalatale *e*, *i*, consoană muțată. Astfel, la același verb *a pierde*, din paragraful precedent, în ms. 4 389 întâlnim forma *κίιαρ* (Ex., 3, 20; 9, 15; 12, 19; 17, 14), pe care în transcriere fonetică o putem reda *pijārde*. Acest mod de a interpreta valoarea grupului *-iā-* poate fi sprijinit și cu argumentul că în BB apar forme ale aceluiași verb, în poziție *-e*, cu transcrierea chirilică *-iā-*: *κίιαρ* (Ex. 12, 15), dar și *-iā-*, *κίιαρ* (Ex. 12, 23; 19, 24); *κίιαρ* (Ex., 22, 9). Ultimul cuvînt este transcris în ms. 45 *κίιαρ*. În ultimele exemple avem a face cu același fenomen de „despicare vocalică” pe care l-am ilustrat mai sus cu exemple din ms. 4 389. Transcrierea acestor forme ar trebui să fie *piiarde*, *piiardeea* (în BB 1688–1988: *piarde*, *piardeea*). Ca avem a face cu grupul sonor *iā*, și nu *iē*, rezultă și din modul în care este transcris în alfabetul chirilic echivalentul acestui grup sonor atunci cînd nu sînt îndeplinite condițiile diftongării: (*să*) *piēz* (κίιαρ), în ms. 4 389 (Ex. 32, 9; 33, 3, 5).

2.4.8. Tot în poziție *e*, apare grupul *iā* în unele forme ale verbului *a fierbe* (<lat. *fērvo*, *-ēre*) (Cf. și ST.L. FAC., p. 49; I.2.2.2.), din ms. 4 389: *fiiarbe* (κίιαρ) (Ex., 3, 8, 17; 19, 23); *fiiarberii* (κίιαρ) (Ex., 30, 35), dar *fierbea* (κίιαρ) (Ex., 9, 10). Grupul *κίια-* apare și în ms. 45, *κίιαρ* (Ex., 16, 23, 23; 29, 31). În BB: *κίιαρ* (Ex., 16, 23, 23); *κίιαρ* (Ex., 29, 31). Editorii BB 1688–1988 transcriu aceste forme *fiiarbe*, simplificînd, desigur, realitatea fonetică din spatele acestei grafii, realitate ilustrată și de exemplele discutate în prezentul capitol.

2.4.9. În cazul verbului *a pieri* (<lat. *pērio*, *-īre*), forma de conjunctiv, persoana a III-a, sg. și pl., este în ms. 4 389 (*să*) *κίιαρ* (Ex., 8, 9; 30, 33; 32, 12), dar o dată și *κίιαρ* (Ex., 10, 7). În primul caz, transcrierea fonetică este *pijāie* (<lat. *pēreat* > **piēria* > **piēriā* > **pijār'e* > **pijāie* > *pijāie*); în al doilea caz, *piāie*. Prima formă, motivată etimologic, este mai veche. Oscilația la nivelul grafiei reflectă o realitate fonetică. Forma a doua reprezintă o inovație. Ambele forme nu apar în BB și în ms. 45, Ex. Mai greu de spus este dacă diftongul *iā* în poziție *e* din această formă nu devenise în rostire un *-e-* deschis sau chiar *e*.

2.4.10. Cuvîntul *piedecă* (<lat. *pēdica*) este transcris în ms. 45 *κίιαρ*, în transcriere fonetică: *pijādecă* (Ex., 23, 33; 34, 12). El lipsește în ms. 4 389, Ex., dar există în BB: *κίιαρ* (Ex., 23, 33) și *κίιαρ* (Ex., 34, 12). În BB 1688–1988, transcrierea este *piadecă*, în ambele cazuri simplificîndu-se realitatea fonetică din textul original.

2.4.11. O evoluție fonetică identică a lui *ē* latin a avut loc și în cazul cuvîntului lat. *vērmis*, *-is*, reflectat în textul ms. 4 389 prin forma *viiarme* (κίιαρ) (Ex., 16, 24), la pl. însă *viermi* (κίιαρ) (Ex., 16, 20). În ms. 45: *κίιαρ* (Ex. 16, 24). În BB, Ex., lipsește această formă.

2.4.12. Rostirea cu grupurile de sunete *iā*, *iē*, în cuvînte ca *chiema*, *inchiēga*, *chiame* etc. a putut fi influențată și de formele verbului *a primi*, al cărui grup *-ii-* exista chiar în etimonul său slav: *prijēti*, *primo*. În BB, Ex., există formele: *prīmi*, *prīmit*, *prīmiși*, *prīmește*, *prīmești*, *prīmiia*, *prīmită* (vezi indicele de cuvînte de la sfîrșitul volumului). Aceeași situație și în ms. 45. În ms. 4 389, numărul atestărilor este mai mic: (*să*) *prīmești* (1 ocurență); *prīmită* (1 ocurență). Rostirea în discuție poate fi auzită pînă astăzi în limbajul bisericesc.

Concluzii la fenomenele discutate în paragrafele I.2.4.0.—I.2.4.12. Rostirile *vitață, piatră, fiară, piarză, piadecă*, apoi *fiarbe, piatie, viarme* sînt arhaice și reale. În cazul primului cuvînt, grupul *-iță* este etimologic, în celelalte a avut loc fenomenul „despicării vocalelor”. Un anumit rol îl va fi avut în acest proces și verbul de origine slavă *a priimi*. După aceste modele, s-au creat și variantele de tipul *chiem, chiiamă, inchiiega, chiteolori* etc. Rostirile de mai sus caracterizează pînă astăzi limbajul bisericesc.

2.5.0. Menținerea fazei mai arhaice cu *é + n + cons.* (vezi ST.L. FAC., p. 52; I.2.6.0.) este ilustrată de două exemple din BB: *cuvintele* (Ex. 4, 15; în alte 21 de ocurențe, apare *-in-*); *veșmentele* (Ex. 31, 9, 9; în alte 11 ocurențe, varianta cu *-in-*).

2.5.1. Vocala *e* neacc. *+ñ +voc.* și *+n,m + cons.* rămîne netrecută la *i* în următoarele exemple: în BB: *intenzînd* (Ex., 7, 5); *intempînă* (Ex., 4, 24); *mencinoasă* (Ex., 20, 16); *semenșile* (Ex., 12, 14; 16, 32, 34; în alle 11 cazuri, apare *-in-*); în ms. 4 389: *ceneva* (Ex. 21, 17; în multe alte ocurențe, *-in-*).

2.6.0. Trecerea lui *e* neaccentuat la *i* (vezi ST.L. FAC., p. 52—53; I.2.6.3) se întîlnește sporadic în toate cele trei texte (înainte de accent): *acoperimînt*, în BB (Ex., cu 12 ocurențe, față de *acoperemînt*, cu 29 de ocurențe); *chiolori*, în BB (Ex., cu 5 ocurențe, față de *cheolori*, cu 4 ocurențe); *ficior*, în ms. 45 (Ex., cu 30 de ocurențe; de regulă, acest text are varianta moldovenească *ficior*); *ferical*, în ms. 4389 (Ex., 26, 32; și *ferecal*, *ibid.*); *înșleptii*, în BB (Ex., 7, 11); *minicale*, în BB (Ex., 19, 16); *ostineala*, în BB (Ex., 2, 11); *numêrnic*, în BB (Ex. 26, 10); *prioiească*, în BB (Ex., 28, 37; 31, 9); *prisare*, în BB (Ex., 9, 8); *prisară*, în BB (Ex., 9, 10); *tribuia*, în ms. 45 (Ex., 16, 22); (după accent): *sécirea*, în BB (Ex., 34, 21); *sécirii*, în BB (Ex., 23, 16; 34, 22; tot astfel în formele articulate de plural); *belciugile*, în BB (Ex., 27, 10, 11, alături de *belciuge*, Ex., 26, 11, și *belciugele*, *ibid.*); *luturi* (sg.), în BB (Ex., 37, 8) și în ms. 45 (Ex., 37, 3, 8); *mașile*, în BB (Ex., 12, 9; ms. 45, Ex., 29, 17); *obracile*, în BB (Ex., 37, 9, 9); *pinzile*, în BB (Ex., 27, 9; și, tot acolo, *pinzilor*, Ex., 27, 14). Pluralul substantivului *piatră* este *pietri* (în BB, Ex., 19 ocurențe; în ms. 45, Ex., 22 ocurențe; în ms. 4 389, Ex., 18 ocurențe). Forma articulată *pietrite* cunoaște în BB, Ex., 7 ocurențe, în ms. 45 și în ms. 4 389, cite 4 ocurențe, iar *pietriti*, 4 ocurențe în ms. 45, Ex.

2.6.1. În cazul pronumelui negativ *nemică* (<lat. *nec-nică*), trecerea lui *e* neaccentuat la *i* nu devenise normă decît în ms. 4 389, Ex., unde apar 10 atestări ale formei *nimic*. Textul BB are o dată varianta *nimică* (Ex., 5, 8) și de două ori *nemică* (Ex., 3, 11; 10, 15). În ms. 45, *nimic* cunoaște 4 ocurențe, iar *nemic*, 1 (Ex., 5, 11) (vezi I. Gheție, *BDR*L, p. 164).

2.6.2. Formele adv. (și conj.) *nice* (<lat. *nēque*) pot fi mai bine urmărite în textul tipărit al BB, căci în manuscrise silaba finală este de foarte multe ori suprascrisă și incomplet transcrisă. Astfel, în BB, Ex., forma *-e* apare în 30 de ocurențe, iar *nici*, în 4 ocurențe, dintre care numai două sînt sigure, fiind scrise în rînd: Ex., 4, 1; 32, 17. Prin urmare, varianta mai arhaică, *nice*, este preponderentă. Constatarea este asemănătoare cu cea făcută asupra textului din cartea *Facerea* (vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.6.3.). O situație asemănătoare se găsește și în ms. 45, unde *nice* este atestat de 22 de ori, iar *nici*, de 11 ori. Trebuie făcută însă precizarea că, în ultimul caz, slovele finale *-ni* sînt suprascrise, astfel că ele ar putea fi interpretate ca *-ce*, cum se întîmplă în cazul multor alte cuvinte din acest text. Încă și mai complicată este situația acestui cuvînt în ms. 4 389. Aici, din cele aproximativ 70 de

ocurențe, slovele *-ni* sînt scrise în rînd numai în două ocurențe (Ex., 22, 25; 23, 9). În rest, apare un *q* suprascris, care poate avea atît valoarea de *-ce*, cît și de *-ci* (cf. *cincizeci*, care are silaba finală scrisă *-q* (Ex., 26, 5). În prezenta ediție, am optat pentru forma cu *-ci*, dar avem rezerve serioase că inovația era generalizată în scrisul traducătorului acestui manuscris. Aceasta pentru că în epocă inovația era abia în faza incipientă.

2.6.3. Trecerea lui *e* neaccentuat la *i* în *nimini* (<lat. *neminem*) se găsește numai în ms. 4 389 (Ex., 2, 12; 10, 23, 23; 16, 19; 23, 17; 34, 3, 24). Pentru alte texte vechi, vezi I. Gheție, *BDR*L, p. 163—164.

2.7.0. Sunetul *i* accentuat apare ca *u* în *dzuă, dzuă*, în ms. 45 (Ex., în 28 de ocurențe) (vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.8.0.).

2.7.1. Sunetul *i* neaccentuat apare ca *e* în: *agonesit*, în ms. 45 (Ex., 15, 16); *ărepile*, în ms. 45 (Ex., 38, 10), BB (Ex., 37, 9); *azeme*, în BB (Ex., 12, 18); *cerezi*, în ms. 45 (Ex., 13, 12); *celi*, în ms. 4 389 (Ex., 24, 7); *inema*, în BB (Ex., în 9 ocurențe, față de 15 ocurențe cu *inima*); *impotrînicelor*, în BB (Ex., 23, 22); *mîneindu-se*, în BB (Ex., 4, 14); *potrevindu-se*, în BB (Ex., 38, 18); *praznec*, în BB (Ex., 13, 6; 23, 18; în ultimul caz: *praznecului*); *silnecia*, în BB (Ex., 6, 6); *sfêșnec* (<vsl. *svêštnikŭ*), în BB (Ex., în 8 ocurențe); *tremis*, în BB (Ex., 3 ocurențe); *tremite*, 6 ocurențe; *tremiș*, 4 ocurențe; *tremișă*, 3 ocurențe; în BB, varianta cu *-i* neaccentuat cunoaște aproximativ 50 de ocurențe; forma *tremis* apare și în ms. 4 389, Ex., 7, 7); *vrăjitori*, în ms. 45 (Ex., 9, 11); vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.8.2.

2.7.2. Sincoparea lui *i* neaccentuat, devenit uneori *e*, în *dirept, dreptate* (vezi ST.L. FAC., p. 53; I.2.8.3.), este realizată în modul cel mai consecvent în ms. 45 (Ex., în 24 de ocurențe); vb. *îndreptă* (Ex., 4, 12; 23, 25); *îndreptedzi* (Ex., 23, 7). O singură dată este atestată forma *dirêpte* (Ex., 29, 20), dar chiar în acest loc varianta cu sincoparea lui *i* este prezentă în 5 ocurențe. Varianta cu *-i* trebuia atribuită copistului Dumitru din Cîmpulung, influențat, desigur, de norma mai veche și, totodată, și muntenească, a epocii. Într-adevăr, în BB, Ex., variantele *dirept, dreptate* etc., cunosc un număr de 21 de ocurențe, *derept, dereptate* etc., 5 ocurențe. Li se alătură *îndreplezi* (Ex. 23, 7; *îndrepta* (Ex., 4, 12; 23, 27). Demn de remarcat este faptul că în BB, atît în cartea *Facerea*, cît și în *Iesirea*, nu se întîlnește niciodată formele cu *-i* sau cu *-e* sincopate. Formele nesincopate sînt preponderente și în ms. 4 389: *dirept (direptă), dreptate* cunosc în Ex. un număr de 18 ocurențe; varianta *derept (dereptă)* are 2 ocurențe (Ex., 14, 22; 18, 21); *îndrepta, îndrepleți, îndreptare* apar de 7 ori; *nedirept, o dată; nedireptă*, de 7 ori; *nedireptate*, de două ori. În acest text, *drept* (prep.) are 2 ocurențe (Ex. 16, 29; 26, 5).

2.7.3. E p e n t e z a lui *i* neaccentuat se întîlnește o singură dată în cuvîntul *roidie*, în ms. 45 (Ex., 28, 29). Fenomenul ar putea fi pus pe seama copistului muntean, Dumitru din Cîmpulung, dacă nu-i mai degrabă un rezultat al influenței cuvîntului vgr. *роїдио*; vezi mai jos, IV.1.5.29.

2.8.0. Vocala nazală vsl. *q* cunoaște în imprumuturile vechi slave ale românei fie reflexul *un*, fie *in* (*-im*). În cazul verbului vsl. *porqiti*, textele analizate prezintă atît varianta cu *-un-* (*porunci*, și postverbalul *poruncă*), cît și varianta cu *-in-* (*porinci, porincă*). Dar, în mod neobișnuit, se întîlnesc încă două realizări: cu *-ân-*, în *porânci, porâncă*, și cu *-on-*, în *poronci, poroncă*. Ultimele două realizări necesită explicații. Reflexul *-ân-* (în grafia chirilică *-ън-*) s-ar

putea să nu aibă o bază în rostire, ci să avem a face numai cu o chestiune de grafie, știut fiind că acest semn se folosește adesea cu valoare de *l*. Totuși, nu poate fi exclusă complet nici posibilitatea unei influențe bulgărești recente, limbă în care iusul mare s-a denazalizat, devenind *ă*. Cealaltă variantă, cu *-on-*, s-a putut realiza printr-un fenomen de asimilație progresivă, dar a putut fi pusă în circulație și de unii cărturari, care cunoșteau etimonul slavon.

Situația acestor patru reflexe ale lui *o* vechi slav din cuvântul menționat, în cele trei texte studiate, este următoarea: în BB, Ex., se întâlnesc reflexele cu *-in-* și cu *-un-*: *porinci* (cu *-ж-*), în 3 ocurențe; *porincit*, în 3 ocurențe; *porunci*, în 16 ocurențe; *poruncit*, în 30 de ocurențe; *porunceea*, în 2 ocurențe; *poruncescu*, în 2 ocurențe; *poruncște*, în 2 ocurențe; *poruncia*, 1 ocurență; *porunca*, în 2 ocurențe; *poruncile*, în 6 ocurențe; în total 59 de forme cu *-un-*. În ms. 45, Ex., se află 38 de forme cu *к* (probabil *porânci*) și 24 cu *ж*, *porînci*, în total 62 de ocurențe. Nu apare în acest text, în cartea *Ieșirea*, varianta cu *-un-* (dar nici cea cu *-on-*). Față de aceste două texte, în ms. 4 389 nu apare, în cartea de care ne ocupăm, grafia *жн*, ci, fie grafia *жн* (*porâncesc* etc.), într-un număr de 42 de atestări, fie grafia *жн* (*poruncit* etc.), în 18 cazuri. De menționat că în Ex., 5, 6, din acest ms., forma *porunci*, din text, este însoțită, pe margine, de varianta *porânci* (cu *-жн-*). Nu putem spune dacă grafia *жн* era egală cu grafia *жн* din BB, adică dacă avem a face în ms. 4 389 cu rostirea *porînci* sau cu rostirea *porânci* (vezi și ST.L. FAC., p. 54; I.2.9.4.)¹.

2.9.0. Vocala *o* neaccentuată în forma *conoaște*, din BB (Ex., 16, 12), apare netrecută la *u* (<lat. *cognosco*, -*ere*). Alte exemple cu *con-*, vezi în H. Tiktin¹, DRG, s.v.

2.10.0. Trecerea lui *o* neaccentuat la *u* a avut loc în exemple ca: *pugoară*, în BB (Ex., 32, 33); *rușit* („*Pici rușite*“ ‘vopsite în roșu’), în BB (Ex., 26, 14; 35, 7, 22; 36, 16; 39, 33), în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4 389 (Ex., 25, 5; 26, 4; 35, 14); *usebi* (*de ~*), în ms. 4 389 (Ex. 16, 29) (<*osebi* <vsl. *o sebĭ* ‘für sich’).

2.10.1. Vocala *o* neaccentuată în cuvântul *preot* alternează cu *u*, *preut*, și tot astfel și derivatele *preofesc*-*preufesc*; *a preofi-a preufi* etc. După CDDE, nr. 1 441, varianta cu *o* ar proveni din **uă* <**ue*: **preūdu* <**preūtru* <**prĕbiterum* <*prĕsbyter*. Varianta cu *u* ar fi, deci, posterioară. Varianta cu *o* se întâlnește în BB și în ms. 4 389. În BB, Ex.: *preofescă*, cu 5 ocurențe; *preofi*, 1 ocurență; *preotul*, 3 ocurențe; *preofie(i)*, 2 ocurențe; *preofii*, 2 ocurențe. În ms. 4 389, Ex.: *preotul*, 2 ocurențe; *preofescă*, 2 ocurențe, *preofești*, 1 ocurență *preofie*, 2 ocurențe; *preofii*, 1 ocurență. Dar în ms. 45, în toate cazurile apare numai forma cu *u*: *preufii*, 1 ocurență; *preufască*, 2 ocurențe; *preufie*, 1 ocurență; *preufiei*, 1 ocurență; *preufi*, 1 ocurență; *preutul(ui)*, 2 ocurențe. Varianta cu *u* caracterizează graiurile daco-române de nord-est (vezi I. Gheție, BDRL, p. 116–117).

2.10.2. În mod sporadic, vocala *o* neaccentuată apare ca *e*, în forma *slobezi* (să fie ~), din ms. 4 389 (Ex. 21, 27).

2.11.0. Reflexele lat. *nūbĭlum*, anume *nuăr*, *noor*, *nor* (vezi ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.0.), se întâlnesc în cartea *Ieșirea*, după cum urmează. În ms. 45, forma arhaică *nuăr* cunoaște 12 ocurențe, în timp ce forma nouă *nor*, 6 ocurențe. În ultimul caz, nu este exclusă o intervenție a copistului muntean al acestui text, care, pe măsură ce înainta cu transcrierea, intro-

ducea tot mai multe forme din norma literară sudică, muntească. În cartea *Facerea*, varianta *nor* nu apare în ms. 45. Față de ms. 45, în cele două texte cu norma literară sudică, BB și ms. 4 389, varianta *nor* este generală. În BB, Ex., sint 18 atestări ale acestei forme, iar în ms. 4 389, Ex., 22 de ocurențe. În BB, apare de câteva ori și varianta intermediară: *noor* (ноор) (Ex., 13, 21); *noorului* (ноорулуй) (Ex., 13, 22; 13, 19).

2.12.0. Vocala *u* neaccentuată apare, sporadic, ca *o*, în: *paporă*, în ms. 4 389 (Ex., 2, 3); *răotate*, în BB (Ex., 32, 11, 13) și în ms. 4 389 (Ex., 5, 19; 32, 14); *răotăților*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 12); *ușora*, în ms. 4 389 (Ex., 18, 22); *ușoral*, în ms. 4 389 (Ex., 5, 8); *ușorăm*, în ms. 4 389 (Ex., 5, 5).

2.13.0. Varianta fonetică neobișnuită *cuiuburi*, în loc de *cuiburi* (vezi ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.1.), caracterizează textul BB, apărind în cartea *Ieșirea* de 23 de ori. Fenomenul labializării lui *i*, care a dus la apariția acestei forme, se întâlnește și într-un cuvânt ca *liungură*, în loc de *lingură*, variantă fonetică auzită de mine în graiul din Valea-Seacă, com. Bălățești, jud. Neamț. În ultimul caz, însă, *i* era sonant și sub accent.

2.14.0. Varianta fonetică accidentală *ușor*, pentru *ușor* (la ușa) (<lat. *ostiolum*), se întâlnește numai în ms. 45: *ușori* (Ex., 12, 7); *ușorii* (Ex., 12, 22, 23). Pentru acest cuvânt, N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu (III)* în LR, anul XXXVIII, nr. 1, 1989, p. 45, prezintă încă 7 atestări ale variantei în discuție. Există și scrierea *ușori*, care probează că de fapt avem a face cu o rostire nazală a lui *u-*. N.A. Ursu, iar mai înainte H. Tiktin¹, DRG, p. 1702, sub *ușor*, au observat că varianta *ușor* se întâlnește numai în scrierile lui Dosoftei, iar acum ea apare și în ms. 45. Pentru N.A. Ursu, apariția lui *ușor* în textul tradus de Nicolae Milescu al *Vechiului Testament* nu se poate explica decât ca un rezultat al unei revizii făcută acestui text de către Dosoftei, eventual de către unii din cărturarii care activau în cercul învățatului mitropolit al Moldovei. Argumentarea este judicioasă și convingătoare, fiind vorba de o particularitate lingvistică cu totul remarcabilă și semnificativă. Varianta cu *o-*, *omșorii*, în PO, Ex., 12, 22, 23.

2.15.0. Sunetul *-u* (final) este caracteristic pentru limba manuscrisului 45. El nu apare niciodată în textul manuscrisului 4 389, se întâlnește însă adeseori în textul BB, ca urmare a influenței manuscrisului 45 (a unei variante a acestuia), pe care l-au avut în mână tipograful BB. Citeva exemple din BB: *ajunsu*; *albu*; *auru*; *intorsu*; *judcătoriu*; *largu*; *lungu*; *mersu*; *soțu*; *semnu*; *orbescu*; *orbu*; *surd*; *urăscu*. Pentru acest fenomen, cf. și ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.4.

2.15.1. Sunetul *-u* (final) în cazul auxiliarului de viitor *voiu* (вою) (<**vōriū* <**vōlco*=*vōlo*; cf. *cĕu* <*quaero*, vezi H. Tiktin¹, DRG, III, p. 1 779, sub *vrea*) este prezent în peste 150 de ocurențe din BB, cartea *Ieșirea*, și în aproximativ tot atâtea din cartea *Facerea*. Situația este la fel în textul ms. 4 389. Cu ajutorul lui *-u*, se marchează diferența dintre auxiliar, dintre verbul predicativ *voiu* ‘*vreu*’ și pronumele personal *voi* (вои) (<lat. *vos* + *i*). Această „normă” muntească nu există în ms. 45. Aici, atât în cartea *Facerea*, cât și în cartea *Ieșirea* (și foarte probabil în întregul text al *Vechiului Testament*), există o formă unică, *voi*, atât pentru verbul auxiliar, pentru cel predicativ, pe de o parte, cât și pentru pronumele personal, pe de altă parte. Norma aceasta de tip moldovenesc, cu *-u* amușit în *voiu*, caracterizează și scrisul lui Dosoftei (în *Ps* în V, ed. N.A. Ursu, *voi*, ca auxiliar, poate fi întâlnit

¹ În acest studiu, indicația de pagină, anume 456, este din O. Densușianu, *Opere, II*, ediție îngrijită de B. Cazauc, V. Rusu și I. Șerb, București, 1975. În restul studiului, am făcut trimiterile la *ILR*, de același autor, ediția îngrijită de J. Byck. Citatul la care mă refeream se află la p. 62–63 din ultima ediție.

la p. 622, 624, 632, 634, 636; pe ultima pagină menționată, *voi* cunoaște 5 ocurențe). Ea se va impune pînă la urmă ca normă a limbii române literare moderne. „Norma muntenească“ va dăinui pînă pe la începutul secolului al XIX-lea. Forma *voiu* este prezentă, de exemplu, în scrierile poetului muntean Iancu Văcărescu, *Poezii alese* [București], 1830. Faptul a fost remarcat de G. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese“*, [București], 1830 (apud I. Gheție BDR.L., p. 445).

2.15.2. Sunetul *-u* (final) se menține în ms. 4 389, în exemple de tipul: *cindu-i* (Ex., 12, 42); *cindu-ș* (Ex., 17, 11, 11); *citu-ș* (Ex. 12, 16); *citu-l* (Ex., 21, 30); *cumu-i* (Ex., 17, 10); *cumu-l* (Ex., 12, 4; 3, 22). Și în BB: *cindu-l* (Ex., 38, 6). Acest *-u*, delabializându-se, a devenit *i*, care apoi s-a contopit cu pronomul conjuncție următoare, dînd astfel naștere formelor moderne *ii*, *iș*, *il* (Cf. ST.L. FAC., p. 54; I.2.10.4.).

3. CONSONANTISMUL

3.1.0. Palatalizarea labialelor. Acest fenomen repudiat de limba literară lipsește în ms. 4389, se întâlnește însă uneori în BB și în ms. 45. Astfel, în BB: *hiară* (Хіаръ) (Ex., 22, 13, 31); *hiarăle* (Хіаръле) (Ex., 23, 11). O singură dată apare în cartea *Ieșirea* și forma nepalatalizată: *fiarăle* (Фіаръле) (Ex., 23, 29). În ms. 45: *jiganie*; în ms. 4 389: *fiară*. (Cf. ST.L. FAC., p. 54; I.3.1.0.).

3.1.1. Forma palatalizată a vb. *a rășchira* (vezi ST.L. FAC., p. 54—55; I.3.1.1.) este prezentă în 3 ocurențe în ms. 45: (*să*) *rășchiră* (Ex., 5, 12); (*au*) *rășchirat* (Ex., 32, 24, 24).

3.2.0. Variantele hiperliterarizate sau hipercorecte atestă conștiința caracterului neliterar al fenomenului palatalizării labialelor. Ele aparțin unor vorbitori în al căror grai popular palatalizarea labialelor era prezentă. În acest mod, se poate înțelege o formă ca *ficlesug*, cu *fi-*, în loc de *hi-*, ultima justificată prin etimon: magh. *hüttenség*. Ea apare în BB (Ex., 16, 10) și trebuie pusă pe seama tipografilor moldoveni ai acestui text. Același cuvînt de origine maghiară este rostit și scris în textele provenind din Moldova cu *vi-*: *viclesug*, *vicleni*. Cum am arătat în ST.L. FAC., p. 55; I.3.3.0., această realizare presupune existența unei spirante palatale sonore la inițiala imprumutului făcut din maghiară, anume *y* (ca în *yin* < *vin*; *yifăl* < *vișel*). Considerat neliterar, acest sunet a fost substituit prin *v+i*. La fel s-au petrecut lucrurile și în cazul unui cuvînt ca *moyilă* (<sl. *mogyla*), devenit *moyilă*). Formele cu *vi-* se găsește în ms. 45: *viclesug* (Ex., 10, 10; 21, 14; 32, 11); *viclenil* (Ex., 22, 8, 11). Se confirmă, astfel, proveniența din aria moldovenească a formei hipercorecte, care va fi acceptată în secolele următoare în norma limbii române literare. Varianta cu *hi-*, motivată prin etimon, este prezentă în ms. 4 389: *hiclenie* (Ex., 32, 12); (*au*) *hiclenil* (Ex., 22, 8, 11); *hiclesug* (10, 10). Această variantă a cunoscut o mare circulație în româna veche (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 849-850). Cf. ST.L. FAC., p. 55; I.3.3.0.

3.3.0. Africată sonoră *ǰ* (<lat. *j+o, u*; <lat. *d, g+i+o, i*) se întâlnește în următoarele exemple din ms. 45: *agiutor* (Ex., 2, 23; 18, 4; și *agiutoriu*, 15, 2); *a agiutori* (Ex., 18, 23); (*dc*) *agiunsu* (Ex., 36, 6; însă și *voi ajunge*, în Ex., 15, 9, cu șuierătoare sonoră *f* introdusă de copistul muntean Dumitru din Cîmpulung); (*am*) *bagiocurit* (Ex., 10, 2; în BB: *batjocorit*; subst. *batjocură*, în ms. 4 389, Ex., 8, 26, 26); *inpre-*

giur (Ex., 11 ocurențe; *prenpregiur*, Ex., 17 ocurențe; *prenpregiurul*, Ex., 3 ocurențe; *incungiură*, Ex., 13, 18; *incungiural*, Ex., 39, 11); *gios* (Ex., 11 ocurențe; dar și *jos*, în Ex., 39, 19); *giudeca* (Ex., 5 ocurențe); *giudecată* (Ex., 2 ocurențe); *giudece* (Ex., 1 ocurență); *giudeț* 'judecată, proces' (Ex., 9 ocurențe; varianta cu *ju-* cunoaște și ea 6 ocurențe, datorită intervenției copistului muntean Dumitru din Cîmpulung; tot în acest mod trebuie explicată varianta *judecător*, Ex., 2, 14); *giunghea* [Ex., 12, 6; 29, 11, 12; dar și *junghea*, Ex., 29, 16, apoi (*să*) *junghi*, Ex., 34, 25; *junghcați* (жунгцаці), Ex., 12, 21, forma în care mold. *u* din ms. 45 a fost substituit în mod mecanic prin *ж*, dar a fost menținută slova *ю*; interpretarea grupului *жю-* ca o dovadă că am avea a face cu un *j'* (muiat, palatal), existent astăzi în graiurile populare din jumătatea de est a Munteniei. este contrazisă de prezența în norma literară muntenească din epocă, inclusiv în ce a lui Dumitru din Cîmpulung, a șuierătoarelor dure *șă*, *și*, *șă*, *șo*, *șu*, respectiv *jă*, *ji*, *ja*, *jo*, *ju*; vezi mai jos I.3.5.0. — I.3.5.18.]; *giura* (Ex., 22, 9); *giurat* (Ex., 13, 5, 11, 19; 32, 12; 31, 1); *giurămîntu* (Ex., 13, 19, 22, 11; în total, 8 ocurențe cu *gi-* și 1 ocurență cu *ju-*, în Ex., 22, 8).

Cuvîntul *jug* (<lat. *jūgum*) și unele derivate ale sale cunosc în ms. 45, Ex., numai această variantă fonetică: *jug* (Ex., 34, 20; și *jugul*, Ex., 22, 30); *juguilor* 'animal de povară' (Ex., 22, 9; și: *juguitoriul*, Ex., 23, 5, 12); *jugător* 'id.' (Ex., 22, 9; și: *jugătoriul*, Ex., 20, 10, 17). Tot *j-* are și vb. *a juca*, în ms. 45 (Ex., 32, 6). În toate aceste forme, înlocuirea lui *ǰ* prin *j* a fost operată de copistul muntean. Acesta, în Deut., 5, 21, a scăpat o dată varianta cu *ǰ*: *ǰiug* (ȳiur) (vezi N.A. Ursu, *Noi înțormății*, (I) p. 466—468), de unde se poate deduce că textul de pe care s-a făcut copia ms. 45 avea această africată.

În BB și în ms. 4 389, cuvintele de mai sus au toate *j*: *ajutor*, *ajunge*, *batjocură*, *jos*, *judeca*, *judet*, *jug*, *juca* etc. O singură dată este prezentă în BB forma *impregiur* (Ex., 21, 18), preluată ca atare din textul mîlescian. Diferența dintre norma moldovenească, cu *ǰ*, și cea muntenească, cu *j*, se va menține pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.

3.3.1. Cuvîntul *jumătate* nu are o etimologie clară (vezi A. Cioranescu, *DER*, nr. 4 645), de aceea nu se poate spune care variantă este primară: cea cu *ǰ*, sau cea cu *j*. În textele studiate, varianta cu *j-* este generală în BB (24 de ocurențe în Ex.) și în ms. 4 389 (19 ocurențe în Ex.). În ms. 45, preponderentă este varianta cu *ǰ*, care cunoaște 14 ocurențe, față de cea cu *j-*, care are 8 ocurențe. În Ex., 30, 13, din acest text, apar una după alta ambele variante, fapt care nu poate fi datorat decît copistului, care a înlăturat adesea pe *ǰ* din original, înlocuindu-l cu *j*.

3.4.0. Africată sonoră *dz* (<lat. *j+d*) se păstrează ca atare în ms. 45, în *dzăcca* (Ex., 21, 18), pe cînd, în textele cu norma sudică, acest *dz* a devenit *z*, *zăcca* (BB și ms. 4 389). Alte exemple cu africată *dz*, respectiv cu spiranta *z*, în I.3.11.0—I.3.11.1.

3.5.0. Velarizarea prin șuierătoare a surdă *ș*, respectiv rostirea muiată a acestui sunet constituie o ală trăsătură care separă „norma moldovenească“, ilustrată de ms. 45, de „norma muntenească“, reprezentată de textele BB și ms. 4 389. În primul caz, șuierătoarea este muiată (palatalizată): *șe*, *și*, *șea* (шє, шш, шк, шш), în al doilea, dură (velară): *șă*, *șî*, *șă* (шъ, шк, шд). Situația este, prin urmare, inversă decît cea existentă astăzi în vorbirea populară din cele două provincii. Ea se explică în cea mai mare măsură prin tradiția grafică. Scrierea cu șuierătoare dure (aici intră și șuierătoarea *j*) în cadrul „normei sudice“ reflectă o situație mult mai veche din graiurile populare

din această regiune. Durificarea șuierătoarelor nu a apărut, cum susține I. Gheție, *BDR*, p. 140, abia „în secolul al XVI-lea”, „în jumătatea sudică a țării, fără a se fi generalizat”. Durificarea șuierătoarelor nu este o „inovație” sudică, pe care „nordul nu [o] cunoștea decât cu totul sporadic”, cum susține același autor, care, în acest caz, pune un semn de egalitate între situația din graiuri și situația din limba literară. În realitate, durificarea șuierătoarelor s-a produs în graiurile sudice încă la începutul epocii numită „româna primitivă” sau „româna comună” (secolele al VII-lea — al VIII-lea), în vreme ce graiurile de tip moldovenesc au menținut faza inițială, din epoca de formare a limbii române (secolele al V — al VII, al VIII-lea), cu *șe, și, șia, șea, șio, șiu*. Înmuiera șuierătoarelor este adevărată „inovație” care s-a produs în graiurile din jumătatea sudică a țării, nu durificarea lor. Ea a început să aibă loc începând de prin secolul al XIV-lea, dar n-a avut acces în limba scrisă decât târziu și sporadic, căci norma literară se fixase la variantele dure, pe care le întâlnim în zeci de ocurențe în textele muntenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cazurile din BB și din ms. 4 389, pe care le vom prezenta mai jos, sînt concludente și irefutabile. Fenomenul durificării șuierătoarelor a început să se producă în graiurile nordice, de tip moldovenesc, începând de prin secolul al XIV-lea, dar inovația nu a avut acces imediat în limba scrisă din această parte a țării, decât în mod „cu totul sporadic”, cum observă I. Gheție (*ibid.*). S-a opus tradiția literară, grafică, în care se impusese scrierea, și, desigur, la cărturari, și rostirea, cu șuierătoarele muiate. Această normă cu șuierătoarele muiate este prezentă, de pildă, în toate scrierile lui Dosoftei. Ea se întâlnește, de asemenea, ca normă, în textul ms. 45, din care vom prezenta mai jos mai multe exemple probante.

Interpretarea fenomenului velarizării prin șuierătoare din textele vechi prin prizma realităților dialectale actuale este o eroare pe care o fac și alți cercetători contemporani. De asemenea, în numeroase studii, nu sînt separate diferitele realizări ale fenomenului numit velarizare după tipurile de consoane care preced vocalele *e* și *i*. Sînt tratate în bloc fenomenele de velarizare prin șuierătoare, cu cele de velarizare prin labiale, prin africaterle *f* și *dz*, prin spirantele *s* și *z*, prin dentalele *t* și *d*, prin *n* și prin *r* etc., fără a se ține seama de cronologia relativă a fiecăruia din aceste fenomene în parte, după dialecte și graiuri, precum și de tradițiile grafice și literare cărora aparțin textele studiate.

3.5.1. A d v. *așa* (<lat. *eccum + sic + a*> **așia*> *așia*) a avut în româna comună un *ș'* palatal. Această rostire este redată în grafia chirilică din ms. 45 prin *аша* și *ашк*, forme care trebuie transcrise *așea*. Realizarea cu șuierătoarea muiată apare în ms. 45, Ex., într-un număr de 21 de ocurențe. Paralel cu acest mod de scriere, care a caracterizat cu siguranță manuscrisul original, mai întâlnim în același text forma cu *ș* dur, *așa* (*аша*), într-un număr de 22 de ocurențe. O comparație cu situația aceluiași cuvînt din cartea *Facerea* este concludentă pentru modul de a proceda al copistului muntean Dumitru din Cîmpulung, atunci cînd trebuia să transcrie cuvinte care conțineau în original, cel puțin la nivelul grafiei, șuierătoare palatalizate. Numărul ocurențelor cu *așea* este în cartea *Facerea* de 21, în timp ce a cel al variantelor de tip muntenească, cu *ș* dur (*așa*) este numai de 6. Copistul s-a străduit la început să respecte grafia din textul pe care îl copia. Dar treptat-treptat, el se lasă prins de tradiția grafică pe care o deprinsese în școală. Procedul se întâlnește și în cazul altor fenomene. El a fost surprins și ilustrat

cu multe exemple și de N.A. Ursu în studiile sale asupra acestui manuscris. (URSU, NOI INFORM.).

Norma muntenească cu *ș* dur în scrierea acestui cuvînt este pusă în practică în modul cel mai consecvent de diortositorii bucureșteni ai BB, care au înlăturat complet în cartea *Ieșirea*, în toate cele 43 de ocurențe, varianta moldovenească *așea*, punînd în locul ei forma *așa*, devenită ulterior singura admisă în limba literară modernă. De asemenea, în celălalt text de proveniență sudică, în ms. 4 389, forma curentă în cartea *Ieșirea* este *așa*, folosit în 50 de ocurențe. Cf. și ST.L. FAC., p. 56; I.3.5.2.

3.5.2. Fenomenul velarizării, respectiv cel al muierii șuierătoarei *ș* este bine ilustrat de formele verbului *a așeza* (<lat. *ad-sediare*). Formele cu *ș* dur (cu *șă, șa*) caracterizează norma muntenească, sudică. Ele se întîlnesc în BB și în ms. 4 389. Astfel, în BB: (*să*) *așaze* (Ex., 14, 26); *așăzat* (Ex., 29, 40); *așăzați-vă* (Ex., 24, 14); *așăză* (10, 14; 14, 27). În ms. 4 389: *așază* (Ex., 30, 7); *așăzară* (Ex., 10, 14; 36, 33); *așăzată* (Ex., 29, 40); *așăză* (Ex., 14, 27; 40, 16, 16); (*să*) *așăzi* (Ex., 26, 30); *așăzămîntul* (Ex., 31, 7). Formele cu *ș* muiat se întîlnesc în ms. 45: *aședză* (Ex., 10, 14; 14, 27); *așezați-vă* (Ex., 24, 14); (*să*) *așeadze* (*ашазе*) (Ex., 14, 26). Comparînd ultima formă cu cea din BB, *așaze* (*ашазе*), constatăm că în varianta moldovenească, din ms. 45, slova *а* nota cu siguranță diftongul *ea* în poziție *e*. În conformitate cu norma lor literară sudică, diortositorii bucureșteni au înlocuit scrierea *аша*, din textul milescian, cu scrierea *аша*, în care *ș* are o rostire dură. Cf. ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.4.

3.5.3. O situație asemănătoare cu cea a cuvîntului din paragraful precedent prezintă formele verbului *a șădea*. Formele cu *ș* dur se întîlnesc în BB: *șăd* (Ex., 5, 8; 34, 12, 15); *șădea* (Ex., 12, 29; 17, 12); *șădeț* (Ex., 5, 17); *șădeți* (16, 29); *șăzi* (Ex., 18, 14); *șăzu* (Ex., 18, 13; 32, 6); *șăzut* (Ex., 2, 15); *șăde* (Ex., 11, 5). Cu toate acestea, sub influența modelului moldovenesc, tipografii au introdus de două ori și variante cu *s* muiat: *șed* (Ex. 23, 31); *șădea* (Ex., 16, 3). În celălalt text sudic, atribuit lui Daniil Andrean Panoaneanul (ms. 4 389), rostirea dură a șuierătoarei *ș* este prezentă în toate formele verbului *a șădea*: (*să*) *șăzd* (Ex., 12, 39; 16, 29); *șăd* (Ex., 5, 8; 23, 31; 34, 12, 15); *șădea* (Ex., 12, 29); *șădeam* (Ex., 16, 3); *șădeț* (Ex., 5, 17; *șăzi* (Ex., 18, 14); *șăzu* (Ex., 2, 15; 17, 12; 18, 13); *șăzură* (Ex., 32, 6); *șăde* (Ex., 11, 5).

În onozitie cu ambele texte de mai sus, care reflectă norma literară sudică de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, în ms. 45 se întîlnește scrierea (și rostirea, în cazul multor cărturari ai epocii) *we, wк, wш*, prin care se nota caracterul muiat, palatal, al șuierătoarei *ș*: *șed* (Ex., 5, 8; 23, 31; 34, 12, 15); *ședeți* (Ex., 5, 17; 16, 29); *șădea* (Ex., 17, 12); *șădeam* (Ex., 16, 3); *șădzu* (Ex., 18, 13; 32, 6); *șădzut* (Ex., 2, 15); *șăde* (*wшде*). Ultima formă trebuie comparată cu cea din BB, *șăde* (*wшде*), care-i prezentă și în ms. 4 389, și cu formele din paragraful precedent, *așeadze*, din ms. 45, și *așaze*, din BB. Concluzia este că în ms. 45 grupul *wш* avea în acest caz în mod cert valoare de *șea*, deși diftongul *ea* era în poziție *e*. Cf. ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.5.

3.5.4. La atestările cuvîntului *cenușă* din ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.3., se alătură alte două, din ms. 4 389: *cenușă* (Ex., 9, 8, 10), cu *-șă* (<lat. *-sia*), în timp ce în ms. 45, finala cuvîntului este *-șe*.

3.5.5. A d j. *deșerl* cunoaște în BB atît forma cu șuierătoarea dură: *deșărl* (Ex., 34, 20); *deșărți* (Ex., 3, 21); *deșarle* (Ex., 5, 9), cît și pe cea cu șuierătoarea muiată: *deșerl* (Ex., 20, 7, 7; 23, 1); *deșerlu* (Ex., 23, 15). Amestecul de forme, echivalînd cu un amestec

de norme literare, se datorește, desigur, originalului de pe care-l culegeau tipografiile. Acesta, judecând după ms. 45, trebuie să fi avut numai forme cu șuierătoare muiate. Într-adevăr, în ms. 45 apare în cazul acestui cuvânt numai grupul sonor *șe*, respectiv *șea*: *deșertu* (Ex., 20, 7, 7; 23, 15; 34, 20); *deșcarte* (ΔΕΨΑΡΤΕ) (Ex., 5, 9). Ultima formă se alătură variantelor *șeade* și *așeade*, prezente în ms. 45, față de *șade*, *așaze*, precum și *deșarte*, din BB și din ms. 4 389. (vezi mai sus, sub I.3.5.3.). În ms. 4 389, apar numai formele cu *ș* dur: *dășarte* (Ex., 5, 9; 23, 1); *dășart* (Ex., 20, 7; 23, 15; 34, 20); *dășârți* (Ex., 3, 21). Cf. și ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.6.

3.5.6. Sufixul *-el*, precedat de *ș* dur, devine *-ăl*, în *frumușăl*, din ms. 4 389 (Ex., 2, 2; în BB și în ms. 45: *iscusit* 'fein, zierlich, kunstvoll', H. Tiktin, DRG, s.v.).

3.5.7. Rostirea dură a șuierătoarei *ș* caracterizează ms. 4 389, cum rezultă și din formele: *greșăști* (Ex., 23, 33); *greșală* (Ex., 32, 31); *greșalele* (Ex., 28, 38). Ea se întâlnește și în BB: *greșala* (Ex., 10, 17; 32, 29); *greșală* (Ex., 28, 39; 32, 29, 30); *greșalele* (Ex., 28, 34; 34, 7). Dar în ms. 45 apare rostirea muiată a lui *ș*: *greșeala* (грешала) (Ex., 32, 28); *greșeală* (грешала) (Ex., 32, 29); *greșealele* (грешала) (Ex., 28, 34; 34, 7). Totuși, intervenția copistului muntean Dumitru din Cîmpulung este prezentă și în acest caz, explicând formele cu *ș* dur din ms. 45: *greșala* (Ex., 10, 17); *greșală* (Ex., 32, 30); *greșale* (Ex., 28, 39). Varianta *greșealele* se alătură formelor menționate mai sus *șeade*, *așeaze*, *deșcarte*, în care grafiile chirilice *шк*, *шз*, *шз* conțineau un *ș* palatal urmat de diftongul *ea* (sau *ia*), cu toate că acest diftong era în poziție *e*. Acestor forme din norma moldovenească li se opuneau *șade*, *așaze*, *deșarte*, *greșalele*, cu *ș* dur și cu diftongul *ea* redus la *a*, în conformitate cu norma literară a dialectului literar sudic sau muntelesc, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Menționăm faptul că, în toate cele trei texte studiate, grupul *și*, din forme ca *greși*, *greșil*, *greșii*, se menține ca atare.

3.5.8. Forma cu *ș* dur poate fi semnalată în 2 ocurențe din ms. 4 389 în cazul cuvântului *ingroșară* (Ex., 15, 8, 8). În BB și în ms. 45, echivalentul este *închegară*.

3.5.9. Verbul *a înșela* (<lat. *sello*, -*äre*; lat. *sella* > *șa*) cunoaște în ms. 4 389 formele cu *ș* dur: *înșăla* (Ex., 3, 22; 22, 16); (*să*) *înșăli* (8, 29). Velarizarea lui *e* prin *ș* dur se întâlnește și în BB: *a înșăla* (Ex., 8, 29). Dar aici, sub influența textului milescian, apare și *înșela* (Ex., 22, 16), formă care există ca atare în ms. 45 (*ibid.*).

3.5.10. Pluralul neutru de la *lănțuș* este *lănțușă*, în BB (Ex., 28, 22; 39, 13, 16). Există însă și varianta cu *ș* palatal și cu *-e*: *lănțușele* (Ex., 39, 16). În ms. 45 apare corespondenta sonoră *j*, palatală: *lănțuje*, *lănțuje* (Ex., 28, 24; 39, 16, 16).

3.5.11. Cuvântul *mușiță* (<vsl. *mušica*, diminutiv de la *muha* 'muscă') apare în ms. 45 cu grupul *-și-* în toate cele 6 ocurențe: *mușițe* (Ex., 8, 16); *mușița* (Ex., 8, 18); *mușițile* (Ex., 8, 16, 17, 17, 18). Forma cu *ș* palatal se întâlnește și la Dosoftei (H. Tiktin, DRG, s.v.: „*Mușițe și fînțari ca nuării*“). Dar, față de ms. 45, diortositorii bucureșteni ai BB, aplicând norma literară sudică, muntească, au substituit pe *-și-* prin *-și-*, scris *-ш-*: *mușițe* (мушице) (Ex., 8, 16); *mușița* (мушица) (Ex., 8, 18); *mușițele* (мушица) (Ex., 8, 16); *mușițile* (мушица) (Ex., 8, 17, 17, 18).

În ms. 4 389, Daniil Panoneanul a preluat varianta din versiunea prezentă și în ms. 45, *mușițe* (Ex. 8, 16, 16, 17, 17, 18, 18). Dar în dreptul versetelor 16,

17, întâlnim pe margine, scrisă de aceeași mină, sintagma explicativă: *păduchi de lemn* [după DRL, s.v.: 'ploșnițe'], fapt care ar putea fi interpretat în sensul că autorului traducerii nu-i era familiar termenul *mușiță*. Din această cauză, el nici n-a operat transpunerea grupului *-și-* în *-și-*, cum eu procedat, cu o remarcabilă consecvență, diortositorii bucureșteni ai BB.

3.5.12. Dar velarizarea a lui *-e* prin *ș* dur se întâlnește în ms. 4 389 în formele de plural, nominativ acuzativ, și de singular și plural, nearticulate sau articulate, genitiv-dativ, ale substantivului *moașă*: *moașă* (pl.) (Ex., 1, 15, 16); *moașale* (Ex., 1, 17, 19, 21); *moașălor* (Ex., 1, 20). Totuși, probabil sub influența textului lui Nicolae, „spătariul moldoven“, se pot găsi în ms. 4 389 și două ocurențe cu *-șe-*: *moașele* (Ex., 1, 18); *moașelor* (Ex., 1, 18). Într-adevăr, în ms. 45, în toate cele 8 ocurențe, apare varianta cu șuierătoare muiată: *moașe* (Ex., 1, 16); *moașele* (Ex., 1, 17, 18, 19, 19, 21); *moașelor* (Ex., 1, 15, 20). Influența normei din acest text moldovenesc se resimte și în BB. În 7 din cele 8 ocurențe, a fost preluată forma cu *-șe-*: *moașe* (Ex. 1, 16); *moașele* (Ex., 1, 17, 18, 19, 19); *moașelor* (Ex., 1, 15, 20). Numai într-un singur caz, apare *-șă-*: *moașăle* (cu *-ш-*) (Ex., 1, 21).

3.5.13. Rostirea palatală a lui *ș* în adj. *roșiu* (рoшiу) este atestată în 20 de ocurențe în ms. 45, iar forma articulată *roșiul* (рoшiушa), în 4 ocurențe. În primul caz, rostirea era *roșiu*, adică silaba a doua avea diftongul descendent *-iu*. Acest *-iu* apare și în *luciu*, *sașiu*. Ocupându-se de aceste cuvinte, H. Tiktin², DRG, sub *luciu*, observă că silaba finală este neclară. Pentru *roșiu*, explicația ar putea pleca, după opinia noastră, de la forma de feminin *roșie*, rostită *roșiie*. Din forma de feminin lat. *rūssēa*, a rezultat în lat. pop. **roșja*, apoi, pe terenul limbii române, **roșiă* > *roșiie*. În ultimele două forme, diftongarea lui *o* în poziție *ă*, *e* nu a avut loc, din cauză că, încă din epoca de formare a limbii române (secolele al V-lea – al VII, VIII-lea), cuvântul a devenit, în unele regiuni, trisilabic: *roșiie*, în urma unui fenomen care a avut loc și în: *salcie* (rostit *salčiie*), față de etimonul lat. pop. *salce(m)* (> *salce*); *așchie* (<lat. *astula*); *gratic* (<lat. *cratic*); *fringhie* (<lat. *frimbica*); *unghie* (<lat. *ungula*) etc. (vezi A. Philippide, *Principii*, p. 51). Plecându-se de la forma de feminin *roșie* (*roșiie*), s-a refăcut masc. sg. *roșiu* (*roșiū*). Terminația *-iu* s-a extins apoi și în cuvintele *luciu* (<vb. lat. *luceo*, -*ere*), *sașiu* (<vb. lat. *satio*, -*äre*).

Dar încă în epoca numită „româna comună“ sau „româna primitivă“ (secolele al VIII – al X, XI-lea), în graiurile sudice ale teritoriului dacoromân (munteștii) a avut loc fenomenul durificării șuierătoarei *ș*, astfel că, în loc de forma **roșiu* (<*rūssēus*> *roșiu*), a părut în aceste graiuri forma *roșu*. Aceasta a fost adoptată în norma literară a variantei munteștii a limbii literare din epoca veche. Ea se întâlnește atît în BB, cit și în ms. 4 389. În primul caz, adj. *roșu* cunoaște în cartea *Ieșirea* un număr de 20 de ocurențe, în majoritatea cazurilor exact în locurile în care ms. 45 are forma *roșiu*. De asemenea, este atestată în această carte și forma articulată *roșul*, în 5 ocurențe. Cu toate acestea, sub influența textului de proveniență nordică, moldovenească, întâlnim în BB, *Ieșirea*, și varianta *roșiu* (рoшiу) (Ex., 25, 4), care a mai fost folosită de 3 ori și în cartea *Facerea* (Fac., 25, 25; 38, 28, 30). În ceea ce privește ms. 4 389, varianta folosită, cea sudică, *roșu*, cunoaște 10 ocurențe, iar forma articulată, *roșul*, 2 ocurențe.

În toate cele trei texte studiate, forma de feminin din sintagma *Marea Roșie* are finala *-ie*, iar pl. și

gen.-dat. sg. fem. este *roșii*. Cf. și ST.L. FAC., p. 58; I.3.5.17.

3.5.14. Rostirea dură a șuierătoarei *ș* este atestată și în cuvântul *secerișilor*, în m. 4 389 (Ex., 34, 22); dar, în același text, și *secerișilor* (Ex., 23, 16).

3.5.15. Aceeași rostire dură a șuierătoarei *ș* este prezentă și în cazul numeralului *șapte*, cu diferite forme: *șaptea*, *șaptelea*, *șaptele* etc. În BB, inițiala *ș*- cunoaște 27 de ocurențe, iar în ms. 4 389, 26 de ocurențe. Față de aceste două texte, care urmează norma sudică, ms. 45 are silaba inițială *șea* (уш-, уш-, уш-), în 8 ocurențe: *șaptea* (Ex., 12, 15; 16, 29; 20, 11; 24, 16; 29, 9); *șaptelea* (Ex., 21, 2; 23, 11); *șaptele* (Ex., 34, 22). Dar în acest text se întâlnesc și 4 cazuri în care grupul inițial este *ș*- (Ex., 12, 16; 16, 30; 20, 10; 31, 14). Explicația nu poate fi decât intervenția copistului muntean Dumitru din Cimpulung. Cf. și ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.13.

3.5.16. Cuvântul *șarpe*, al cărui *ă*, ca și cazul precedent, *șapte*, provenea dintr-un *ă* precedat de un *ș* dur (<lat. *sērpēs*), apare ca atare în BB, Ex., în 3 ocurențe, iar în ms. 4 389, în 6 ocurențe. Această variantă sudică, *șarpe*, a fost introdusă de copistul muntean al ms. 45 și în 3 ocurențe din cele 5 cite sînt în textul cărții *Ieșirea*. Varianta nordică cu *șea*-, în grafie chirilică уш- sau уш-, se întâlnește în ms. 45, Ex. 4, 3 și 7, 15. Dar în cartea *Facerea*, copistul muntean Dumitru din Cimpulung a respectat mai atent originalul pe care îl transcria, căci acolo, din 6 cazuri, în 5 a păstrat silaba inițială cu *-ș*- muiat, уш. Vezi ST.L. FAC., p. 58; I.3.5.14.

3.5.17. Numeralul *șase* apare în ms. 4b, Ex., numai de două ori: o dată cu silaba inițială *ș*- (Ex., 16, 22) și a doua oară cu *șea*- (уш-а) (Ex., 16, 5). În multe alte situații, se folosește cifra *s*. În BB, însă, forma transcrisă este cu *ș*-, *șase*, în 18 ocurențe, și *șasea*, în 4 ocurențe. În ms. 4 389: *șase*, în 8 ocurențe, iar *șasea*, în 4 ocurențe. Varianta cu șuierătoarea muiată, *șea*-, este atestată de trei ori și în cartea *Facerea*, ms. 45; vezi ST.L. FAC., p. 57; I.3.5.13.

3.5.18. Fenomenul velarizării, respectiv al muiării șuierătoarei *ș*, este ilustrat și de formele cuvintului *ușă* (<lat. *ostia*). În BB, Ex., acesta cunoaște 32 de ocurențe. Dintre acestea, forma articulată *ușa* cunoaște 9 ocurențe; forma nearticulată *ușă*, 4 ocurențe; forma de plural articulată *ușăle*, (уш-а-ле) 1 ocurență; iar aceeași formă, de plural articulată, în varianta *ușile* (уш-а-ле), 6 ocurențe. În rest, apar variante cu *ș*-, și. Față de această situație, în ms. 45 se întâlnește aproape peste tot numai varianta cu *ș* muiat: *ușea*, în 7 ocurențe; *ușele* (Ex., 29, 4, 10); *ușile* (Ex., 29, 10, 11; 33, 9; 38, 8; 40, 6, 11, 26); *ușe* (Ex. 12, 22, 22; 21, 6). Acestea li se opun în BB formele *ușa*, *ușăle*, *ușile*, *ușă*. Dar varianta cu *ș* dur apare de două ori și în ms. 45: *ușa* (Ex., 32, 25; 36, 35). Ea nu poate fi explicată decât prin intervenția copistului muntean Dumitru din Cimpulung. În ms. 4 389, norma muntească este prezentă în formele: *ușa*, cu 3 ocurențe; *ușă*, cu 2 ocurențe. Velarizarea nu are loc însă în: *uși*, 1 ocurență; *ușii*, 2 ocurențe; *ușile*, 6 ocurențe; *ușilor*, 7 ocurențe. Scrierea și rostirea cuvintului în discuție în acest text este cea mai apropiată de norma literară actuală.

3.5.19. Rostirea dură a lui *ș* explică formele cu *-ș*, *ș*- ale pronumelui reflexiv și (*să-ș*, *de-ș*, *ș-au*, *vecinu-ș*, *mumă-ș*), întâlnite în BB, Ex., în 16 ocurențe. Nu se poate spune dacă în ms. 45 acest *-ș* era palatal; din cauză că în mai multe cazuri (Ex., 2, 25; 3, 6; 9, 34; 19, 10, 14; 21, 7; 33, 6) nu este suprascris. Tot suprascrisă este această slovă în *vecinu-ș*

(ms. 45, Ex., 11, 2; 22, 14) și în *maică-ș* (Ex., 22, 30). Dar în alte două situații, în care în BB întâlnim scrierea *ș-au*, în ms. 45 apare și *au* (Ex., 9, 20; 32, 30). În fine, în alte două cazuri, ms. 45, Ex., are forma de pronume reflexiv *sic* (Ex., 1, 21; 5, 7). Tot suprascris este *ș* (pronume reflexiv) și în ms. 4 389, în cele aproximativ 10 ocurențe.

Același sunet, în poziție finală, se mai întâlnește în BB în următoarele cuvinte: *aleș* (Ex., 15, 4; 24, 11); *cineș* (Ex., 12, 3; 32, 26, 26, 26); *iarăș* (Ex., 3, 15; 4, 6, 7, 7); *luiș* (Ex., 22, 16); *povățiș* (Ex., 15, 13). O singură dată este folosit *iș*, fără *-i*, dar cu *-i* protetic (Ex., 39, 20). Situația este asemănătoare și în ms. 45, numai că aici, în loc de *luiș*, apare *sic*, iar în loc de *iș*, *să* (*vor șpăla*) 'își vor spăla' (Ex., 50, 20). Tot fără *i*, final apare *-ș* și în ms. 4 389, de regulă fiind suprascris. Însă, în toate textele studiate, și, conj. și adv., este transcris ca atare în sute și mii de ocurențe.

3.5.20. Cronologia relativă a fenomenului velarizării prin șuierătoare (vezi ST.L. FAC., p. 56; I.3.5.0.; p. 58; I.3.6.0.) a putut fi stabilită și cu ajutorul evoluției fonetice a unor cuvinte ca *bășică*, *cămașă*. În acest mod a precedat A. Philippide, *OR*, II, p. 45–47. În cele trei texte de care ne ocupăm (cărțile *Facerea* și *Ieșirea*), este semnalat numai primul din aceste cuvinte. Astfel, în BB se găsește forma *bășici* (башичи) (Ex., 9, 9, 10); în ms. 4 389, *ibid.*, apare o dată forma *bășici* (башичи) (Ex., 9, 9); a doua oară, cuvântul este scris башыч (Ex., 9, 10), slova *ш* putînd nota, uneori, și pe *i*, în acest text. În acest caz, *ș* precedat are timbru dur. În ms. 45, apare varianta moldovenească *beșici* (Ex., 9, 9, 10). Ca să fi putut avea loc velarizarea lui *e*, din etimonul lat. pop. *vesica* > **beșică*, a fost mai întii necesară rostirea dură a șuierătoarei *ș*, care a schimbat timbrul lui *i* în *î*, căci velarizarea prin labiale are loc numai dacă în silaba următoare există vocale cu timbru dur. Astfel, munt. **beșică* a devenit mai întii *beșică*, după care a putut apărea forma cu *bă-*, *bășică*. După secolul al XIV-lea, graiul muntenesc cunoaște fenomenul muiării șuierătoarelor, în urma căruia apare forma *bășică*, pl. *bășici*. Ultima formă a fost semnalată în BB și în ms. 4 389, Ex. În ultimul text, s-ar putea să existe și varianta mai veche cu *-i-*: *bășică*. Varianta muntească *bășică* este considerată astăzi literară. Spre deosebire de aceasta, varianta moldovenească are silaba inițială *be-*. Velarizarea prin labiale nu a putut avea loc aici din cauză că vocala din silaba următoare avea un timbru palatal, muiat, iar acest fapt se datora rostirii muiate a șuierătoarei *ș*, multă vreme după epoca „românei comune“, pînă prin secolul al XIV-lea. Această rostire s-a fixat în scriere și s-a transmis de-a lungul secolelor, astfel încît în ms. 45, care datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, întâlnim forma cu șuierătoarea muiată și, firește, cu *e*, precedat de labială, nevelarizat: *beșici*. Dar în graiurile populare din această parte a teritoriului dacoromân, rostirea dură a șuierătoarelor începuse să se producă de prin secolul al XIV-lea. În acest fel, exista un decalaj, o diferență între tradiția grafică și, eventual, rostirea acestui cuvînt de către unii cărturari ai vremii, care rosteau cum scriau: *beșică*, *beșici*, și realizarea fonetică cu șuierătoare dură *ș*, care îi conferea cuvîntului forma cu *-și-*, *beșică*, pe care o cunoștea pînă în prezent graiurile populare de aici.

3.6.0. Velarizarea prin șuierătoarea sonoră *j* are loc în aceleași condiții ca și velarizarea corespunzătoare surde *ș*.

3.6.1. Verbul *a jăfui* (<*jaf*) are în textele studiate și variante cu *je-*, rezultate în urma rostirii muiate a șuierătoarei *j* (vezi ST.L. FAC., p. 59; I.3.6.7. și p. 66; I.3.20.0.). În cartea *Ieșirea*, numărul exemplorilor

cu acest cuvînt este mult mai mic. Ele confirmă însă explicațiile propuse în studiul menționat. Astfel, în ms. 45 se întâlnește forma cu suierătoarea muiată, *jecuiră* (Ex., 12, 36), care a fost preluată ca atare și în BB (*ibid.*). În ms. 4 389, este atestată forma cu *jă-*: *jăfuiră* (*ibid.*) și *jăfuit* (Ex., 22, 8).

3.6.2. Pentru discuția privitoare la formele velarizate, respectiv muiate (palatalizate), cu *je-*, *ji-* sau cu *jă-*, *ji-*, ale cuvintelor *jertfă*, *jirtvă*, *jărtvă*, *jirtfelnic* etc., vezi ST.L. FAC., p. 58–59; I.3.6.2. Situația din cartea *Ieșirea* merită a fi consemnată, căci faptele de aici confirmă explicațiile de detaliu propuse în studiul anterior. Astfel, în ms. 45, varianta cu *ji-*, în *jirtvă*, cunoaște un număr de 15 ocurențe; *jirtlăvnic*, 53 de ocurențe; *a jirtvi*, 2 ocurențe; *a jirtvii*, 12 ocurențe; *jirtvuire*, 1 ocurență. Trebuie scos în mod cu totul deosebit în relief faptul că în acest text nu apare niciodată, în cartea *Ieșirea*, varianta cu *j-* dur, pe care, însă, o întâlnim de nenumărate ori în BB: *jirtlăvnic*, de 58 de ori; *jirtvă*, de 20 de ori; *a jirtvi*, de 9 ori; *a jirtvii*, de 4 ori. În celălalt text de proveniență sudică, ms. 4 389, se întâlnesc, de asemenea, variante velarizate, numai că, de data aceasta, vocala de după suierătoare fiind *e*, rezultatul a fost grupul inițial *jă-*: *jărtfă*, în 21 de ocurențe; *jărtvnic*, în 3 ocurențe.

3.6.3. Cuvîntul de origine germană (săsească) *jeț* (<săs. *sätz*) avea la inițială grupul sonor *je-* (**zätz*) (cf. ST.L. FAC., p. 59; I.3.7.7. și p. 90–91; IV.1.5.2.). În ms. 4 389, în care, cum s-a văzut din numeroasele exemple date pînă acum, suierătoarele sînt dure, acest cuvînt are forma *jățitul* (Ex., 11, 5; 12, 29) (vezi prezenta lucrare, sub IV.1.8.3.).

3.6.4. Suierătoarea sonoră cu timbru dur, *ji-*, în locul formei cu *ji-* din etimon, este semnalată în BB, în cuvîntul *jitnițe* (жѣтницѣ) (Ex., 16, 32), pl. de la *jitniță* (<vsl. *žitnica*).

3.6.5. Fenomenul invers, de înmuiere a suierătoarei *j*, cu schimbarea simultană a velarei *ă* în *e*, se întâlnește în ms. 45 în cuvîntul *mreațe* (Ex., 27, 4), în loc de *mreață* (<vsl. *mřęza*). În BB și în ms. 4 389, cuvîntul are *-ă*.

3.6.6. Inconsecvența în folosirea formelor velarizate și nevelarizate constituie o trăsătură caracteristică a limbii din BB. Ea se întâlnește și în cazul verbului *a sluji* (cf. ST.L. FAC., p. 59; I.3.6.5.). Alături de formele cu *j* palatalizat (*je-*, *ji-*), anume: *slușteți* (Ex., 20, 5; 23, 24, 25); *slujim* (Ex. 14, 12); *slujiți* (Ex., 16, 8; 12, 31); *sluji* (Ex., 20, 26; 21, 6; 23, 33, 40, 12), apar și forme cu *j-* dur: *slujiți* (сѣжжѣ) (Ex., 28, 31); *slujim* (сѣжжѣм) (Ex., 16, 26; 14, 12); *slujit* (сѣжжѣ) (Ex., 10, 11, 24). Aceștia li se alătură: *slujăscu* (Ex., 35, 18); *slujăscă* (Ex., cu 16 ocurențe). Ms. 4 389, care urmează norma sudică, are, de asemenea, forme cu *j* dur: *slujăști* (Ex., 26, 5; 23, 25); *slujăște* (Ex., 35, 19); *slujăscă* (Ex., cu 7 ocurențe). Dar ms. 45 are: *slujescu* (Ex. 35, 18); *slușteți* (Ex., 20, 5; 23, 24, 25); *slujim* (Ex., 3 ocurențe); *slujiți* (Ex., 4 ocurențe); *sluji* (Ex., 4 ocurențe), așadar numai forme nevelarizate. Însă în forma *slujăscă*, cu 15 ocurențe în ms. 45, cartea *Ieșirea*, nu se întâlnește niciodată grupul sonor *-jea-*, ci numai *-ja-*. Pentru acest caz, vezi Philippide, *OR*, II, p. 45, care face presupunerea privind existența unei faze cu *ș*, *j* duri în graiul moldovenesc înainte de secolul al XVII-lea. În aceeași situație se află și forma *grijașcă*, din BB și din ms. 45 (Ex., 2b, 9, 9).

3.6.7. Velarizarea vocalei *e* prin *j* dur se întâlnește și în cuvîntul *virtelje* (вѣртѣлѣ și вѣрѣ), pl. art. de la *virtelj* (<vsl. *vrětečŭ*), în BB (Ex., 25, 31, 34).

3.6.8. Oscilație între formele velarizate prin *j* (dur) și cele nevelarizate apare în BB și în cazul cuvintelor: *vrăjile* (Ex., 7, 11, 22) și *vrăjile* (2 ocurențe); *vrăjitori* (Ex., 7, 11), *vrăjitorii* (Ex. 7, 11, 22) și *vrăjilori* (Ex., 2 ocurențe), *vrăjitorii* (Ex., 4 ocurențe). Din totalul de 13 atestări, 8 au *-ji-*, iar 5, *-ji-*. În ms. 45, în cele 12 ocurențe ale cuvintelor de mai sus, apare grupul *-ji-*; o singură dată, *-je-*, *vrăjelor* (Ex., 9, 11). Tot *-ji-* se întâlnește în cele 12 atestări din ms. 4 389. Etimonul slav avea *-ži-* (vb. *vražitŭ*).

3.7.0. Velarizarea prin labiale se întâlnește în cartea *Ieșirea* numai în cuvinte cu labialele *p*, *b*, *v*, *m*. Trecerea lui *e* la *ă* și a lui *i* la *ă* are loc numai dacă în silaba următoare nu există *e*, *i*, sunet muiat. Cf. ST.L. FAC., p. 59–60; I.3.7.0.

3.7.1. Velarizarea lui *ę* din diftongul *gă*, precedat de *p*, și a lui *e*, în aceleași condiții, se întâlnește, sporadic, numai în ms. 45: *răstpască* (Ex., 8, 9); *lopăscu* (Ex., 33, 3); *lopăscă* (Ex., 32, 11) În BB: *topescu* (Ex., 33, 3); *lopească* (Ex., 33, 11).

3.7.2. Velarizarea prin *b* se întâlnește în pl. *bășici* (vezi mai sus, I.3.5.20.). Forma circulară în graiurile sudice și în limba scrisă din această regiune. Velarizarea s-a putut produce aici, în acest cuvînt, pentru că avusese loc velarizarea prin suierătoare. În alte cazuri, fenomenul velarizării prin labiala *b* pare a avea o frecvență mai mare în graiurile nordice. Astfel, în ms. 45, care provine din această zonă, se întâlnesc formele: *iubăscu* (Ex., 20, 6); *orbăscu* (Ex., 28, 8); *robăscu* (Ex., 6, 5), cărora în BB și în ms. 4 389 le corespund forme cu *-be-*: *iubesc*, *orbesc*, *robesc*. Cu toate acestea, în ms. 4 389 se află cuvîntul *băzdr* 'peritoneu' (Ex., 29, 13, 22), cu *bă-*, în loc de *be-* (etimonul este gr. *πεσάρχιον*: cf. IV.1.5.5.).

3.7.3. Velarizarea prin *v* este mai des atestată în ms. 45: *ivăscă* (Ex., 34, 3; în BB: *ivească*; în ms. 4 389: la fel); *lovăscă* (Ex., 12, 23, 23; în BB: *lovească*); *vac(ul)* (Ex., 12, 24; 14, 13; 15, 18; 29, 9; în BB: *veac*, în 5 ocurențe; în ms. 4 389: la fel, în 4 ocurențe); *vășmintul* (Ex., 28, 3; 29, 21, 21, 29) și chiar, contrar „legii fonetice”, *vășmintele* (Ex., 25, 30; această din urmă formă se întâlnește și în ms. 4 389, Ex., 28, 4). Dar în ms. 45 apare și varianta fără velarizare: *veșmint* (Ex., 28, 2; 29, 21), care cunoaște în BB, Ex., 7 ocurențe.

Velarizarea prin *v* se întâlnește în cazul cuvîntului *zăvasă* 'perdea', 'covor' (<vsl. *zavěsa*), care are și varianta *zăveasă*. Termenul este caracteristic pentru ms. 4 389: *zăvasă* (Ex., 26, 2, 31, 35; 27, 11; 35, 17); *zăvasa* (Ex., 26, 32, 33, 34; 27, 16; 35, 12). Varianta cu *-gă-*, *zăveasă*, cunoaște 3 ocurențe (Ex., 26, 8, 9, 10).

3.7.4. Velarizarea prin *m* apare sporadic în ms. 45: *mărgu* (Ex., 3, 11; în BB și în ms. 4 389: *merg*); *mărgă* (Ex., 5, 4, 7; 10, 11, 24; 24, 14; 34, 9; 36, 2); *rumăn* (<vsl. *ruměňŭ*) (Ex., 25, 4); *tocmădă* (Ex., 5, 8, 11, 18; 27, 19; 28, 15; 30, 32, 37; 31, 7; 38, 21); *tocmăscu* (Ex., 18, 16).

3.8.0. Velarizarea prin *ț*, *dz* (> *z*). (Cf. ST.L. FAC., p. 60; I.3.8.0.). În câteva cazuri a fost înregistrat fenomenul velarizării lui *ę*- din diftongul *-gă-* în textul ms. 45: *preuțească* (Ex., 28, 3, 4). Dar în BB: *priotească* (Ex. 28, 37; 31, 9); *preotească* (Ex., 28, 1; 29, 44), iar în ms. 4 389: *preuțească* (Ex., 28, 3).

3.8.1. Velarizarea prin *ț* a lui *e* din formele verbului *a țese* (<lat. *tĕxo*, *-tĕre*), precum și din unele derivate de la acesta, este realizată în modul cel mai consecvent în ms. 45: *țăsător* (Ex., 26, 1; 36, 7); *țăsătorului* (Ex., 28, 28); *țăsătura* (Ex., 28, 8; 39, 19); *țăsătură* (Ex., 39, 8, 20); *țăsături* (Ex., 28, 17); *țăsul* (Ex., 26, 32; 28, 6; 36, 33; 38, 23; 39,

3, 7, 21, 22, 26); *șăsută* (Ex., 28, 28); *șăsute* (Ex., 38, 23). Cîteva forme velarizate au pătruns și în textul BB: *șășătoriu* (Ex., 26, 1); *șășătura* (Ex., 28, 8); *șășut* (Ex., 26, 32). Dar, în cele mai multe cazuri, diorlositorii bucureșteni au introdus norma literară muntească, în care *ș* nu avea efect velarizant asupra lui *e* următor. În cartea *Ieșirea*, din BB, se întîlnesc 22 de ocurențe ale formelor menționate, care au *șe* în silaba inițială, nu *șă*. Este norma pe care a adoptat-o limba română literară actuală. Ea funcționa și în celălalt text de factură literară muntească, ms. 4 389. Aici, în toate cele 9 ocurențe ale cuvintelor discutate în acest paragraf, apare la inițială grupul *șe-*, niciodată *șă-*.

3.8.2. O formă velarizată prin *ș* a vocalei *i* (> *î*) se întîlnește în ms. 45 în cuvîntul *șintuiți* (Ex., 39, 5). În BB, acest cuvînt sună *șintuite* (*ibid.*). În forma din ms. 45, *-și* (final), poate din cauza funcției morfologice, nu s-a durificat. Despre această situație ne ocupăm pe larg mai jos (I.3.8.4.).

3.8.3. Pentru formele velarizate și nevelarizate ale cuvîntului *vișel*, vezi ST.L. FAC., p. 61; I.3.8.1. Și în cartea *Ieșirea* acest termen cunoaște un număr mare de ocurențe. Astfel, în ms. 45 sînt 21 de atestări, care, toate, au silaba *-ișă-*: *vișăl* (9 ocurențe); *vișăi* (1 ocurență); *vișăii* (1 ocurență); *vișălul* (6 ocurențe); *vișălului* (4 ocurențe). În BB, formele velarizate au fost înlocuite sistematic cu forme nevelarizate: *vișel* etc., în total 20 de atestări. Numai o singură dată, sub influența textului din ms. 45, sau poate datorită unui tipograf moldovean, apare în BB forma *vișălul* (Ex. 29, 3). Norma muntească, devenită astăzi generală, a scrierii cu *șe*, în cuvîntul *vișel*, este prezentă și în ms. 4 389, în toate cele 24 de ocurențe din cartea *Ieșirea*.

3.8.4. Mai dificilă de definit este norma silabei finale *-fi*, în care *i* este ultrascurt și șoptit. Dacă *ș* este rostit cu timbru de *t*, devenind un *ș* dur, acest *-i*, deși cu o valoare morfonematică precisă și importantă, dispăre din rostire și, de cele mai multe ori, și din scriere. Astfel stau lucrurile în numeroase cazuri din BB, Ex., și din ms. 4 389, Ex. Dar în ms. 45, care, după cum s-a văzut din exemplele din paragrafele precedente, are o predilecție pentru formele cu *ș* dur urmat de *ă*, *i* (*șă*, *și*), în cazul grupului final *-fi*, constatăm păstrarea cu consecvență a lui *-i*, înlocuind ca în norma limbii scrise din vremea noastră. Exemple în acest sens (*veși*, *pășafi*, *toși*, *faceți* etc.) pot fi văzute, pentru cartea *Facerea*, în ST.L. FAC., p. 61; I.3.8.3. La fel stau lucrurile și în cartea *Ieșirea*, cum poate oricine verifica dacă parcurge cîteva rînduri din acest text.

Dar în BB și în ms. 4 389, există un amestec de forme cu *-fi* și *-i*, în poziție neaccentuată, cînd *i* este ultrascurt șoptit. În ms. 4 389, acest *-fi* apare în marea majoritate a cazurilor cu *-fi* suprascris, fapt care creează dubii în privința transcrierii acestui grup sonor cu litere latine. Din această cauză, vom stăruii asupra exemplelor din BB și din ms. 4 389 cu *-fi* sau cu *-i*.

3.8.5. În BB, scrierea lui *-fi* este în marea majoritate a cazurilor în rînd. Cazurile cu *ș* suprascris sînt foarte rare în acest text tipărit. Alternanța *-fi* / *-i* se constată în următoarele situații:

a) În formele verbale de indicativ și conjunctiv prezent, persoana a II-a singular și plural; în formele de imperativ, persoana a II-a plural, întîlnim fie *-fi*, fie *-i*, în cazul uneia și aceleiași forme, fără a se putea scoate vreoa regulă. Exemplele le prezentăm în ordine alfabetică. *abași* (Ex., 23, 2); *aduceși* (Ex., 23, 13), față de *aducei* (Ex., 32, 2; aici, *-i* este suprascris); *adunași* (Ex., 5, 11; 16, 16); *arăși* (Ex., 23, 15; 34, 20, 24); *ardeși* (Ex., 12, 10; 35, 3), față de *ardei* (Ex., 34, 13); *aruncași* (Ex., 1, 22), față de *aruncași* (Ex., 22,

31); *ascultași* (Ex., 16, 28); *bași* (Ex., 2, 13); *căutași* (Ex., 19, 10; 33, 5), față de *căutași* (Ex., 31, 12); *cereai* (Ex., 10, 11); *chinuiși* (Ex., 22, 21), față de *chinuiși* (Ex., 23, 9); *cruțași* (Ex., 1, 16, 22); *dași* (Ex., 5, 7, 16, 21; 21, 13); *faceși*, cu 7 ocurențe în Ex., față de *faceși* (Ex., 22, 22; 30, 31); *gilceviși* (Ex., 16, 7), față de *gilceviși* (Ex., 16, 8); *greșiși* (Ex., 20, 20); *huliși* (Ex., 17, 2); *ieșiși* (Ex., 12, 22), față de *ieșiși* (Ex., 12, 31; 13, 4); *ispitiși* (Ex., 17, 2); *impleți* (Ex., 16, 32); *indrăzniși* (Ex., 14, 13; 20, 20); *invăluși* (Ex., 23, 9); *lăsași* (Ex., 16, 23), față de *lăsași* (Ex., 22, 18); *luași* (Ex., 9, 8; 32, 2), față de *luași* (Ex., 35, 5); *mărgeși* (Ex., 5, 4; 10, 24), față de *mărgeși* (Ex., 3, 19; 5, 8; 10, 8; 12, 31, 32); *omorîși* (Ex., 16, 3); *păziși* (Ex., 13, 10; 31, 12, 13), față de *păziși* (Ex., 12, 25; 23, 15); *povestîși* (Ex., 10, 2); *prăznuși* (Ex., 23, 14); *priimiși* (Ex., 10, 17); *priviși* (Ex., 14, 13); *rugași* (Ex., 10, 17), față de *rugași* (Ex., 30, 16); *săvirșiși* (Ex., 5, 13); *scoși* (Ex., 3, 12; 33, 15); *sărîmași* (Ex., 34, 13); *sintel* (Ex., 1, 16; 5, 17); *sluiși* (Ex., 10, 11, 24), față de *sluiși* (Ex., 10, 8; 12, 31); *socolîși* (Ex., 38, 25); *stași* (Ex., 14, 13); *surpași* (Ex., 12, 13); *șădeși* (Ex., 5, 17), față de *șădeși* (Ex., 16, 29); *stringeși* (Ex., 16, 16); *șliși* (Ex., 23, 9); *tăiași* (Ex., 34, 13); *trimiși* (Ex., 8, 2, 21; 23, 20), față de *trimiși* (Ex., 8, 29; 9, 2; 10, 4; 21, 26); *ncideși* (Ex., 1, 16); *vedeși* (Ex., 16, 29); *veniși* (Ex., 1, 10); *veși*, cu 47 de ocurențe, față de *veși*, cu 19 ocurențe (spre comparație, în ms. 45, în toate cele 54 de ocurențe, apare forma *veși*); *zdrobiși* (Ex., 34, 13); *ziceși* (5, 17; 12, 31).

O numărătoare a formelor cu *-fi* și cu *-i*, de mai sus, arată că în 101 de cazuri apare *-fi*, și în 61 de cazuri, *-i*. Textul BB nu posedă o normă în acest caz, deosebindu-se astfel de modelul său nordic, ms. 45, în care, în marea majoritate a cazurilor, este aplicată norma care constă, pînă astăzi, în scrierea lui *-i* după *ș*. Situațiile rare în care acest *-i* final nu apare în ms. 45 pot fi puse pe seama copistului muntean, Dumitru din Cîmpulung.

b) În formele de plural ale substantivelor, adjectivelor, pronomelor etc.: *alși* (Ex., 20, 3; 34, 14); *ce-tăși* (Ex., 1, 11); *ciși* (Ex., 4, 19; 36, 2), față de *ciși* (Ex., 30, 13; 35, 22); *dereptăși* (Ex., 15, 25); *deșărși* (Ex., 3, 21); *invîrșiși* (Ex., 22, 24); *mulși* (Ex., 1, 12; 23, 22); *munși* (Ex., 32, 11); *neclătîși* (Ex., 12, 15); *nopși* (Ex., 24, 18; 34, 28); *peceși* (Ex., 28, 21; 35, 21). Pluralul substantivului *col* cunoaște în BB, Ex., 12 ocurențe cu *-fi* (*colși*) și 26 de ocurențe cu *-i* (*colși*). O comparație cu situația aceluiași cuvînt din textul ms. 45 este clarificatoare. În ultimul caz, în toate cele 37 de ocurențe ale formei de plural apare *-i*, care, împreună cu *ș*, este suprascris. Un alt cuvînt este *toș*, al cărui plural *toși* cunoaște în BB, Ex., un număr de 19 ocurențe, pe cînd varianta cu *-i*, *toși* are 17 ocurențe. În ms. 45, însă, în toate cele 38 de ocurențe se folosește forma *toși*, întocmai ca în limba literară actuală. De asemenea, auxiliarul de perfect compus, persoana a II-a plural cunoaște în BB, Ex., 9 ocurențe cu *ași* și 7 ocurențe cu *ași*, pe cînd în ms. 45, în toate cele 11 ocurențe, apare numai forma *ași*. În sfîrșit, pronumele *își* apare ca atare în ms. 45 în 10 ocurențe, pe cînd în BB forma este *își* și cunoaște 3 ocurențe (Ex., 2, 9; 7, 1; 1, 9). Aceștia li se adaugă forma *-i* (Ex., 2, 16, 22); o singură dată apare în BB, Ex., *-fi* (25, 22).

c) În ms. 4 389, judecînd după cartea *Ieșirea*, norma pare a fi *-fi* nu *-i*. De exemplu, pl. *toși*, prezent în acest text într-un număr de 55 de ocurențe, nu are niciodată *-i*. De fiecare dată *ș* este suprascris. Suprascrierea acestei slove este aproape generală în poziție finală.

Pluralul lui *col* este, de regulă, *cof*, cu *f* suprascris, și apare în 27 de ocurențe. Numai de două ori se întâlnește scrierea cu *-i* în rînd, *coșii* (Ex., 27, 1, 18). Tot astfel, auxiliarul *ați* are în toate cele 16 ocurențe forma *at*, iar *f* este suprascris.

Scrierea cu *-î* după *u*, în rînd, și uneori și suprascris, se întâlnește în următoarele exemple din ms. 4389: *ascultați* (Ex., 23, 24); *bêți* (бѣти) (Ex., 32, 18); *băli* (Ex., 8, 5); *cauți* (Ex., 4, 21); *dășurți* (Ex., 3, 21); *fringeți* (Ex., 12, 46); *faceți* (Ex., 20, 23; 35, 1); varianta fără *-i*, *faceți*, cunoaște 12 ocurențe; *ieșiți* (Ex., 12, 22; 13, 3); *iertăți* (Ex., 21, 27); *întoarceți* (Ex., 32, 27); *luați* (Ex., 12, 5); *mulți* (Ex., 1, 7, 12; 19, 21; 20, 12); uneori, literele *l*, *f*, *i* sînt scrise supraetajat; *scoți* (Ex., 3, 12). Aceste exemple sînt foarte puține în comparație cu numărul extrem de mare al cuvintelor care au la finală slova *u*.

În concluzie, textul ms. 45 prezintă o normă în privința scrierii lui *-li* (final) care este asemănătoare cu cea folosită în scrierea limbii române actuale. În BB, se întâlnește un amestec de forme cu *-f* și cu *-fi*, primele fiind mai numeroase. În transcrierea cu litere latine a acestui text, trebuie respectată situația din tipăritura chirilică, în ciuda faptului că în acest caz „norma” constă într-un amestec de forme. La fel se prezintă situația în textul ms. 4389. Mai mult, aici formele fără *-i*, după *f*, sînt preponderente, încît cele nici 20 de ocurențe ale formei cu *-fi*, din cartea *Ieșirea*, ar putea fi considerate ca o influență din partea manuscrisului lui Milescu, pe care Daniil Pronecanul, cum spune el însuși în *Cuvînt înainte către celitor*, l-a avut la dispoziție cînd făcea traducerea acestui text. În această situație, transcrierea cu litere latine trebuie să respecte situația din text: dacă *-i* după *f* apare fie în rînd, fie supraetajat, el se transcrie ca atare; dacă *f* nu este urmat de un *-i*, el se transcrie pur și simplu *-f*, neadăugîndu-se în mod arbitrar un *<i>* după el. În vorbirea populară din multe regiuni ale teritoriului dacoromân acest *-i* (final), precedat de *f*, dispăruse, în urma fenomenului de durificare a acestei africată. În limba scrisă, acest *-i* a fost menținut, sau reintrodus, din necesitatea de a marca anumite categorii gramaticale, și, la nivelul grafic, pluralul substantivelor, adjectivelor, pronumelor etc., anumite forme personale la verbe etc. Sub influența formelor scrise, unii vorbitori au reintrodus în rostirea lor pe acest *-i* (final) ultracurt și șoptit, realizat printr-o articulație suplimentară la palat a limbii în momentul catastazei africatăi *f*.

3.9.0. Velarizarea prin africată *dz*. Acest sunet constituie o caracteristică a limbii din ms. 45. Lui îi corespunde în BB și în ms. 4389 spiranta *z*. Ambele sunete pot fi rostite cu timbru dur, pot avea, prin urmare, efect velarizant asupra vocalelor *e* și *i* care le urmează. Exemplele care să ilustreze acest efect vor fi prezentate mai jos (I.3.11.0. — 3.11.1.).

3.10.0. Velarizarea prin sibilante. Sunetele *s*, *z*, rostite dur, pot schimba timbrul vocalelor palatale *e*, *i* în *ă*, *î*. În secolul al XVII-lea, durificarea sibilantelor, cu efectul velarizant menționat, este semnalată mai des în textele de proveniență moldovenească, nordică, în genere. Graiurile populare muntenești n-au cunoscut acest fenomen. De aceea, prezența unor forme velarizate în scrierile muntenești constituie o influență din partea unor texte nordice. Dintre textele studiate, velarizarea prin sibilante poate fi ilustrată cu exemple din ms. 45, dar nu lipsesc nici cazurile cînd formele cu *să*, *sî*, *ză*, *zî* să se întâlnească în BB sau în ms. 4389. Cf. ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.0.

3.10.1. Velarizarea prin *s* poate fi întâlnită în exemple de felul celor pe care le vom prezenta

în continuare. Contrar tendinței generale, primul exemplu de acest fel provine din textul BB: *adusără* (Ex., 24, 5). În acest text, există și forma *aduseră* (Ex., 32, 3; 39, 32), încît varianta cu *-să-* ar putea fi interpretată ca fiind accidentală, putînd fi atribuită intervenției vreunui tipograf moldovean. Aceasta cu atât mai mult cu cît chiar textul ms. 45 conține forma cu *-se-*: *aduseră* (Ex., 29, 4; 39, 32). Varianta din urmă se întâlnește în toate cele 9 ocurențe din ms. 4389. Pentru amestecul de forme velarizate și nevelarizate în cartea *Facerea*, din cele trei texte studiate, vezi ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.1.

3.10.2. Cuvîntul *asemănare* (<lat. *assimilo*, *-āre*) cunoaște în toate cele trei texte studiate numai varianta velarizată: *asămănare* (în BB și ms. 45: Ex., 20, 4; 36, 25; în ms. 4389: 20, 4). Pentru atestări ale variantei cu *-e-*, vezi ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.3.

3.10.3. Velarizarea lui *i* precedat de *s* se întâlnește în *desișurile* (cu *-z-*), în ms. 45 (Ex. 34, 13), față de *desișuriile*, din BB (*ibid.*) (de remarcat grafia insolită *-um-*, care ar putea nota un *ș'* palatal).

3.10.4. Același fenomen se află în forma din ms. 45 *însătă* (Ex., 17, 3), pe cînd BB are *înseloșă*, iar ms. 4389, *înseloșară*.

3.10.5. Velarizarea lui *e* din diftongul *ea*, cînd este precedat de *s*, se întâlnește în *lipsască*, din ms. 45 (Ex., 21, 10). Forma a fost preluată și în BB (*ibid.*), în timp ce în ms. 4389 întâlnim varianta *lîpsească*.

3.10.6. Velarizarea lui *-e* (final) se întâlnește în forma *mătasă*, din BB (Ex., 26, 31, 36; 27, 18; 35, 33; 36, 33). În același text, forma *mătase* este prezentă într-un număr de 26 de ocurențe; de asemenea, un *s* palatalizat se află și în forma articulată *mătasea*, care cunoaște 4 ocurențe. Etimonul este mgr. *ματάξια*.

3.10.7. Velarizarea prin *s* a lui *e* se întâlnește în textul ms. 45 în cuvinte ca: *usăbire* (Ex., 7 ocurențe); *usăbște* (Ex., 19, 28); *usăbi* (Ex., 6 ocurențe); *usăbit* (Ex., 29, 27). Forma cu *u-* este prezentă și în ms. 4389, alături de cea cu *o-*, dar în acest text nu apare fenomenul velarizării prin *s*: *usebești* (Ex., 13, 12); *usebi* (Ex., 29, 24); *usebit* (Ex., 19, 23; *usebirăi* (Ex., 29, 27), apoi *osebi* (Ex., 29, 24); *osebire* (Ex., 29, 28); *osebirea* (Ex., 29, 27); *osebești* (Ex., 29, 26). Varianta cu *o-* și fără velarizarea prin *s* este prezentă și în BB, Ex., în 12 ocurențe. Cf. și ST.L. FAC., p. 62; I.3.9.5.

3.10.8. Velarizarea lui *e* din diftongul *ea* în cuvîntul *scară* este realizată în toate cele 6 ocurențe din ms. 45: *sara* (Ex., 12, 18; 16, 8); *sară* (Ex., 12, 6; 16, 12, 13; 18, 13). În BB, Ex., din totalul de 11 ocurențe, 10 au forma veche, *scară*, și numai o dată apare *sară* (Ex., 37, 8). Silaba inițială *sea-* este prezentă și în ms. 4389, în toate cele 7 ocurențe. Cf. și ST.L. FAC., p. 62; I.3.9.6.

3.10.9. Din varianta cu *se-* a cuvîntului *sicriu* (<magh. *szekrény*) provine forma *săcriu(l)* (*săcriu(lu)*), care se întâlnește în ms. 45, în cartea *Ieșirea*, în 26 de ocurențe.

3.10.10. Forma velarizată *sămnu(l)* apare numai în ms. 45, Ex., în 5 ocurențe. În aceeași carte, în alte 13 cazuri, se întâlnește varianta nevelarizată: *semnu* (Ex., 2 ocurențe); *semnului* (Ex., 2 ocurențe); *sămne* (Ex., -2 ocurențe); *sămnele* (Ex., 7 ocurențe). Aceeași variantă este prezentă în BB (Ex., 19 ocurențe) și în ms. 4389 (Ex., 13 ocurențe).

3.10.11. Forma velarizată *săul* (<lat. *sēbum*) se întâlnește o singură dată în ms. 45 (Ex., 29, 22).

3.10.12. Verbul *a semăna* și substantivul *semănat* cunosc în toate cele trei texte de care ne ocupăm,

în cartea *Ieșirea*, varianta cu *e*, precedat de *s*, trecut la *ă*. Astfel, în ms. 45: *sămăna* (Ex., 23, 10, 16); *sămână* (Ex., 32, 19); *sămănatul* (Ex., 34, 21). În BB, apar aceleași forme. Iar în ms. 4 389, se întâlnește o dată *sămăna* (Ex., 23, 16). Aici însă apare și forma nevelarizată în *semănătură* (Ex., 34, 21). Cf. și ST.L. FAC., p. 61; I.3.9.3.

3.10.13. Velarizarea prin *s* a lui *e* din cuvântul *sămînție* este atestată de 5 ori în ms. 45 (Ex., 6, 15; 12, 14; 24, 4; 32, 12, 12), în timp ce forma actuală, cu *e*, *semînție*, cunoaște tot în acest text un număr de 10 ocurențe. Pe de altă parte, în BB, din totalul de 11 ocurențe, varianta velarizată, *sămînțiile*, apare o singură dată (Ex., 27, 21). În celălalt text, ms. 4 389, *semînție*, cu diferite forme flexionare, cunoaște, în Ex., un număr de 23 de ocurențe.

3.10.14. Velarizarea prin *s* a lui *i* apare sporadic în forma *simfiriei*, din BB (Ex., 28, 3), în timp ce acest cuvânt are în ms. 45 (*ibid.*) grupul inițial *sim-*. Trecerea lui *i* la *î* se mai întâlnește în diferitele forme ale lui *singur*, *singură*, *singuri*, cu un număr de 13 ocurențe în ms. 45, Ex., și cu 5 ocurențe în ms. 4 389, Ex. Forma nevelarizată este prezentă în toate cele 9 ocurențe din BB, Ex. Trecerea lui *i* la *î*, în condițiile de care ne ocupăm, se întâlnește și în cazul lui *silnic* (<vsl. *silnikŭ*) și al derivatului *silnicie*. În ms. 45: *silnic* (Ex., 14, 21); *silnicia* (Ex., 6, 6, 7). În BB: *silnic* (Ex., 14, 21); *silnici* (Ex., 13, 15). Dar în *silă*, *sili*, *silească*, velarizarea nu s-a produs. Fenomenul nu a avut loc în niciunul din cuvintele derivate de radicalul *silă*, în ms. 4 389, Ex. Un ultim exemplu de velarizare a lui *i* prin *s* apare în forma *răsipască*, din ms. 45 (Ex., 8, 9).

3.10.15. Ca o reacție la fenomenul velarizării prin *s*, se produce în epocă, în mod sporadic, fenomenul invers, de hiperliterarizare sau hipercorectitudine. Numai astfel pot fi explicate formele întâlnite în BB: *simbetele* (Ex., 31, 12); *singele* (Ex., 29, 12). Acestea reprezintă însă niște excepții, căci, de pildă, primul exemplu, cu silaba inițială *si-*, cunoaște în BB, Ex., un număr de 11 ocurențe, iar al doilea, *singele*, în același text, un număr de 24 de ocurențe.

3.11.0. Velarizarea prin *z* (*dz*). Fonemul consoană *z* are mai multe surse. În numeroase cazuri, el provine din africată *dz*, prin dispariția elementului oclusiv, *d*. Este cazul elementelor de origine latină. Alteori, *z* a fost introdus prin împrumuturi străine, slave, grecești etc. Sînt regiuni, mai ales în partea de nord a teritoriului dacoromân, în care africată *dz* s-a menținut pînă astăzi, coexistînd cu spiranta dentală sonoră *z*. Prezența africătei într-un text vechi românesc constituie o dovadă sigură cu privire la apartenența la dialectul literar nordic al aceluși text. Totodată, cuvintele cu *dz* sînt de origine latină, sau datează, în orice caz, de dinaintea contactului cu slavii. Dintre textele studiate, ms. 45 conține un număr foarte mare de cuvinte și forme în care apare africată *dz*. Dar, în mod neașteptat, acest sunet se întâlnește și în câteva elemente de origine slavă. Prezența slovei *s* în aceste cuvinte se poate explica numai ca o folosire eronată a ei de către copistul Dumitru din Cimpulung. Fiind muntean și necunoscînd în norma literară pe care o deprinsese scrierea unor cuvinte cu acest semn, care notează africată *dz*, precum și datorită faptului că în graiul său natal această africată dispăruse de multă vreme, copistul muntean a putut face greșeala de a scrie în loc de *z*, din unele elemente slave, africată *dz*. Pot fi menționate următoarele exemple din cartea *Ieșirea*, ms. 45: *bodzi* (Ex., 22, 28); *bodzii* (Ex., 12, 12; 18, 11; 32, 8; 34, 15); *bodzilor* (Ex., 23, 32, 33; 34, 13,

15, 16, 16); *obradzele* (Ex., 37, 9); *obradzui* (Ex., 12, 44); *pomăduil* (Ex., 30, 31) (Cf. și ST.L. FAC., p. 56; I.3.4.3.).

Precedate de *dz*, *z*, vocalele prepalatale *e*, *i* pot să devină vocalele velare *ă*, *î*. Ca și în cazul africătei surde, omorgane, *f*, precum și a spirantei surde, omorgane, *s*, velarizarea prin *dz*, *z* s-a petrecut cu o mare consecvență în graiurile nordice, reflectîndu-se, cu numeroase consecvențe însă, în textele de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, care proveneau din regiunea menționată. Amestecul de forme velarizate și nevelarizate caracterizează și textele de proveniență sudică. Fenomenul a devenit general în limba română literară modernă.

3.11.1. Velarizarea prin africată *dz* poate fi ilustrată cu numeroase exemple din ms. 45. Vom menționa câteva: *audzîndu* (Ex., 32, 16; 33, 4; în alte 9 ocurențe ale acestui verb, *i* precedat de *dz* rămîne neschimbat); *dzîc* (Ex., 5, 16; 6, 29); *dzîcind* (Ex., 35, 4). Fenomenul este frecvent în formele *Dumnezeu*, *dumnezeiescu*, *dumnezeii* 'zei', 'idoli', care cunosc și în *Ieșirea*, ca și în *Facerea*, un număr foarte mare de ocurențe. Substituînd fonemul *dz* prin *z*, editorii BB au menținut totuși, în foarte multe ocurențe, vocala velară *ă*, în silaba *-zău* (și *-ăi-*). Formele în care *e* nu s-a velarizat, în cuvintele menționate acum, sînt, în cartea *Ieșirea*, din BB, în număr de 41 (în *Facerea* erau 51). Amestecul de forme velarizate și nevelarizate, în cazul exemplurilor menționate în acest paragraf, nu se întâlnește în textul *Ieșirea* din ms. 4 389. În acest text, sînt generale numai formele fără velarizarea vocalilor *e* și *i*.

3.11.2. Cuvinte cu velarizări mai pot fi semnalate din BB: *cînzăci* (Ex., 18, 21, 25); *păzîlă* (Ex., 12, 6); *păzînd* (Ex., 34, 7); *păzască* (Ex., 23, 20; la fel, în ms. 45); *păzăscu* (Ex., 20, 6); *zăciueală* (Ex., 38, 24); *zi* (зѣ) 'zi' (Ex., 5, 13, 19; 6, 28; 16, 6; 19, 11, 11, 16; 21, 21; 34, 21; varianta *zi* (зѣ) cunoaște în BB, Ex., 21 de ocurențe); *zimți* (Ex., 37, 12).

3.11.3. Forma hipercorectă *zemisînd* se întâlnește o singură dată în ms. 45 (Ex., 2, 23). Cf. ST.L. FAC., p. 63; I.3.10.4.

3.12.0. Velarizarea prin *t*, *d*, *n*, *r* (Cf. ST.L. FAC., p. 63—65; I.3.10.0.—3.18.0.) poate fi ilustrată cu următoarele fenomene semnificative, întâlnite în cartea *Ieșirea*, din cele trei texte studiate.

3.12.1. Velarizarea prin *t*. Pentru explicarea formelor verbului *a (în)lîmpina / a (în)lîmpina* și pe cele ale substantivului *lîmpinare / lîmpinare*, frecvent folosite în textele studiate și în multe altele din epocă, trebuie avut în vedere faptul că alternanța *-i- / -i-* își poate avea sorginea atît în etimon, cit și în fenomenul velarizării prin *t*. Prin etimon se explică, cu siguranță, o altă variantă veche a acestor cuvinte, cea cu grupul inițial *tump-*, *a tumpina*, cu numeroase atestări în româna veche (vezi DA, s.v.). Etimonul este vgr. și gr.-biz. τυμπανον 'Handpauke, Handtrommel', din care provine lat. *tympanum*, apoi vsl. *topanŭ*, vrus. *tumpanz*, rus. *timpán*, ngr. τυμπανον (μπ=mb) (vezi M. Vasmer, REW, III, p. 105). Varianta românească cu *-i-* a putut pleca de la cea rusească, cel puțin în cazul textelor românești mai noi, din secolul al XIX-lea: *timpán*. Varianta cu *-u-* se datorește, poate, influenței cuvîntului rusesc vechi *tumpanz*, sau celei a cuvîntului ngr. τυμπανον. Nu poate fi exclus nici un reflex ca *u* al vocalei nazale vsl. *-o-*, din *topanŭ*. Dar mai degrabă acest *-o-* nazal vechi slav s-a putut reflecta în varianta românească cu *-i-*, *tîmpina*, *tîmpinare*. Situația acestor forme, cu fonetismele menționate, se complică și datorită variațiilor de timbru cauzate de fenomenul vela-

rizării prin *t* a vocalei *i*. Fenomenul are loc sporadic, adică nu în toate cuvintele, și în arii dialectale discontinuie.

În cele trei texte de care ne ocupăm, cuvintele de mai sus se prezintă după cum urmează. În ms. 45, se întâlnesc atît forme cu *-i-*, cît și cu *-i-*. Cele cu *-i-* sînt transcrise prin slova *-z-*. În ambele cazuri, lipsește prefixul *in-*: *timpina* (Ex., 7, 15; 23, 4); *timpene* (Ex., 15, 20); *timpinară* (Ex., 5, 20); *timpină* (Ex., 4, 27; 9, 14); *timpănă* (Ex., 15, 20); apoi, cu *-i-*: *timpinarea* (Ex., 4, 14, 27; 5, 20; 18, 7; 1, 17); *timpină* (Ex., 4, 24); *timpine* (Ex., 5, 3). În BB, predomină varianta cu *-i-*; *timpinările* (Ex., 9, 14); o dată, în loc de *-i-*, apare *-e-*: *intempină* (Ex., 4, 24). În 6 ocurențe, există prefixul *in-*, iar în 7, nu. Se adaugă, apoi, și *timpăna* (Ex., 15, 20); *timpene* (Ex., 15, 20), ca în ms. 45. În ms. 4 389, apare numai varianta cu *-i-*: *intimpinară* (Ex., 5, 20); *intimpinarea* (Ex., 4, 14, 27; 18, 7); *intimpină* (Ex., 4, 27); *timpan* (Ex., 15, 20).

3.12.2. Velarizarea prin *d* este ilustrată prin cuvinte alcătuite cu prefixele *des-*, *dez-*, *de-*. Astfel, în ms. 4 389 se întâlnesc exemple ca: *dă 'de'* (Ex., 26, 13; forma curentă este *de*); *dedăsupt* (Ex., 17, 12; 38, 4); *dăparte* (Ex., 5 ocurențe); *dăscoperi* (Ex., 20, 25); *dăspară* (Ex., 14, 16); *dăspară* (Ex., 26, 33); *dăspărîre* (Ex., 8, 28); *dăspică* (Ex., 14, 21; 15, 8); *dăstemeiază* (Ex., 14, 26); *dăstul* (Ex., 12, 4, 4); *dăstupa* (Ex., 21, 33); *dăsupra* (Ex., 5 ocurențe); *dășarte* (Ex., 5, 9; 23, 1); *dășart* (Ex., 20, 7; 23, 15); *dășărî* (Ex., 3, 21); *dășchide* (Ex., 8 ocurențe); *dășchise* (Ex., 2, 5); *dăbrăca* (Ex., 3, 22); *dăzleagă* (Ex., 3, 5).

În ms. 45: *dășchide* (Ex., 13, 13); *dășchizînd* (Ex., 34, 19). În alte 9 atestări ale verbului *a deschide*, din acest text, silaba inițială este *de-*: *deșchide*, *deșchizîndu*, *deșchis*. De aceea, varianta cu *dă-* aparține copistului muntean Dumitru din Cîmpulung. Cf. ST.L. FAC., p. 63–64; I.3.12.0.

3.12.3. Velarizarea prin *n* apare foarte rar în textele studiate (vezi ST.L. FAC., p. 64; I.3.13.0.). Exemplul *Dumnăzău*, semnalat în BB, FAC., revine și în Ex. (6, 2). I se adaugă *dumnăzăilor* (Ex., 23, 24), tot din BB. Nu poate fi vorba, prin urmare, de o eroare de tipar, cum presupuneam în studiul precedent, ci, desigur, de o particularitate fonetică datorată poate unui tipograf moldovean care a cules acest text. O formă hipercorectă pare a fi *a nesîlnici* (<*a năslnici*), din BB (Ex., 13, 15). Vezi mai jos, IV.1.4.32.

3.12.3. bis. Velarizarea prin *r* a semivocalei *-e-* din *că* (vezi ST. L. FAC., p. 64; I.3.14.0.) este întâlnită în *praște*, din BB și din ms. 45 (Ex., 22, 9), sau în *tăbăraște*, din ms. 4 389 (Ex., 17, 9).

3.12.4. Precedent de *r*, *i*, din verbe ca *a striga* (<lat. *strīx*, *-igis*), *a strica* (<lat. **extrīco*, *-āre*), se transformă în *t*, mai cu seamă în graiurile nordice. Velarizarea se întâlnește în ms. 45: *striga* (cu *-z-*) (Ex., 11, 8); *strigare* (Ex., 11, 6); *strigarea* (Ex., 3, 7); *strigă* (Ex., 8, 12; 15, 25); *strigînd* (Ex., 32, 16); *strigîndu* (Ex., 22, 23). Acestor 7 ocurențe cu varianta velarizată li se opun 13 ocurențe, în același text, Ex., din ms. 45, cu varianta nevelarizată. În cartea *Facerea*, numărul acestora din urmă era mai mic. Înmulțirea ocurențelor cu *stri-* ar putea fi pusă pe seama copistului muntean, care, poate involuntar, introducea particularitățile normei literare muntenesti pe măsură ce înainta cu transcrierea textului milesian.

În ceea ce privește verbul *a strica*, varianta cu *-t-*, (*stric*, *stricat* etc.), existentă în cartea *Facerea*, din ms. 45, nu mai apare în cartea *Ieșirea*. În BB și în ms. 4 389, forma curentă este cea admisă astăzi în limba literară: *a strica*, *strical* etc.

3.12.5. O reacție exagerată la formele rezultate prin velarizarea prin *r* are ca efect apariția formelor hiperliterarizate sau hipercorecte. Este cazul cu formele verbului *a ridica* (<lat. *erādīco*, *-are*). Silaba inițială *ri-* a apărut în urma fenomenului menționat, căci forma curentă mai veche a fost *rī-*, iar aceasta provenea din *ră-* (<lat. pop. **ra-*). A putut avea loc și un fenomen de asimilare regresivă: *-ă- -i-> -i- -i-* (*rādīc* > *ridic*). Inovația apare numai în BB: *ridică* (Ex., 17, 11); (*să*) *ridice* (Ex., 25, 27). Dar, alături de aceste două cazuri, în BB, Ex., se întâlnesc 19 ocurențe cu varianta etimologică *ră-* și 11 ocurențe cu varianta *ri-* (ϕκ-). Ms. 45 și ms. 4 389 au numai varianta cu *ră-* (*rādīc* etc.).

3.12.6. O situație similară se întâlnește în cazul formelor verbului *a risipi* (cf. ST.L. FAC., p. 65; I.3.15.1.). Forma cu *ri-* este atestată o singură dată în BB: *risipise* (Ex., 32, 2). În același verset, există și varianta cu *ră-* (ϕκ-): *răsipit*. De asemenea, în BB apare și varianta cu *rī-* (ϕκ-): *risipi* (Ex., 5, 12; *risipit* (Ex., 2, 8). În ms. 45, se întâlnește o singură atestare a acestui cuvînt: *răsipască* (Ex., 8, 9). Tot varianta cu *ră-* și în ms. 4 389: *răsipă* (Ex., 18, 18); *răsipesc* (Ex., 28, 8); *răsipi* (Ex., 18, 18); *răsipiră* (Ex., 5, 12); *răsipit* (Ex., 34, 13). Etimonul este vsl. *rasypali*.

3.12.7. Evitarea sunetelor velare din motivul că ar contraveni normei ar putea explica forme ca: *uriciunile*, din ms. 45. (Ex., 8, 26); *tăbării*, din ms. 4 389 (Ex., 14, 2; 18, 5). Forma (*să*) *măncea*, din ms. 45 (Ex., 2, 20; 18, 12), a putut rezulta și datorită acestei tendințe spre hipercorectitudine. Cf., pentru ultimul exemplu, și ST. L. FAC., p. 65; I.3.16.0.

3.13.0. Fenomenul durificării lui *f* într-o serie de cuvinte terminate în *-ar*, *-er*, *-or*, sau în sufixele *-ariu*, *-(ă)toriu*, *-(i)toriu*, este o inovație care se va impune în norma limbii române literare abia în decursul secolului al XIX-lea. În textele studiate, întîlnim o permanentă oscilație între formele cu *r* dur și cu *f* muiat.

3.13.1. Forma *acoperitor* [este semnalată în ms. 45 și în ms. 4 389 (Ex., 15, 2), în timp ce în BB finala este *-toriu*.

3.13.2. Durificarea lui *r* apare și în realizarea *ajutor*, din ms. 45 (Ex., 2, 23; 18, 4), respectiv *ajutor*, din ms. 4 389 (Ex., 2, 22; 18, 22). Dar în ambele texte, ca și în BB, apare și forma mai veche cu *-toriu*.

3.13.3. Forma cu *r* dur se întâlnește în cuvîntul *altar* 'jertfelnic', din ms. 4 389, într-un număr de 33 de ocurențe. Varianta cu *-ariu* este prezentă și ea într-un număr de 32 de ocurențe. În BB, apare o singură dată varianta *oltariu* (Ex., 35, 11).

3.13.4. Varianta depalatalizată *cer*, care este și etimologică (<lat. *caelum*), apare în ms. 45 (Ex., 9, 10; 16, 4; 17, 14; 20, 4, 22), alături de *ceriu* (cu 10 ocurențe). Ultima este singura folosită în BB, Ex. (16 ocurențe) și în ms. 4 389, Ex. (4 ocurențe). Cf. ST.L. FAC., p. 65; I.3.17.2.

3.13.5. Varianta cu *r* dur, în *cuptor*, se găsește în ms. 45 (Ex., 19, 18), alături de cea cu *r* muiat, *cuptoriu* (Ex., 9, 8; 34, 13; *cuptorului* (Ex., 9, 10). Aceeași situație se întâlnește și în ms. 4 389: *cuptor* (Ex., 19, 18), alături de *cuptoriu* (Ex., 9, 8; 9, 10).

3.13.6. Forma cu *r* dur se întâlnește în *făcător*, în ms. 45 (Ex., 37, 33) și în ms. 4 389 (Ex., 23, 2), pe cînd varianta cu *r* muiat apare în toate cele trei texte studiate.

3.13.7. Sunetul *r* dur apare și în *grătar*, din ms. 4 389 (Ex., 27, 4; 38, 4). În acest text, mai întîlnim cuvîntul în discuție, dar cu finala *-ariu*, în încă 5 ocu-

rențe. Aceeași finală este prezentă în BB, Ex., și în ms. 45, în fiecare caz într-un număr de 10 ocurențe.

3.13.8. Sufixul *-ătoriu*, din derivatul *împungătoriu* '(laur) care împunge', întâlnit în BB (Ex., 21, 29, 36) și în ms. 45 (Ex., 21, 29), apare în ms. 4 389 ca *-ător*, *împungător* (Ex., 21, 29, 36).

3.13.9. O situație asemănătoare cunoaște și cuvântul *judcător*, din ms. 4 389 (Ex., 2, 14), și din ms. 45 (*ibid.*, aici: *giudecător*). În BB, însă: *judcătoriu*.

3.13.10. Sufixul *-toriu* se întâlnește în derivatul *jugătoriu* 'hou care poate fi înjugat, pus la jug', animal de povară', din ms. 45 (Ex., 23, 5, 12); dar, în același text, apare și varianta cu *r* dur, *jugător* (Ex., 22, 9). În ms. 45, se întâlnește și derivatul de la (*ug*+suf. *-ător*, *jugător* (Ex., 22, 9), neînregistrat în dicționarele românești, alături de *jugătoriu* (Ex., 20, 10, 17). În BB: *înjugătoriu* (Ex., 22, 9, 10); *înjugătoriu* (Ex., 20, 10, 17; 22, 30; 23, 4, 5, 12).

3.13.11. Prezența unui *r* muat în cuvântul *măgariu* (ca și în cuvântul menționat mai sus, *ceriu*) nu are justificare din perspectivă etimologică (cf. alb., bg. *magare*). Finala *-ariu* a apărut pe cale analogică și se găsește în toate cele trei texte studiate. De exemplu, în ms. 4 389, *măgariu* apare în cartea *Ieșirea* în 7 ocurențe. Dar tot în acest text se întâlnește și varianta cu *r* dur, *măgar* (Ex., 21, 33; 22, 4, 10).

3.13.12. Un *r* dur în poziție finală are și cuvântul *șesător*, din ms. 4 389 (Ex., 28, 32). Varianta cu *-toriu* apare în BB, *șesătoriu* (Ex., 26, 1); *șesătoriu* (Ex., 36, 9), în ms. 45, *șesătorului* (Ex., 28, 28) și în ms. 4 389, *șesătorului* (Ex., 36, 8).

3.13.13. În concluzie, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, judecând după situația din textele studiate, nu există o normă unitară, nici măcar în cadrul aceluiași text, în privința scrierii (și rostirii) părții finale a cuvintelor terminate în *-tor* sau *-toriu*, *-ar* sau *-ariu*, *-er* sau *-eriu*. Norma de mai târziu cu *-r* dur este ilustrată cu mai multe exemple din textul ms. 4 389. Scriere cu *-r* este apoi prezentă și în ms. 45, datorită, poate, copistului muntean. În BB, tendința spre formele mai vechi, cu *r* muat, este evidentă.

3.14.0. Alte fenomene din domeniul consonantismului.

3.14.1. Tratatamentul consoanei *h* în cuvintele de origine slavă *pohță*, *a pohți* diferă de la un text la altul. În BB, de pildă, se menține forma etimologică: *pohțești* (Ex., 20, 17, 17); *pohți* (23, 17; 3, 24), pe când în ms. 45, exact în locurile indicate, apar *poștești*, *poști*. Forma nouă, cu *-f*, este atestată și în ms. 4 389: *poștească* (Ex., 3, 24); *poști* (Ex., 20, 17, 17); *poftița* (Ex., 35, 21). Cf. ST. L. FAC., p. 66–67; I.3.19.0; 3.20.3.

3.14.2. În timp ce în BB și în ms. 45 se folosește forma *prah* (<vsl. *prachŭ*), în ms. 4 389 întâlnim forma actuală literară *praf* (Ex., 9, 9).

3.14.3. O serie de cuvinte de origine slavă terminate în *-chŭ* (*prachŭ*, *vrŭchŭ*) au în graiul moldovenesc finala *-v* (*prav*, *virv*). De aceea, este explicabilă forma *virvul*, din ms. 45 (Ex., 17, 9, 10; 19, 20; 24, 17; 34, 3) și *virvurile* (Ex., 26, 37; 27, 11). În locurile menționate din cartea *Ieșirea*, textul BB are varianta, muntească și literară, *virful*. Aceeași variantă apare și în ms. 4 389 (Ex., 17, 10; 21, 35; 34, 2).

3.14.4. Varianta dialectală nordică *fănină*, întâlnită în FAC. (vezi ST. L. FAC., p. 67–68; I.2.23.0.), este atestată o singură dată și în cartea *Ieșirea*, ms. 45 (Ex., 28, 2).

3.14.5. Tot o singură atestare cunoaște varianta etimologică *turburdă*, în ms. 4 389 (Ex., 14, 24). Cf. ST. L. FAC., p. 68; I.3.24.0.).

3.14.6. În BB, grupul consonantic *zdr-*, din verbul *a zdrobi* (<vsl. *sŭdrobiti*), este redus la *zr-*: *zrobești* (Ex., 23, 24); *zrobind* (*ibid.*); *zrobiți* (Ex., 34, 13). Forma neobișnuită cu *zr-* în acest verb mai este atestată și în alte cărți ale BB, precum și în alte texte din secolul al XVII-lea, cum se poate vedea din H. Tiktin, *DRG*, s.v., unde sînt citate exemple din BB, Ps. 75, 3; *Isaia*, 21, 9, precum și dintr-un manuscris din secolul al XVII-lea (GCR. I.5). De aceea, este de mirare faptul că editorii BB 1688–1988 au amendat tacit cele trei forme cu *-zr-* din cartea *Ieșirea*, scriind *zdr-*. Nu la fel au procedat însă în cazul exemplurilor *robi*, din *Psaltire*, și *zrobiră*, din *Isaia*, care au fost menținute ca atare. Despre schimbarea grupului *zdr-* în *zr-*, Tiktin este de părere că o explicație este greu de dat („ist schwierig“). Poate că a avut vreun rol influența unui verb ca *ă dezrobi*, cu grupul *zr* rezultat din îmbinarea prefixului *dez-* cu verbul *a robi*.

În textele studiate, este prezentă însă și forma *zdrobi*, cu 3 ocurențe în BB, cu 4 ocurențe în ms. 45 și cu două ocurențe în ms. 4 389, cartea *Ieșirea*.

3.14.7. Grupurile consonantice vsl. *sv-*, *sŭv-*, *skv-* sînt reflectate în împrumuturile românești de origine slavă prin grupul *sf-*, de exemplu: *șvețit* > *șfint*; *sŭvrŭșiti* > *șfirși*; *skvara* > *șfară* 'Dunst von verbrannten Fett'. De la această regulă se abat așa-numitele slavonisme, elemente savante pe care le foloseau cărturarii români din epocă. Sub influența etimonului slav, acești învățați foloseau în scrierile lor românești și formele care aveau la inițială grupul *sv-*, cum se va vedea din exemplele care urmează.

3.14.8. Astfel, cuvântul *șfêșnic* (<vsl. *svêštnikŭ*), atestat sub această formă, cu *sf-*, în zeci de ocurențe din cele trei texte studiate, cartea *Ieșirea*, cunoaște, totuși, o singură dată, și varianta cu *sv-*, în ms. 45: *șvêșnic* (свѣшник) (Ex., 25, 34).

3.14.9. Grupul sonor inițial *sv-*, motivat etimologic, se întâlnește și în verbul *a șveștenii* 'a oficia serviciul divin în calitate de preot'. Este un derivat, neînregistrat în dicționarele românești, de la substantivul *șveștenic* 'preot' (<vsl. *svêštenik* 'id.'), acesta din urmă prezent în dicționarul lui H. Tiktin și în cel al lui A. Scriban. Cuvântul slav mai apare în derivatele folosite de Dosoftei, în *Dumnezeiască Liturghie*, 1678 (ed. N.A. Ursu, Iași, 1980): *șveștenoiŭoci* 'ieromonah' (p. 53); vb. *șveștenoiŭdeistuii* 'a oficia liturghia' (p. 9). Cît privește verbul *a șveștenii*, acesta este atestat în ms. 45: (să) *șveștenuască* (Ex., 28, 37; 29, 1; 31, 9). O singură dată, în locul grupului *sv-*, apare în ms. 45 grupul *sf-*: *șfêștenuască* (Ex., 30, 30).

3.14.10. Oscilația între grupul inițial *sf-* și *sv-* este prezentă și în cazul cuvântului *șfint*, cu derivatele lui. În BB și în ms. 4 389, cartea *Ieșirea*, norma scrierii și rostirii este *sf-*, în peste o sută de ocurențe. Tot *sf-* apare în ms. 45 în aproximativ 80 de ocurențe. Dar în 15 ocurențe, apare grupul *sv-*: *șvințește* (Ex., 13, 2; 19, 23); *șvințescu* (Ex., 39, 12); *șvințenie* (Ex., 19, 6); *șvintu* (Ex., 28, 3; 30, 10) etc.

3.14.11. În ms. 4 389, se înregistrează o singură dată, în cartea *Ieșirea*, forma *trîmbitei* (gen.-dat), cu *-t-*, în loc de *-f-* (Ex., 20, 18). Varianta normală, cu *f-*, este și ea atestată în acest text (Ex., 19, 13, 16, 19), precum și în BB și în ms. 45 (în fiecare cu cite 4 ocurențe). Etimonul slav avea *-f-*: vsl. *trŭbica*. Varianta cu *-t-*, *trîmbită*, atestată încă la Coresi, are ca etimon magh., croat. *trombita* (cf. și ucr. *trymbita*), care provine din it. *trombetta*. sp. *trombela*. fr. *trompette* etc. Partea inițială a cuvântului a fost modelată după *trîmbiță*.

3.15.0. Sonorizarea lui *s-* din grupul *sm-* (> *zm-*) este atestată mai des în textele de prove-

niență sudică. Astfel, în BB, întâlnim: *zmaragd* (Ex., 28, 17; 39, 8); *zmaragdu* (Ex., 28, 9); *zmaragdului* (Ex., 35, 12, 25; 39, 5); în ms. 4 389, de asemenea: *zmaragd* (Ex., 28, 9; 35, 12, 17). Probabil copistului muntean i se datorează formele cu sonorizare din ms. 45: *zmaragdu* (Ex., 28, 8; 39, 8); *zmaragdului* (Ex., 35, 12, 25). În acest text se întâlnesc și forme fără sonorizarea lui *s*: *smaragdu* (Ex., 28, 17; *smaragdului* (Ex., 30, 5), ca de altfel, o singură dată, și în ms. 4 389: *smaragd* (Ex., 28, 17). Etimonul grecesc avea *sm*: *σμάραγδος* (dar și *zm*: ζμ-); la fel și lat. *smaragdus*. (Cf. ST.L. FAC., p. 69; I.3.28.0). Norma actuală, cum se vede în DEX, este cu *sm*.

3.15.1. Numai în ms. 4 389 se întâlnește forma cu *zm* în *zminteală* (Ex., 23, 33); *zmintele* (Ex., 34, 12) (<vsl. *sūmēsti*, -*mēto*).

3.15.2. Varianta sonorizată *zmirnă* apare în toate cele trei texte: în BB și în ms. 45, Ex., 30, 23, 24; în ms. 4 389, Ex., 30, 23.

3.15.3. În BB și în ms. 4 389 apare forma cu *zm* în *zmoală* (Ex., 2, 3), pe când în ms. 45, cea cu *sm*-, *smoală* (*ibid.*) (<vsl. *smola*). Grupul *-zm-*, în loc de *-sm-*, se întâlnește și în *catapetazma*, BB (Ex., 35, 11); *catapetazma* (Ex., 3, 34), față de gr. *καταπέτασμα*.

3.16.0. Propagarea lui *n* în *măunchi* (<lat. pop. *manūclus*) este atestată în scrisul lui Dosoftei și în altele texte din secolul al XVII-lea, dar ea poate fi mai veche. Forma cu *-n* se întâlnește în ms. 45: „*Măunchiu de isop*“ (Ex., 12, 22), pe când în BB apare *munuchiu*, fără *-n* (*ibid.*). Tot astfel, și în ms. 4 389.

3.16.1. Într-un cuvânt cu structură fonetică asemănătoare, *mărunt* (<lat. *minulus*), propagarea lui *n* se produsese în toate graiurile dacoromânești cu mult înainte de epoca literară, fapt care a făcut posibilă ulterior disimilația *n -> r - n*: *mărunt*. Această formă nouă se întâlnește în toate cele trei texte studiate. Dar în ms. 45 se mai păstrează faza mai veche cu *-n*, *măruntu* (Ex., 16, 14).

3.16.2. Forma în care apare schema *n - n* este prezentă în ms. 45 și în cuvântul *măruntăile* (Ex., 35, 10), pl. art. de la *măruntăie* (<lat. *minutalia* 'kleine Dinge'), în timp ce în BB și în ms. 4 389 apare forma *măruntăile* (*ibid.*).

3.16.3. Propagarea lui *n* se întâlnește și în forma *rărunchii* (<*rărunchi* <lat. pop. *renuculi*), din ms. 45 (Ex., 29, 13, 22). Cuvântul *rărunchi* cunoaște în întregul text al *Vechiului Testament* din ms. 45 numeroase atestări. Dintre acestea, N.A. Ursu, NOI INFORM. (II), p. 44, consemnează 13 ocurențe. În BB și în ms. 4 389 (Ex., 29, 13, 22), se întâlnește forma sudică *rănichii* (<lat. pop. **reniculus*, pl. **reniculi*), în care nu a avut loc fenomenul propagării lui *n*.

II. MORFOLOGIA

1. SUBSTANTIVUL

1.1.0. Declinarea. Substantivul *mână* cunoaște în ms. 45, la plural, forma *mănuile*, care reprezintă un rest din declinarea a IV-a latină, *manu* + art. *-le*. Dar este folosită și forma analogică *mănilile*, de la singularul feminin de declinarea I, *mână*, în versetul următor din ms. 45: „*Și vei săvârși mânilile lui Aaron și mănuile fiilor lui*“ (Ex., 29, 9) (în BB.: „*Mănilile... mănilile*, cu *-j* în ambele cazuri). Forma *mănuile* mai cunoaște în ms. 45 un număr de 7 ocurențe (Ex., 29, 10, 19, 24, 24; 30, 19; 32, 29; 40, 28). Totuși, forma nouă, de declinarea I, are la plural un număr de 27 de ocurențe, în ms. 45, Ex. În BB și în ms. 4 389, ultima formă este generală.

1.1.1. Apartenența la declinarea a III-a a substantivului *aramă* (<lat. *aeramen*) este probată de cele 12 ocurențe ale acestei forme din ms. 45 (Ex., 26, 37; 27, 4, 11, 17, 18, 19; 36, 15, 37; 39, 3, 5, 6, 17; 39, 40). Dar forma de declinarea I este și mai bine reprezentată, cunoscând în ms. 45, cartea *Ieșirea*, un număr de 23 de ocurențe. De asemenea, forma *aramă* este generală în BB și în ms. 4 389.

1.1.2. De declinarea a III-a este în ms. 4389 substantivul *odăjdie* (sg.) (Ex., 28, 4, 4, 30); *odăjdiei* (gen.- dat., sg.) (Ex., 28, 8, 12, 15, 33, 34); *odăjdiia* (nom.-ac., art.) (Ex., 28, 6; 29, 5). Cuvântul, al cărui etimon este vsl. *odežda*, este folosit, de regulă numai la plural, *odăjdii*. De la această formă, a fost refăcut un singular *odăjdie*, feminin de declinarea a III-a.

1.1.3. Cele spuse despre substantivul feminin de declinarea a III-a, *puslie*, și despre substantivul neutru de declinarea a II-a, *pusliu*, în ST.L. FAC., p. 70; II.1.2.2., sint confirmate de datele oferite de cartea *Ieșirea*, din cele trei texte studiate.

1.1.4. Substantivul art. *răolata*, din ms. 4289 (Ex., 32, 14), în loc de *răutatea*, aparține declinării I (dacă nu cumva este vorba de o eroare de grafie).

1.2.0. Genul. Față de cele arătate în ST.L. FAC., p. 70; II.1.2.0., mai adăugăm două situații noi. Mai întâi, substantivul *belciug* este în ms. 45 atît de genul neutru, cu pl. *belciuge* (Ex., 26, 11), cit și de genul masculin, cu pl. art. *belciugii* (Ex., 26, 6, 11). În BB și în ms. 4 389, substantivul este de genul neutru, cum rezultă din pl. art. *belciugele* (cu cite 3 ocurențe în ambele texte) și pl. neart. *belciuge* (cu 1 ocurență în BB și cu 13 ocurențe în ms. 4 389).

1.2.1. Substantivul *clopot* este de genul masculin, cum rezultă din forma de plural *clopoți*, atestată în ms. 45 (Ex., 28, 30; 39, 24, 25), de unde a trecut și în BB (*ibid.*). Această formă se găsește și în HERODOT, *Glosar*, p. 682, constituind o particularitate lingvistică remarcabilă, pe care N.A. Ursu a scos-o în evidență în discuția privitoare la paternitatea traducerii acestor două texte. Prezența pl. *clopoți* în BB și în HERODOT este semnalată și de L. Onu, *Concordances onomasiologiques dans les traductions de Nicolas Spathar Milesco*, în „Revue des études sud-est européennes“, XXIII, nr. 2, 1985, p. 141-142.

1.3.0. Numărul. Desinența de plural feminin (și neutru) *-e* (*-e-*), precedată de *r* dur, devine *-ă* (*-ă-*). Forma velarizată se întâlnește în pluralul *cară* (de la sg. *car*), existent în toate cele trei texte studiate. Astfel, în BB și în ms. 45 au fost notate: *cară* (Ex., 14, 7, 17, 26; 15, 19); *carăle* (Ex., 14, 6, 9, 18, 28; 15, 4); *carălor* (Ex., 14, 25), iar în ms. 4 389: *carăle* (Ex., 14, 25).

1.3.1. Pluralul feminin *fiarăle* se întâlnește în BB (Ex., 23, 29) și în ms. 4 389, *fiarăle* (Ex., 23, 11). Cf. ST.L. FAC., p. 70; II.1.3.0.

1.3.2. Pluralul articulat *hotarăle* este prezent în BB și în ms. 45 în 7 ocurențe (Ex., 8, 2; 10, 4, 14; 13, 7; 23, 17, 31; 30, 11). Aceeași situație se întâlnește și în ms. 4 389, Ex.

1.3.3. În toate cele trei texte studiate, pluralul substantivului neutru *izvor* este *izvoară*: BB și ms. 45, în Ex., 15, 27; ms. 4 389, în Ex., 8, 5; 15, 27).

1.3.4. Forma de plural *păhară* apare în ms. 4 389 (Ex., 37, 16), alături de *păharăle* (Ex., 25, 29; 27, 3; 38, 3). Ultima formă se găsește și în BB (Ex., 27, 3; 38, 3), precum și în ms. 45 (*ibid.*).

1.3.5. Velarizarea lui *-e-* precedat de *r* dur se întâlnește o singură dată și în forma de plural *picioară*.

răle, din ms. 45 (Ex., 29, 20). În celelalte 10 ocurențe din acest text, pluralul acestui cuvânt are desinența *-e*. La fel stau lucrurile în BB și în ms. 4 389, cartea *Iesirea*.

1.3.6. Substantivul *fară* are pluralul articulat *farăle*, în ms. 4 389 (Ex., 3, 8; cuvântul e scris pe margine).

1.3.7. Pluralul nearticulat *zăvoară* cunoaște în BB și în ms. 45 un număr de 7 ocurențe. Forma articulată, *zăvoările*, este atestată în BB, Ex., în 7 ocurențe, iar în ms. 45, în 4 ocurențe. În ms. 4389, *zăvoară* este atestat de trei ori, iar *zăvoările*, de două ori.

1.3.8. Desinența de plural *e* devine *ă* când este precedată de un *ș* dur. Exemplele provin în mare parte din ms. 4 389; vezi mai sus, sub 1.3.5.10. (*lânfușă*); 3.5.12. (*moașălor*); 3.5.14. (*secerișăle*); 3.5.18. (*ușăle*).

1.3.9. Desinența de neutru plural *-e* apare la următoarele forme speciale ale substantivului *briu*: *brine*, în BB (Ex., 28, 36); la fel în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4 389 (Ex., 28, 40; 29, 8); apoi forma articulată *brinele*, în BB (Ex., 29, 8, 39, 28). Numai în ms. 45 a fost întâlnită forma *briele* (Ex., 12, 11; 29, 8; 39, 29). Substantivul *briu* cunoaște și alte forme de plural, cum se poate vedea din ALR I, întrebările 1 871, 1 866, 1 869, al căror material inedit a fost folosit de Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978, în harta nr. 14 (p. 22^a). Pluralul de tip *brine* alcătuiește o arie dialectală care cuprinde Oltenia, Muntenia, sudul și sud-estul Transilvaniei, cea mai mare parte a Dobrogei. De asemenea, mai există o arie mai mică cu această formă, care se întinde în centrul Transilvaniei, în părți din sud-vestul acestei provincii, prin Munții Apuseni și prin Banat. Sunetul *-n-* se întâlnește și în formele de plural *brină*, din nord-vestul Olteniei, *brini*, din sud-vestul Munteniei, din sud-estul Munteniei și din sudul Dobrogei. Forma de plural fără *-n-*, *brine*, alcătuiește o arie în însăși și compactă, care se întinde din Maramureș, din nord-estul și estul Transilvaniei, peste Bucovina și Moldova dintre Carpați și Prut (lipsesc datele din Basarabia), cu prelungiri în nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei. Mai există și o formă de plural în *-uă* (<*ue*), *briuă*, atestată prin sud-vestul Transilvaniei. În textele studiate, se reflectă, în linii generale, situația actuală din graiuri. În BB și în ms. 4 389, cu pluralul *brine*, se reflectă forma din aria sudică, în ms. 45, cu *brine*, cea din aria nordică și nord-estică. Apariția lui *brine*, o singură dată, și în acest text, trebuie pusă pe seama copistului muntean Dumitru din Cîmpulung.

1.3.10. Pluralul *grîne* cunoaște o singură atestare în ms. 4 389 (Ex., 34, 22). Tot în acest text apare și pl. în *-uri*, *griturilor* (Ex., 23, 19).

1.3.11. Desinența de plural neutru *-e* apare o singură dată ca *-i*, în *suspînile*, din ms. 4 389 (Ex., 6, 5). Ca și în cazul din paragraful precedent, cu formele *grîne* și *grinuri*, desinența *-e* poate alterna cu desinența de neutru *-uri*: *zăgașe*, în ms. 45 (Ex., 8, 5), și *zăgașurile* (Ex., 7, 19).

1.3.12. Varianta mai veche a desinenței de neutru plural *-ure* apare o singură dată în BB: *lucure* (Ex., 1, 11). De asemenea, *riure*, formă adesea atestată în secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, 11, p. 104), cunoaște o singură ocurență în ms. 4 389 (Ex., 7, 24), dar lectura nu este sigură; s-ar putea interpreta grafia și *riuri* (pășpai).

Desinența *-uri* apare o singură dată la un substantiv de genul masculin, *păr*, în ms. 45: „Păruri de capre” (Ex., 35, 24), alături de „Peri de capră” (Ex., 35, 6). Forma *păruri* este semnalată în DRL, s.v., în BB (*Profl.*, 13, 52).

1.4.0. Cazul. Forma articulată de genitiv-dativ singular a substantivelor feminine cu singularul nominativ în *-ă* sau în *-e* (de declinarea I sau de declinarea a III-a) este fie *-ei*, fie *-ii*. Când radicalul se termină în *-i*, apar în finală grupurile sonore *-iei* sau *-ii(i)*. Exemple: *ariei*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 22, 29), dar *arii*, în ms. 45 (*ibid.*), în loc de *arii*; *casei*, în BB (Ex., 12, 22; 22, 8), în ms. 45 (5 ocurențe) și în ms. 4 389 (5 ocurențe), dar și *casii*, în BB (Ex., 19, 3; 20, 22; tot aici, în 40, 13, și *casile*); *cărămizii*, în BB (Ex., 5, 7), în ms. 45 (Ex., 5, 8, 18), în ms. 4 389 (Ex., 5, 8), dar și *cărămizii*, probabil cu nom.-acuz. **cărămizie* ‘cărămidărie’, în BB (Ex., 5, 18); *cărămiziei*, în BB (Ex., 5, 8), presupune o formă de nom.-acuz. *cărămizite* ‘cărămidărie’; *cărămidării*, în BB (Ex., 5, 14), față de nom.-acuz. *cărămidărie* în BB (Ex., 5, 9); *făgăduinței*, în BB (Ex., 31, 7), în ms. 45 (Ex., 25, 15; 31, 7) și în ms. 4 389 (Ex., cu 4 ocurențe), dar și *făgăduinții*, în BB (Ex., 24, 7, 8; 34, 28) și în ms. 45 (*ibid.*); *groapei*, în ms. 45 și în ms. 4 389 (Ex., 21, 34), dar și *gropii*, în BB (*ibid.*); *mărturiei*, în BB (Ex., cu 41 de ocurențe), în ms. 45 (Ex., cu 48 de ocurențe) și în ms. 4 389 (Ex., cu 46 de ocurențe), dar și *mărturii*, în BB (Ex., cu 9 ocurențe); *moșiei*, în ms. 45 (Ex., 6, 17) și în ms. 4 389 (Ex., 15, 17), dar *moșii*, în BB (Ex., 7, 17); *rudeniei*, în ms. 45 (Ex., 12, 3), dar *rudenii* (pășpai), în BB (*ibid.*); *trîmbiței*, în ms. 45 (Ex., 19, 19; 20, 18), dar și *trîmbiții*, în ms. 45 (Ex., 19, 16) și în BB (Ex., 19, 16, 19; 20, 18); varianta cu *-t-*, *trîmbitei*, în ms. 4 389 (Ex., 20, 18); de la *mumă*, gen.-dat. sg. este *mumînei*, în ms. 4389, (Ex., 23, 19);

1.4.1. Genitiv-dativul articulat al substantivului *fară* este *farăi*: „Pre calea Țării Filistimului”, în ms. 4 389 (Ex., 13, 17), corespunzînd pluralului *farăle*, în ms. 4 389 (Ex., 3, 8; cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mîină).

1.4.2. Vocativul în *-e* l este atestat în judecătore l, din ms. 4 389 (Ex., 23, 7, într-o însemnare marginală, de aceeași mîină: „Caută de vezi, o judecătore l!”); *Doamne l*, în BB (Ex., cu 13 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., cu 13 ocurențe), în ms. 45 (Ex., cu 11 ocurențe); *Israile l*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 8). Vocativul în *-lor*: „Bărbaților l”, în ms. 4389 (Ex. 36, 6); *muierilor l* *ibid.*).

1.4.3. Unele nume proprii au o situație specială în declinare. Ilustrativ este cazul numelui propriu *Sinai(a)*, care denumește un munte și un pustiu. În textul grecesc, acest toponimic cunoaște formele: Σιν, în „τῆν ἐρημον Σιν” ‘în pustiu Sin’ (Ex., 16, 1; 17, 1); Σινά, în „ἀνὰ μέσον Σινά” (Ex., 16, 1); sau „τῆν ἐρημον τοῦ Σινά” (Ex., 19, 1); sau „τὸ ὄρος τὸ Σινά” ‘în muntele Siná’ (Ex., 19, 23). În cele trei texte de care ne ocupăm, situația este următoarea: În ms. 45, al cărui autor a fost primul confruntat cu traducerea sintagmelor grecești de tipul menționat, se întînesc formele: „Muntele Siná” (Ex., 19, 11; 24, 16; 34, 2, 29, 32); „Muntele lui Siná” (Ex., 19, 16); „Pustiul Siná” (Ex., 19, 1); „Pustiul lui Siná” (Ex., 19, 2); „Mijlocul Siná” (Ex., 16, 1); „Muntele Sináiei” (Ex., 19, 18, 20, 23; 31, 17); „Pustiul Sin” (Ex., 16, 1; 17, 1).

În BB: „Pustiul Sin” (Ex. 16, 1; 17, 1); „Între Siná” (Ex., 16, 1); „Pustiul Siná” (Ex., 19, 1, 2); „Muntele Siná” (Ex., 19, 16); „Muntele Sináiei” (Ex., 19, 23; 34, 2); „Muntele Sináiei” (Ex., 19, 18; 24, 16; 31, 17; 34, 4, 29, 32; în 19, 11, 20, accentul nu este notat).

În ms. 4 389: „Pustiia Sinului” (Ex., 16, 1; 17, 1); „Pustiia Sirului” (Ex., 15, 22; desigur o confuzie cu numele de țară *Sir*); „Între Sináia” (Ex., 16, 1); „Pustiia Sináiei” (Ex., 19, 1, 2); „Muntele Sináiei” (Ex., 19, 11, 16, 18, 20, 23; 24, 16; 31, 18; 34, 2, 4, 29, 32).

Forma grecească *Siná*, considerată de traducătorii români ca fiind de genul feminin, a putut primi arti-

colul de genitiv-dativ *-ei*, rezultând forma *Sinăei*, sau articolul *-ii*, rezultând forma *Sindii*. Apoi, de la aceste forme, s-a creat și forma de nominativ-acuzativ, articulată, *Sinaia*, precum și forma *Sinai*. Numele unei mănăstiri, al unor așezări, al unui munte etc. din toponimia românească au avut ca motivare inițială toponimicul biblic de care ne ocupăm. O formă nouă de genitiv-dativ apare în actul de fundațiune al mănăstirii Sinaia, care a fost zidită de spătarul Mihai Cantacuzino, în 1695, la poalele Munților Bucegi: „Am zidit din temelie și am înălțat un schițoșor, numindu-se Sinaia, după asemănarea *Sinăei cei mari*” (sublinierea noastră; vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 250).

2. ARTICOLUL

2.1.0. Articolul hotărît lui nu apare, de multe ori, înaintea numelui propriu *Israil*, în ms. 45: „*Fiiilor Israil*”, în loc de „*Fiiilor lui Israil*”; dar și: „*Fiiilor Simeon*” (Ex., 6, 15); „*Fiiilor Levi*” (Ex., 6, 16). În primul caz, absența articolului este atestată în aproximativ 30 de ocurențe din cartea *Ieșirea*. Prezența articolului lui este întâlnită însă în aproximativ 150 de ocurențe. S-ar putea să fie vorba de o scăpare de transcriere, întâlnită și în sintagma „*Măine lor*” (=măinilor lor) (Ex., 9, 10). Varianta *lu* este semnalată în BB și în ms. 45: *lu Israil* (Ex. 6, 9, 11, 12).

2.2.0. Articolul genitival-posesival invariabil *a*, din ms. 45, *Ieșirea*, precum și *al*, *a*, *ai*, *ale*, din BB și din ms. 4 389, cunoaște aceeași situație cu cea prezentată și analizată în ST.L. FAC., p. 72-73; **II.2.2.0.** — **2.2.2.** Semnalăm numai apariția superfluă a articolului *al* în sintagma „*Popa al Madiamului*”, din ms. 4 389 (Ex., 2, 16; 3, 1; 18, 1).

2.2.1. O folosire specială a articolului genitival se întâlnește în ms. 4 389: în cazul pronumelor nehotărîte *fiștecare*, *fiicine*, articolul *al*, *a*, *ai*, *ale* separă pe *fiște* sau pe *fie* de forma oblică a pronumelui relativ, înaintea căruia stă. Exemple: *fiște-a-căruia* (Ex., 18, 16; 28, 21); *fiște-a-cărui* (Ex., 18, 16; 28, 21; 29, 9); *fiște-a-cării* (Ex., 22, 9). Alte exemple au fost prezentate în ST.L. FAC., p. 73; **II.2.2.3.**

Tot în ms. 4 389, se întâlnește construcția care se aseamănă cu cea de mai sus: „*A cării asupra nu vor fi muște clinești*” (Ex., 8, 22), pentru „*Asupra căreia...*”.

2.3.0. Articolul adjectival de genitiv-dativ, singular, *celei*, ca și pronumele demonstrativ echivalent, (*a*)*celei(a)*, nu se întâlnesc în textul cărții *Ieșirea* al celor trei variante studiate. Apar numai formele justificate din punct de vedere etimologic *cei*, *ceii*, *ceiia*. Astfel, în BB, Ex., *cei*, în loc de *celei*, cunoaște un număr de 16 ocurențe, în exemple ca: „*Al slujnecii cei de lângă moară*” (Ex., 11, 5); „*Marginea mînei cei dirăpte*” (Ex., 29, 20); „*Al roabei ceiia din groapă*” (Ex., 12, 29). În ms. 45, formele *ceii*, *ceiia*, *cei* cunosc în cartea *Ieșirea* un număr de 13 ocurențe. Exemple: „*Țăsătura ceii-preste-umăr*” (Ex., 39, 19); „*Țăsătură a ceii-preste-umăr*” (Ex., 39, 20); „*Slujnicei cei lingă moară*” (Ex., 11, 5). În ms. 4 389, numărul ocurențelor cu *cei* (=celei), în cartea *Ieșirea*, este de 16. Exemple: „*Deci, de nu vor crede pre tine, nici glasul minunei cei dentăi nu vor asculta, ei vor crede glasul minunei cei a doada*” (Ex., 4, 8); „*Țesăturile odăjdiei cei-de-preste-umere*” (Ex., 28, 8). Cf. ST.L. FAC., p. 73; **II.2.3.0.**

3. ADJECTIVUL

3.1.0. Forma de plural masculin a adjectivului *supfire* este *supfii*, în ms. 45: „*Zimfi supfii de aur*” (Ex., 37, 2) (vezi ST.L. FAC., p. 73; **II.3.1.1.**).

3.1.1. Forma de plural feminin a adjectivului *tirziu*, anume *tirzie* (<lat. *tardivae*), apare ca nume predicativ pe lângă două substantive neutre, în ms. 45: „*Griul și ovăsul nu s-au bălut, pentru că tirzie era*” (Ex., 9, 32). Diortositorii bucureșteni ai BB au modificat puțin textul, dar au păstrat construcția din ms. 45 care ne interesează: „*Griul și ovăsul nu s-au strical, pentru că era tirzie*” (*ibid.*). Același verset în ms. 4 389 conține forma *tirzi* <*i*> (тѣрзи): „*Griul și ovăsul nu au pierit, că fusese tirzi* <*i*>” (*ibid.*).

4. PRONUMELE

4.1.0. Pronumele personale. Pronumele personal de persoana a II-a plural, dativ, forma neaccentuată, este, în două ocurențe din BB, *vi* 'vi': „*Săvirșiți lucrurile voastre cele ce vi să cuvine pre zi, ca și cînd vi să da voa paie*” (Ex., 5, 13); în ms. 45: „*vă să cuvîn...în ce chip și cîndu vă să da voa paie*” (*ibid.*). În ms. 4 389: „*cînd vă dam noi pleavă*” (*ibid.*). Probabil că varianta *vi*, care provine din *vă*, este o formă nouă, din care provine actualul *vi*. În ms. 45, pronumele personal de acuz. pl., *i*, este așezat după verb: *mîncă-i=i* mîncă (Ex., 15, 7); *înghiți-i=i* înghiți (Ex., 15, 12), *prînsă-i=i* prînsă (Ex., 15, 15).

4.1.1. Pronumele personale *însu* 'el', *însă* 'ea', *însi(i)* 'ei', *înselle* 'ele', continuatoarele ale formelor latinești populare *îpsu*, *ipsa*, *ipsi*, *ipsae*, care au fost folosite ca pronume personale de persoana a III-a, se întâlnesc numai în ms. 45, constituind una din trăsăturile arhaice ale acestui text. În acest manuscris, se întâlnesc și formele, azi generale, *el*, *ea*, *ei*, *ele*, care continuă formele pronumelui demonstrativ lat. pop. *illu*, *illa*, *illi*, *illae*. Se știe că latina nu avea forme proprii pentru pronumele personal de persoana a III-a. De aceea, alături de pronumele demonstrative menționate, au mai funcționat în româna veche, iar unele forme sînt în uz și astăzi, pronume compuse cu *îpsu*, de tipul *de + îpsu* sau *id + îpsu > dînsu*; *cum + îpsu > cunîns*, cu sensul 'el'.

4.1.2. Situația cantitativă a pronumelor personale de persoana a III-a: *el*, *însu*, *dînsu*, precedate de diferite prepoziții, așa cum se reflectă această situație în cartea *Ieșirea* din cele trei texte studiate, ne poate oferi o imagine mai clară asupra statutului acestor pronume și asupra modului cum erau ele folosite în cadrul celor două norme literare mai importante din epocă: cea nordică, moldovenească, și cea sudică, muntenească.

a) În ms. 45, pronumele *el*, precedat de prepoziții (*pre el*, *de el*, *cătră el*, *suptu el*, *peste el*, *lîngă el*, *întru el* etc.), este prezent în cartea *Ieșirea* într-un număr de 96 de ocurențe. Alături de *el*, se folosește, cu același sens, pronumele personal de persoana a III-a masculin, singular, *îns*, precedat de prepoziții: *între-îns*, *pre îns*, *de îns*, *cu îns*, *dîntre îns*, *între îns*, *preste îns*, toate într-un număr de 41 de ocurențe. Acestora li se adaugă alte 6 ocurențe ale variantei cu *-u* păstrat, *însu* (*pre însu* 'pe el'), dar mai cu seamă cele 82 de ocurențe ale formei cu articolul *-l*, *însul* 'el': *pre însul*, *la însul*, *cu însul* etc. Adunînd, găsim un total de 129 de ocurențe ale formelor *îns*, *însu*, *însul* 'el', care depășește pe cel al ocurențelor pronumelui *el* (96 de ocurențe). Trăsătura mai arhaică a acestui text în privința fenomenului în discuție este, deci, clară. S-ar putea însă ca folosirea lui *îpsu* cu valoare de pronume personal să fie la fel

de veche ca și cea a lui *illu*, aceste pronume demonstrative fiind repartizate pe arii diferite în latina populară de la baza limbii române, cu funcțiile lor noi de pronume personale.

În textul ms. 45, se întâlnesc și 3 ocurențe ale pronumelui personal *dînsul*, care este caracteristic pentru norma literară sudică. De aceea, aceste apariții ar putea fi atribuite intervenției copistului muntean Dumitru din Cimpulung.

În BB, cartea *Ieșirea*, pronumele personal *el* este prezent în aproximativ 90 de ocurențe. O mare întrebuintare cunoaște pronumele *dînsul*, cu 91 de ocurențe. Celălalt pronume, *însu*, nu se folosește niciodată singur, cu numai precedat de prepozițiile *întru* sau *dentru*: *într-însul*, cu 5 ocurențe și *dentr-însul*, cu 18 ocurențe.

În ms. 4 389, cartea *Ieșirea*, pronumele *el* este atestat de 26 de ori, *dînsul*, de 54 de ori, iar *însu(l)* nu este folosit decât precedat de *întru* și *dentru*: *într-însul* are 10 ocurențe, iar *dentr-însul*, 14 ocurențe.

b) Pronumele personal de persoana a III-a, singular, feminin, *ea* cunoaște în ms. 45, cartea *Ieșirea*, un număr de 19 ocurențe. Pronumele *însă* 'ea', precedat de *pre*, *întru*, *dentru* etc., apare într-un număr de 22 de ocurențe. Pronumele *dînsa* 'ea' nu există în acest text. Față de această situație, în BB, *dînsa* cunoaște un număr de 21 de ocurențe. Pronumele *ea* apare într-un număr de 17 ocurențe, iar pronumele *însă* 'ea' nu apare singur niciodată, ci numai când este precedat de prepozițiile menționate și mai sus: *într-însa*, cu 8 ocurențe, și *dentr-însa*, cu 9 ocurențe. Situația din BB se aseamănă cu cea din ms. 4 389. În acest din urmă text, cartea *Ieșirea*, pronumele *dînsa* cunoaște 8 ocurențe, pronumele *ea*, 2 ocurențe. Pronumele *însă* 'ea' nu apare niciodată singur, ci numai precedat de *întru* și *dentru*: *într-însa* are 9 ocurențe, iar *dentr-însa*, 10 ocurențe.

c) La plural, pronumele personal masculin *ei* cunoaște în ms. 45, cartea *Ieșirea*, un număr de 77 de ocurențe. Pronumele *înși* 'ei' (*pre înși*, *întru înși* etc.) are 20 de ocurențe, iar forma articulată, *înșii*, 36 de ocurențe, deci în total 56 de ocurențe. Pronumele *dînșii* lipsește însă din ms. 45, cartea *Ieșirea*. În textul tipărit al BB, diortositorii bucureșteni au intervenit și în acest caz, rezultând următoarea situație. În timp ce pronumele *ei*, aproape ca în ms. 45, cunoaște 79 de ocurențe, pronumele *înși* lipsește complet (o singură ocurență cu *dentr-înșii*). În schimb, *dînșii*, care nu se întâlnește în ms. 45, cunoaște în BB, Ex., un număr de 67 de ocurențe. Această normă literară „muntenească” este prezentă și în ms. 4 389, cartea *Ieșirea*. Astfel, pronumele *ei* apare în 27 de ocurențe, pronumele *dînșii*, în 48 de ocurențe, pronumele *înși(i)*, folosit singur, lipsește. Numai când este precedat de *întru* și *dentru* el apare, și anume: *într-înșii*, cu 3 ocurențe; *dentr-înșii*, cu 6 ocurențe.

d) La plural, pronumele personal feminin, *ele*, are în ms. 45 un număr de 37 de ocurențe; pronumele *înse* 'ele', 8 ocurențe, iar *însele* (în *cătr-însele*, *pre însele*, *cu însele*, *dentru însele*), 6 ocurențe. Nu este atestată în ms. 45, *Ieșirea*, forma de plural *dînsele*. În BB, Ex., situația este următoarea: *ele* cunoaște un număr de 37 de ocurențe; *însele*, precedat de *dentru*, cunoaște 1 ocurență, iar precedat de *într-*, tot 1 ocurență. Al treilea pronume, *dînsele*, apare în 18 ocurențe. Norma privind utilizarea pronumelor *ele* și *dînsele* este prezentă și în ms. 4 389: *ele* are 3 ocurențe, iar *dînsele*, 11 ocurențe. Nici în acest text nu există pronumele *înse* 'ele', ca în ms. 45. Dar există forma articulată *însele*, atunci când ea este precedată de *într-* sau *dentr-*: *într-însele* se întâlnește în 7 ocurențe, iar *dentr-însele*, în 3 ocurențe.

Textele studiate ilustrează existența, la sfârșitul secolului al XVII-lea, a unor norme literare bine conturate în privința utilizării formelor de pronume personale de persoana a III-a. Astfel, norma nordică sau de tip moldovenesc, din ms. 45, era mai arhaică, în sensul că aici se continua o situație atestată în secolul precedent, referitoare la folosirea cu valoare de 'eu', 'ea', 'ei', 'ele' a descendenților în română ai pronumelui demonstrativ latinesc **ipsu*, *ipsa*, *ipsi*, *ipsae*, devenite *însu(l)*, *însă* (*însa*), *înși(i)*, *înse(le)*. Alături de acestea, dar cu o circulație ceva mai mică, apăreau și formele descinzând din lat. **illu*, *illa*, *illi*, *illae*: *el*, *ea*, *ei*, *ele*. Totodată, norma nordică nu cunoștea pronumele *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *dînsele*, din lat. pop. **de-+ipsu* sau *id-+ipsu*. Cele 3 atestări ale formei de masculin singular, *dînsul*, din ms. 45, Ex., pot fi atribuite copistului muntean al acestui text. Cealaltă normă, muntenească sau sudică, din BB și din ms. 4 389, se caracterizează prin: folosirea în proporții aproape egale a pronumelor *el*, *ea*, *ei*, *ele* și *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *dînsele*; absența pronumelor personale *însu(l)*, *însă(-a)*, *înși(i)*, *înse(le)*; apariția acestor forme numai când ele sînt precedate de *întru*, *dentru*. Norma sudică este foarte apropiată de cea a limbii literare actuale.

4.1.3. Pronumele *însu(m)*, precedat de *cu*, se întâlnește în ms. 4 389 (Ex., 33, 14). Tot în acest text se mai întâlnesc: *tu însu!* (Ex., 18, 18; 33, 13, 15), sau numai *însu!*, fără *tu* (Ex., 34, 12); *pre însu!* apare și în BB (Ex., 23, 21); *voi înșivă*, în ms. 4 389 (Ex., 19, 4; 30, 32, 37; 35, 5); chiar *voi înșii!*, ms. 4 389 (Ex., 10, 11); *voao înșivă*, în BB (Ex., 30, 37); *ei înșii*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 1; 5, 7; 18, 26; 32, 31).

4.1.3. Pronumele personal *eluși* 'el însuși' a fost întâlnit o singură dată în ms. 4 389 (Ex., 19, 23; este scris pe margine, de aceeași mână).

4.1.4. Pronumele (și adv., prep.) *adins* (<lat. *ipsum*, precedat de *id*, sau de *ad*, sau de *ad-de*) nu apare în cartea *Ieșirea*, în niciunul din cele trei texte. Dar, sub forma *adîns* (АДНС), el se întâlnește în cartea *Facerea*, varianta din ms. 4 389 (Fac., 43, 18), cît și în cartea *Ieșirea*, ms. 4389 (Ex., 36, 8): *adîns eiș* 'între ei': „Lucru cusut de sine împletit ei înșii făcură adîns eiș după făptura lui”. În discuția din ST.L. FAC., p. 74; II.4.1.4. (și p. 105, nr. 8), am făcut afirmația, eronată, că această formă n-ar exista în limba veche și că s-ar putea chiar să fie o formă „unică”. De asemenea, analiza sintagmei în care acest cuvînt apare, anume „Ziseră adîns eiș”, a fost inadecvată: „a dînsieiș”, în loc de „adîns eiș”, dacă ținem seama de etimologia dată mai sus (după H. Tiktin, DRG, s.v.). Pronumele *adîns* are și valoare de prepoziție, cu sensul 'între', și exprimă reciprocitatea, cînd este urmat de un pronume personal. O. Densusianu, ILR, II, p. 177, menționează exemple din secolul al XVI-lea de tipul: „Ziseră adîns eiș”; „Adîns eiș grăind”; „Adîns vois”. Exemple asemănătoare sînt date și de H. Tiktin, DRG¹, p. 22, sub *adîns*: „Adîns eluși 'er selbst”, din secolul al XVII-lea (*Îndreptarea legii*); „Adîns mineși”, din 1642 (*Învățături preste toate zilele*); „Pre dîns vois”, din 1648 (*Noul Testament* de la Bălgrad).

4.1.5. Reluarea pronumelui conjunct de acuzativ *l* apare în ms. 45: „L-au luat-l” (Ex., 2, 5). O topică neobișnuită a pronumelor *fi*, *îfi*, în același ms. 45: „Pămîntul....carele Dumnedzău dă-ți fie”, în loc de „Pămîntul....carele... îfi dă fie” (Ex., 20, 12).

4.2.0. Pronumele reflexiv *șie* este prezentă numai în ms. 45 (Ex., 1, 21; 6, 20, 31; 12, 39; 21, 10; 22, 16).

4.2.1. Forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui reflexiv *se*, urmată de auxiliarul de perfect compus *au*, la singular și plural, avea în ms. 4 389, cartea *Ieșirea*, un *s* palatalizat, cum rezultă din grafia

cas (se-au), prezentă în toate cele 20 de ocurențe. La fel este situația și în aproximativ 25 de ocurențe din BB, Ex. Dar aici apare și grafia cas (s-au), care notează rostirea dură a lui s, numărul ocurențelor cu această formă fiind de 31. În ms. 45, varianta cu s dur este generală, întocmai ca în româna literară modernă.

4.2.2. Pronumele reflexiv de acuzativ era de multe ori scris și rostit să, astfel încât în formele de conjunctiv era identic cu morfemul acestui mod, care este tot să. În BB, succesiunea să să cunoaște 29 de ocurențe. Inovația, constând în trecerea la forma se a pronumelui, este înregistrată în cartea *Ieșirea* din BB numai de 6 ori. Ea lipsește complet în ms. 45, care cunoaște în toate ocurențele numai succesiunea să să. În schimb, în ms. 4 389, forma nouă, cu să se, este pe deplin realizată în toate cazurile, care, în cartea *Ieșirea*, sînt în număr de mai multe zeci. Un singur exemplu: „Să se apropie de munte” (Ex., 19, 21). Avem a face cu un nou caz în care norma din ms. 4 389 este identică cu cea a limbii române literare actuale.

4.3.0. Pronume și adjective posesive. Formele conjuncte de dativ ale pronumelor personale și reflexive se folosesc uneori cu valoare de adjective posesive, în exemple ca: *aproapele-î*, în BB (Ex., 2, 13); *mijlocu-vă*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 27); *a mină-î*, în BB (Ex., 17, 5); *mumă-ș*, în BB (Ex., 22, 30); *picioare-î*, în BB (Ex., 3, 5); *sînghe-ș*, în ms. 45 (Ex., 32, 26); *vecinu-ș*, în ms. 45 (Ex., 11, 2; 22, 4). Varianta *miu*, pentru *meu*, este prezentă în BB și în ms. 45; „Numele *miu*” (Ex., 6, 3).

4.4.0. Pronume și adjective demonstrative. În cele două texte manuscrise, se întîlnesc câteva forme cu afereza lui a- în cazul pronumelui demonstrativ-determinativ de apropiere: *cesta*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 1); *cestu*, în ms. 45 (Ex., 4, 2); cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mină); *ceastă*, în ms. 4 389 (Ex., 10, 17); *cîtea*, în ms. 4 389 (Ex., 10, 14); și un caz de pronume de depărtare: *cêea* (чѣа), în ms. 4 389 (Ex., 26, 12).

4.4.1. Formele de genitiv-dativ singular, feminin, ale pronumelor și adjectivelor demonstrative nu au încă -/ analogic: *ceialte* (în loc de actuala formă *celelalte*), în ms. 4 389 (Ex., 26, 5); *aceii*, în ms. 45 (Ex., 36, 2).

4.4.2. Pronumele demonstrativ *acestaș* 'chiar acesta' se întîlnește în sintagma: „*Intr-un-acestaș chip*”, în BB (Ex., 7, 11; 9, 18; 28, 30; 30, 38).

4.5.0. Pronumele relative-interogative. Pronumele *care*, cu formă unică de nominativ-acuzativ, singular și plural, masculin și feminin, apare ca atare cu cele mai multe atestări în textul ms. 4 389, cartea *Ieșirea*: un total de 119 ocurențe. Tendința spre forma unică actuală se realizează apoi mai bine în textul BB, Ex., unde numărul acestei forme, în situațiile menționate, se ridică la 60 de ocurențe. Pe cînd, în ms. 45, *care*, cu funcțiile menționate apare abia în 6 ocurențe. Norma din textele sudice, BB și ms. 4 389, s-a impus în limba literară română modernă.

Cu valorile de masculin și feminin, singular și plural, nominativ-acuzativ, se folosește în ms. 45 forma *carele*, într-un număr de 87 de ocurențe, în cartea *Ieșirea*. Această formă articulată, cu aceleași valori, cunoaște în BB, Ex., un număr de 56 de ocurențe, pe cînd în ms. 4 389, și anume la masculin singular, nominativ-acuzativ, numai 16 ocurențe. Pe lângă formele menționate, mai apar în BB, Ex.: *carei*, la masculin plural, nominativ-acuzativ, în 2 ocurențe; *carii*, cu același funcții, în 9 ocurențe. Ultima formă, *carii*, cu același rol, se întîlnește în ms. 45, Ex., în 18 locuri. Prima formă, *carei* (masculin plural, nominativ-acuzativ) se întîlnește în ms. 4 389, Ex., într-un număr de

21 de ocurențe, iar forma *carii*, în același text, într-un număr de 4 ocurențe.

Forma de feminin singular, nominativ-acuzativ, *careia* are în BB, Ex., un număr de 9 ocurențe. În ms. 45, numărul se ridică la 16 ocurențe, iar în ms. 4 389, la 19 ocurențe.

La genitiv-dativ, masculin, singular: *căruia*, în BB, Ex., într-un număr de 4 ocurențe. La genitiv-dativ, masculin și feminin, plural: *cărora*, într-un număr de 7 ocurențe. Forma *căruia* are în ms. 45, 3 ocurențe, iar *cărora*, 8 ocurențe. În ms. 4 389, *căruia* are 4 ocurențe, iar *cărora*, 2 ocurențe.

La genitiv-dativ, feminin singular, forma *căreia* nu există în BB, Ex. În ms. 45, se întîlnește, o singură dată, forma *cării* (Ex., 24, 8), iar în ms. 4 389: *cării* (Ex., 22, 9); *căriiia* (Ex., 8, 22).

Analizade mai sus arată că la sfîrșitul secolului al XVII-lea se menține varietatea formelor acestui pronume la cazurile nominativ-acuzativ, singular și plural, masculin și feminin. Totodată, se poate constata că tendința de simplificare, prin folosirea formei unice, *care*, începuse să se manifeste. Cel mai avansat din punctul de vedere al apropierei de faza moder năeste, în acest caz, textul ms. 4 389 al lui Daniil Andrean Panoneanu.

4.5.1. Pronumele relativ-invariabile de 'care' se întîlnește în unele exemple din ms. 4 389: „*Fete de păștea oile*” (Ex., 2, 16); „*Un om de se numia Levii*” (Ex., 2, 1).

4.5.2. Pronumele relativ-interogative are în ms. 45 forma *ci* (Ex., 16, 16; 19, 22; 21, 16, 35; 22, 3, 9; 23, 31; 34, 12, 15). Și conjuncția este uneori tot *ci* (Ex., 23, 5).

4.6.0. Pronume și adjective nehotărite. Merită consemnată forma *unii*, în corelație cu *alii*, în ms. 4 389: „*Unii de o parte, alii de altă parte*” (Ex., 36, 12); apoi forma de gen.-dat. sg. fem. *alii*, în ms. 4389: „*Alții seminții*” 'altei seminții' (Ex., 30, 33).

4.6.1. Pronumele nehotărit *alalt(u)* (<lat. pop. *illu* + *alterum*; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.; G. Ivănescu, *ILR*, p. 150) era folosit destul de des în secolul al XVI-lea fără *cest*-sau *cel*- (vezi O. Densușianu, *ILR*, II, p. 123). Acest uz mai arhaic se regăsește și în ms. 45, în exemple ca: „*De la alalt*” (Ex., 26, 3); „*Cătră alalt*” (Ex., 26, 17); „*Cu alalt*” (Ex., 39, 4); „*Pre alaltu*” (Ex., 18, 7); „*Cătră alaltu*” (Ex., 26, 5); „*Cu alaltu*” (Ex., 30, 34; 36, 11); „*De alaltu*” (Ex., 36, 9); „*De alaltă*” (Ex., 28, 7); „*Cătră alaltă*” (Ex., 36, 10); *alalte* (Ex., 28, 10). În ultimul exemplu, cuvîntul precedent este *căle*, dar sudura dintre aceste elemente nu-i realizată. Totuși, în cîteva locuri se găsește și forma cu cele două părți componente contopite: *celalalt*, în „*Un col den cela și un col den celalalt*”, în ms. 45 (Ex., 26, 13); și: *celalaltu* (Ex., 29, 12).

Desigur, sub influența textului de bază, de proveniență moldovenească, diortositorii bucureșteni ai BB au păstrat în textul tipărit pe *alalt*, cu sensul 'celălalt', 'ceștalalt' (Ex., 26, 3, 5, 17; 37, 9; 39, 4). Dar în celălalt text cu norma sudică, în ms. 4 389, Ex., *alalt* nu a fost niciodată folosit singur.

4.6.2. Pronumele relativ -și (<lat. *sic*), formîndu-se astfel pronumele nehotărit *careși* 'fiecare', „ein jeglicher, ein jeder” (von mehreren der Gattung nach Bekanntem)”, vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v., cu un exemplu din BB, Ex., 33, 10. Alte exemple din BB: „*Privind careș de la usa cortului său*” (Ex., 33, 8) „*Și venia toț înțelepșii... careș după lucrul lui carele ei lucra*” (Ex., 36, 4); „*Careș den numele său*” (Ex., 39, 12). Pronumele nehotărit *careș* există și în ms. 45 (Ex., 33, 8, 10; 36, 4), dar este absent în ms. 4 389, Ex. În ms. 45, se întîlnește și forma *careleş* 'fiecare' (Ex., 32, 27; 39, 12).

4.6.3. Pronumele nehotărît *cineş* 'fiecare' ('ein) jeder, jeglicher' este prezent în BB: „Să-şia *cineş* oiaia“ (Ex., 12, 3); „Şi *ucideşi* *cineş* pre fratele său şi *cineş* pre aproapele lui şi *cineş* pre cel de lângă el“ (Ex., 32, 26). Acest pronume apare exact în aceleaşi capitole şi versete în ms. 45.

4.6.4. Particula de întărire *-şi* se adaugă şi la sfârşitul pronumelui nedefinit *cineva*, rezultând forma *cinevaşi* 'cineva'. Acest cuvânt este folosit o singură dată în BB: *De-ş va vinde cinevaş fata lui roabă*“ (Ex., 21, 7). Nu apare niciodată în ms. 45, Ex., dar cunoaşte 14 ocurenţe în ms. 4 389 (Ex., 21, 12, 1, 16; 22, 5, 7, 10, 14, 16; 30, 33, 33, 38; 32, 26; 33, 11 34, 3). Fiind semnalat în secolul precedent la Coresi, acest pronume nehotărît pare a constitui o trăsătură caracteristică a normei literare munteneşti din epocă. Alte atestări din DA ale lui *cinevaşi* converg în acelaşi sens.

4.6.5. Pronumele *cine* sau *ce*, precedate de *fi*, au devenit pronumele nehotărîte: *fi**cine*, atestat în ms. 4 389 (Ex., 12, 16); *fi**ce*, în ms. 4 389 (Ex., 22, 10) şi în BB (*ibid.*). Pronumele *cine* se combină şi cu *fi**şte*-, rezultând *fi**şte**cine*, din ms. 4 389 (Ex., 12, 3, 4; 35, 22). În BB şi în ms. 45, Ex., nu apare acest pronume.

4.6.6. Pronumele relativ *care* (*le*), în compunere cu *fi**şte* (<*fi*+*şi*+*ce*, sau din *fi*+*şi*+*te*), a dat forma de pronume nehotărît *fi**şte**care*(*le*), care apare în următoarele realizări în textele studiate. În BB, Ex., la nominativ-acuzativ, apare *fi**şte**care*, cu 1 ocurenţă; apoi *fi**şte**care*le, într-un număr de 8 ocurenţe; *fi**şte**care*le (Ex., 7, 12; 16, 16, 16). La genitiv-dativ, masculin, *fi**şte**căruia*, 1 ocurenţă; la feminin, *fi**şte**cării*, 1 ocurenţă.

În ms. 45, forma *fi**şte**care*le cunoaşte 15 atestări, iar forma de feminin *fi**şte**care*a, 1 ocurenţă (Ex., 38, 10). La genitiv-dativ, masculin: *fi**şte**căruia* (Ex., 23, 21); feminin: *fi**şte**cării* (Ex., 22, 8).

În ms. 4 389, forma de nominativ-acuzativ *fi**şte**care* cunoaşte 14 ocurenţe. La genitiv-dativ, în loc de *a fi**şte**căruia*, se spune *fi**şte**a-căruia* (Ex., 18, 16; 28 21); iar în loc de *a fi**şte**cării*, apare ordinea *fi**şte**a-cării* (Ex., 22, 9); vezi mai sus, II.2.2.1.

Varianta fără *-le*, *fi**şte**care*le, este semnalată o singură dată în BB (Ex., 16, 29).

4.6.7. Pronumele nehotărît *neş**tine* 'cineva' cunoaşte în BB, *Ieş**irea* un număr de 12 ocurenţe, iar în ms. 45, 8 ocurenţe. Nu apare însă în ms. 4 389. Situaţia repartiţiei pe texte este asemănătoare cu cea din cartea *Facerea*. Cf. ST. L. FAC., p. 76; II.4.6.2.

4.6.8. Pronumele negativ *nimeni* are în BB variantele: *nime*, cu 2 ocurenţe; *nimene*, cu 1 ocurenţă; *nimeni*, cu 1 ocurenţă; *nimenea*, cu 3 ocurenţe. În ms. 45: *nime*, cu 6 ocurenţe; *nimeni*, cu 2 ocurenţe; *nimerile*, cu 1 ocurenţă (Ex., 34, 24). În ms. 4 389, apare forma actuală *nimeni* în toate cele 7 ocurenţe (Ex., 2, 12; 10, 23, 23; 16, 19; 23, 17; 34, 3, 24).

4.6.9. Pronumele şi adjectivul nehotărît *oric* este atestat o singură dată în ms. 45, dar cu elementele componente în ordine inversă, în forma de feminin plural *citeoare*: „Şi *va rădica* Aaron *greş**e**alele* *svin**ş**ilor* *citeoare* *vor* *sfin**ş**ii*“ (Ex., 23, 34).

5. NUMERALUL

5.1.0. Numeralul ordinal. Forma fără *-a*, (*al*) *treile*, se întâlneşte o singură dată în BB (Ex., 39, 10). Numeralul *a dz**ce**a* este folosit fără determinatul *parte*, în ms. 45: „Iar *gomor a dz**ce**a* *a trei* *v**ê**dre* *era*“ (Ex., 16, 35). La fel este construcţia în BB. Dar ea

chalchiază textul grecesc: Τὸ δὲ γομὸρ τὸ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν. În ms. 4 389, acelaşi text are cuvintul *parte* („*a dz**ce**a* *parte*“), ca în versiunea latină („*decima pars*“).

5.2.0. Numeralul multiplicativ de la doi este *îndoit*, *-ă* 'de două ori, dublu'. În ms. 4 389: „*Vita* *ac**ê**a* *îndoită* *să* *se* *pl**ă**te**ască*“ (Ex., 22, 4); „*Str**n**seră* *ce* *le* *tre**buia* *îndoit* *2* *gomor* <*i*> *la* *un* *loc* *unui* *om*“ (Ex., 16, 22). Numeralul multiplicativ de la patru este *împ**ă**tr**al*, *-ă* 'de patru ori' (<*vb.* *a* *împ**ă**tr**a*>, cuvint întâlnit numai în ms. 4 389: „*Oaia* *să* *o* *dea* *împ**ă**tr**al**ă*“ (Ex. 22, 1). De la *cinci*, numeralul multiplicativ este *înc**inc**it* 'de cinci ori', în ms. 4 389: „*Să* *dea* *vi**ş**el**ul* *înc**inc**it*“ (Ex., 22, 1).

6. VERBUL

6.1.0. Conjugări. Forma „Şi *pris**ă**re*“, din BB (Ex., 9, 8), indică apartenenţa verbului respectiv la conjugarea I, *a pris**ă**r**ă*, *-ăre*, în timp ce forma „Şi *pr**ê**ser**e*“ (*πρ**ά**ξ**ε**ρ**ε*ι), din ms. 45 (*ibid.*), arată că în acest text verbul era de conjugarea a III-a. Tot astfel, forma de infinitiv lung substantivat din „*Pun**ê**rea*-*î**n**a**in**te*“ 'jerfă, ofrandă', din ms. 4 389 (Ex., 40, 3), arată că verbul era de conjugarea a II-a. Apartenenţa la aceeaşi conjugare o indică şi forma de infinitiv lung, *umpl**ê**rea*, din ms. 4 389 (Ex., 35, 27). Forma de gerunziu, *umbr**î**nd*, din ms. 4 389: „*Umbr**î**nd* *cu* *ar**i**p**e**le* *lor* *ac**op**e**r**e**m**î**n**t**ul*“ (Ex., 25, 20), trimite la un verb *a umbr**a*, de conjugarea I, alături de *a umbr**i*. Tot aşa, în acelaşi ms. 4 389, există verbul *a moş**t**ina* 'a moşteni' (Ex., 23, 30; 32, 13), alături de substantivul *moş**t**in**are* 'moştenire' (Ex., 6, 8).

6.2.0. Reflexivul cu valoare de pasiv se întâlneşte la o serie de verbe ca: *a aduce*, *a lucra*, *a omor*, *a ping**ă**ri*, *a vinde*, *a zidi*. Cîteva exemple din BB: „*Cê**le* *ce* *să* *adu**ca*“ Ex., 36, 3); „*Aur**ul* *care* *s**-au* *luc**ra**t* *la* *luc**r**u**r**i*“ (Ex., 38, 24); „*Să* *să* *om**oa**r**ă*“ (Ex., 21, 12; 15, 29, 32; 22, 19); „*Se* *va* *om**or*“ Ex., 31, 13, 14); „*S**-au* *ping**ă**r**î**t*“ (Ex., 20, 25); „*Să* *se* *v**î**n**z**ă*“ (Ex., 23, 3; la fel în ms. 45 şi în ms. 4 389); „*S**-au* *z**i**d**i**t*“ (Ex., 9, 18). Cf. S.T.L. FAC., p. 76; II.6.2.0.

6.3.0. Verbe iotacizate. Prezentul indicativ şi prezentul conjunctiv. Gerunziul. Exemplelor din ST.L. FAC., p. 77; II.6.3.0. li se adaugă aici o altă serie, cu scopul de a se arăta că în cele trei texte studiate ale cărţii *Ieş**irea*, ca şi în cartea precedentă, încă nu se semnaleză 'nova'ia, devenită apoi normă a românei literare, a formelor verbale cu *i*, *d*, *n*, *r*. În cazul numai a două verbe se întâlneşte forma cu *-r*: „Şi *ce**ar**d* în BB şi în ms. 45 Ex. 11, 2); *să* *pi**ar**d*, în BB (Ex., 22, 20).

6.3.1. Conjugarea a II-a. Verbul *a că**de**a* (< lat. *cado*, *-êre*, în loc de lat. clas. *cado*, *-êre*) are forme iotacizate apărute prin analogie: (*să*) *ca**z**d**ă*, în ms. 4 389 (Ex., 10, 12; 19, 21); *ca**z**d**ă*; în ms. 45 (Ex., 15, 16). Verbul *a m**î**ne**a* (<lat. *maneo*, *-êre*) are la conjunctiv forma (*să*) *m**î**ne*, în ms. 4 389 (Ex., 28, 18; 39, 25); iar verbul *a p**ă**re**a*, (*să*) *pa**ie*, în ms. 4 389: „*Să* *le* *pa**ie* *r**ă**u*“ (Ex., 13, 17); verbul *a f**î**ne**a*, (*să*) *f**î**ne*, în ms. 4 389 (Ex., 26, 3, 3), şi gerunziul *fi**î**n**d**u**-se*, în ms. 4 389 (Ex., 23, 7; 36, 10); verbul *a v**ê**d**e**a*, (*să*) *v**ă**z*, în ms. 4 389 (Ex., 9, 18), (*să*) *v**ă**z**u*, în BB (Ex., 33, 13), (*să*) *v**ă**z**u*, în ms. 45 (*ibid.*), (*să*) *v**ă**z**ă*, în ms. 4 389 (cu 6 ocurenţe), în BB, la fel (cu 3 ocurenţe), (*să*) *v**ă**z**ă*, în ms. 45 (cu 3 ocurenţe).

6.3.2. Conjugarea a III-a. Conjunctivul prezent, persoana a III-a, singular şi plural, de la verbul *a asc**u**n**d**e* este (*să*) *asc**u**n**z**ă*, în BB (Ex., 2, 3) şi în ms. 4 389 (Ex., 22, 7) şi (*să*) *asc**u**n**z**ă*, în ms. 45 (Ex., 2, 3). De la *a ar**d**e*, conjunctivul este (*să*) *ar**z**ă*, în BB (Ex., 27, 20), gerunziul, *ar**z**î**nd* (Ex., 29, 17), iar în ms. 45,

(*să*) *ardză* (*ibid.*). Verbul *a crede* are la conjunctiv forma (*să*) *crează*, în BB (Ex., 4, 5) și în ms. 4 389 (Ex., 9, 5; 19, 9; 22, 19), iar în ms. 45, (*să*) *crează* (Ex., 9, 5). De la verbul *a cere*, conjunctivul este (*să*) *cieie* (ϰϰε), în ms. 4 389 (Ex., 3, 22). De la *a întinde*, prezentul indicativ, persoana I, este *întinz*: „*Eu sînt Domnul care-m întinz mîna spre Eghipte*“, în ms. 4 389 (Ex., 7, 5). De la *a pierde*, se întîlnesc formele iotacizate (*să*) *piez*, în ms. 4 389 (Ex., 32, 9; 33, 3, 5), și (*să*) *piarză*, în BB (Ex., 8, 9) și în ms. 4 389 (Ex., 19, 24; 32, 12). Verbul *a pune* are unele forme iotacizate apărute și pe cale analogică: (*eu*) *puii*, în BB (Ex., 34, 10, 27); în ms. 45 (Ex., 34, 10; și: *pui*, în 34, 27) și în ms. 4 389 (Ex., 33, 5; 34, 10, 27); (*tu să*) *pui*, în BB (Ex., cu 5 ocurențe), în ms. 45 (Ex., cu 7 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., cu 38 de ocurențe); (*el, ei, să*) *puie*, în ms. 4 389 (Ex., cu 7 ocurențe). De la verbul *a precede*, conjunctivul este (*să*) *purcează*, în ms. 4 389 (Ex. 40, 35). De la verbul *a scoate*, persoana I singular, conjunctiv prezent, este în BB (*să*) *scof* (Ex., 3, 11) și (*să*) *scofu* (Ex., 3, 8, 8); persoana a II-a singular, conjunctiv prezent este (*să*) *scofi* (Ex., 3, 12; 33, 15); persoana a III-a, singular și plural, conjunctiv prezent, (*să*) *scoață* (Ex., 6, 13, 26, 27; 8, 18; 12, 33, 41); în ms. 45: (*să*) *scof* (Ex., 3, 8, 8, 11; 14, 11; 33, 15); (*să*) *scoață* (Ex., 6, 13, 26, 27; 8, 18; 12, 33); în ms. 4 389: *să scof* (Ex., 3, 8, 10, 11, 12); (*să*) *scoață* (Ex., 6, 7; 7, 7). De la verbul *a trimite*, formele iotacizate, care au rezultat pe cale analogică, sînt: (*eu*) *trimiș*, în BB (Ex., 23, 20); (*eu să*) *trimișu*, în BB (Ex., 5, 2); (*să*) *trimiță* (Ex., 6, 11; 7, 2; 8, 32; 10, 27); în ms. 45: (*să*) *trimiș* (Ex., 3, 10, 12; 23, 20); (*să*) *trimiță* (Ex., 6, 11; 7, 2, 14; 8, 32; 10, 27; 11, 10; 12, 15; 21, 26); în ms. 4 389: (*eu*) *trimiș* (Ex., 3, 12); (*eu să*) *trimiș* (Ex., 3, 10). De la verbul *a vinde*, apar forme iotacizate ca: (*să*) *vinză*, în BB (Ex., 22, 3), în ms. 4 389 (Ex., 21, 8, 35; 22, 3); (*să*) *vinză*, în ms. 45 (Ex., 21, 8; 22, 3).

6.3.3. Conjugarea a IV-a. De la verbul *a auzi*, apar în BB și în ms. 4 389 forme iotacizate ca: (*eu*) *auz(u)* (Ex., 32, 17); (*să*) *auză* (Ex., 19, 9; 23, 13); în ms. 45, aceleași forme, în aceleași ocurențe prezintă africata *dz*, în loc de *z*. Verbul *a despărți* are la conjunctiv prezent, persoana a III-a singular, forma (*să*) *dăsparță*, în ms. 4 389 (Ex., 26, 33), la fel și verbul coradical *a împărți* (<lat. *impartio*, -ire), (*să*) *imparță*, în ms. 4 389 (Ex., 21, 35, 35). De la verbul *a pieri*, formele iotacizate, din ms. 4 389, sînt prezentate și discutate mai sus, în I.2.4.9. Forma cu *r* refăcut este atestată într-o singură ocurență din BB: *să piară*, (Ex. 22, 20). De la verbul *a veni*, formele iotacizate sînt: (*eu*) *viu*, în ms. 45 (Ex., 19, 9); (*să*) *vie*, în BB și în ms. 45 (Ex., 10, 1; 32, 25), precum și în ms. 4 389 (Ex. 12, 48; 22, 8; 32, 26; 35, 10).

6.4.0. Imperfectul indicativului. Terminațiile caracteristice ale acestei forme verbale, anume *-iă* și *-iă*, sînt prezente în cea mai mare parte a formelor acestui timp. Inovația, adică apariția finalelor actuale *-gă*, *-iă*, *-ă*, este și ea ilustrată cu exemple adunate la sfîrșitul acestui paragraf.

Terminația *-iă* se întîlnește la verbele de conjugarea a IV-a, după cum urmează: *asuprita*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 1, 13); *cuviniă*, în BB (Ex., 16, 18, 21), *cuviniă*, în ms. 45 (Ex., 16, 18); *feriă*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 17); *fugiă*, în ms. 4 389 (Ex., 14, 27); *gilceviă*, în ms. 45 (Ex., 15, 24; 17, 3) și în ms. 4 389 (Ex., 15, 24); *gilciviă*, în BB (Ex., 15, 24; 17, 3); *gindă*, în ms. 4 389 (Ex., 35, 21); *goniă*, în ms. 4 389 (Ex., 12, 39; 14, 9); *grăbiă*, în BB (Ex., 5, 10, 13; 12, 33); *grăiă*, în BB (Ex., 6, 27; 16, 10; 34, 34); *huliă*, în toate cele trei texte (Ex., 17, 2); *ieșiă*,

în BB și în ms. 45 (Ex., 13, 8); *ieșiă*, în BB (Ex., 33, 7; 39, 34; și: *ieșiă*, 33, 11); în ms. 45 (Ex., 37, 7, 11; 34, 34) și în ms. 4 389 (Ex., 19, 18; 33, 7, 7, 11; 34, 34); *ispitiă*, în BB (Ex., 17, 7); *incăziă*, în BB, în ms. 45 și în ms. 4 389 (Ex., 16, 21); *indesiă*, în ms. 4 389 (Ex., 35, 24); *infloriă*, în ms. 4 389 (Ex., 9, 31); *intăriă*, în BB (Ex., 1, 12) și în ms. 4 389 (Ex., 1, 7, 12, 20); *lipsiă*, în ms. 4 389 (Ex., 13, 22); *mulțiă*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 20); *năcăjiă*, în ms. 4 389 (Ex., 1, 12; 18, 11); *numiă*, în ms. 45 (Ex., 16, 31); *păziă*, în ms. 4 389 (Ex., 2, 4); *pirjoliă*, în ms. 4 389 (Ex., 3, 2); *poștiă*, în ms. 4 389 (Ex., 35, 21); *porunciă*, în BB (Ex., 34, 34); *porăștiă*, în ms. 45 (Ex., 13, 21) și în ms. 4 389 (Ex., 13, 21, 21); *priimiă*, în ms. 45 (Ex., 36, 3); *priviă*, în BB, în ms. 45 (Ex., 2, 4), precum și în ms. 4 389 (Ex., 33, 7); *răpștiă*, în ms. 4 389 (Ex., 17, 3); *robiă*, în ms. 45 (Ex., 1, 14); *scribiă*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 1, 13); *siliă*, în ms. 4 389 (Ex., 5, 10; 15, 15); *sloboziă*, în BB (Ex., 33, 11), în ms. 4 389 (Ex., 9, 31; 17, 11), iar în ms. 45, *slobodziă* (Ex., 17, 11; 33, 11); *smeriă*, în BB și în ms. 45 (Ex., 1, 12); *topiă*, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 16, 21), precum și în ms. 45 (Ex., 3, 2; 16, 21); *umbriă*, în toate cele trei texte (Ex., 40, 32); *veniă*, în BB și în ms. 45 (Ex., 36, 4), precum și în ms. 4 389 (Ex., 34, 35; 36, 2).

Terminația *-iă* apare în formele: *pogoriă*, în BB (Ex., 33, 9; 34, 29), în ms. 45 (Ex., 33, 9) și în ms. 4 389 (Ex., 33, 8); *uriiă*, în ms. 45 (Ex., 1, 13).

În exemplele următoare, se constată trecerea de la terminația *-iă*, la *-gă*, *-iă*, sub influența formelor de imperfect de la conjugările a II-a și a III-a: *asuprea* (față de *asupriă*; vezi mai sus), în ms. 45 (Ex., 1, 13); *grăia* (față de *grăiă*; vezi mai sus), în BB (Ex., 19, 19; 33, 9), în ms. 45 (Ex., 6, 17, 27; 16, 10; 19, 19; 33, 9; 34, 34) și în ms. 4 389 (Ex., 5, 10; 16, 10; 19, 19; 33, 8, 11; 34, 29, 34, 35); *pricea*, în ms. 45 (Ex., 17, 2).

6.4.1. Forme perifrastice de imperfect. Sub influența modelelor străine, în primul rînd a modelului grecesc al *Bibliei*, în cele trei texte studiate apar în câteva cazuri din cartea *Leșirea* forme perifrastice de imperfect, care sînt alcătuite din imperfectul verbului a fi + gerunziul verbului de conjugat, de tipul: „*Era pascînd*“ ‘păștea’, în „*Și Moisi era pascînd oile lui Iothor*“, în BB (Ex., 3, 1; în ms. 45: „*Era pascîndu*“; în ms. 4 389; „*Era Moisei pascînd*“), după gr. Μωϋσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰωθάρ, în care ἦν ποιμαίνων = era pascînd; cf. vb. ποιμαίνω (ποιμαίνω) ‘faire paître’; (τὸ) πρόβατον, -ου ‘mouton’; „*Era fiindu-se* ‘se ținea’, în: „*Și 5 zăvîse era fiindu-se una de alla*“, în ms. 4 389 (Ex., 36, 10); aceeași construcție se întîlnește și în ms. 45: „*Și cinci garduri era dentru dîtsele fiindu-se unul de all*“ (Ex., 36, 9); tot așa și în BB. Modelul este în grecește: πέντε δὲ ἀδελφαὶ ἦσαν ἐξ ἀλλήλων συνεχόμεναι ἢ ἕτερα ἐκ τῆς ἑτέρας, în care ἦσαν συνεχόμεναι = era fîn indu-se ‘se țineau’; vb. συνέχω ‘tenir, măntenir’.

În *Septuaginta*, imperfectul perifrastic a fost imprimat din limba ebraică (vezi Th. Simenschy, *Grammatica limbii grecești. Partea I-a: Fonetică și Morfologia*, București, 1935, p. 171).

6.4.2. O altă construcție perifrastică de imperfect este alcătuită din verbul *a vrea* + infinitivul verbului de conjugat: „*Vrea mîrge*“ ‘merge’, în: „*Și cînd vrea mîrge Moisi înaintea Domnului... lua acoperemintul*“, în BB (Ex., 34, 34); aceeași construcție și în ms. 45. Dar în ms. 4 389, apare imperfectul normal, sintetic, *mergea*: „*Iară cînd mergea Moisei... lua acoperemintul*“, în ms. 4 389: *am dat*; *dăde*, la persoana a III-a singular, în BB și în ms. 45 (Ex., cite 5 ocurențe în fiecare text), pecum și în ms. 4 389 (Ex., 7 ocurențe)

peremntul" (*ibid.*). În textul grecesc: 'Hvíxa' δ'áv εἰσπορεύετο este alcătuit din *hvíxa* 'cînd', 'wann', zu der Zeit wo'; *áv*, adv. dubitativ, care se pune de obicei la optativ; adăugat altor moduri, le conferă sens de optativ; vb. *πορεύω* 'faire passer', 'envoyer', 'passer'; „Vrea sui”, în: „Și cînd să vrea sui norul des la cort, înjuga fiii lui Israil”, în BB (Ex., 40, 33); la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Deci cînd se rădica norul de la cort”. În gr.: 'Hvíxa' δ'áv ἀνέβη ἢ νεφέλη; vb. ἀναβαίνω, viit. ἀναβήσομαι 'monter'; „Les formes actives du fut. ou de l'aor. ἀναβήσω et ἀνέβησα signifient: faire monter” (Chassang, p. 89); „Vrea intra” = intra, în „Pînă vrea intra a grăi cătră dinsul, în BB și în ms. 45 (Ex., 34, 25; în ms. 4389: „Pînă venia de grăia cu dinșii. În gr.: ἔως ἀν εἰσελάθη συλλαλεῖν αὐτῶ; vb. εἰσερχομαι 'entrer dans'.

6.4.3. În toate celea trei texte studiate nu apare niciodată -u la persoana a III-a plural a imperfectului. Un exemplu din ms. 4 389: „Roabele umbla” (Ex., 2, 3).

6.4.4. Verbul *a da* cunoaște la imperfectul indicativului, persoana a III-a singular, forma *da* 'dădea', în: „Ca și cînd vî să da voa paie”, în BB (Ex., 5, 13). În ms. 45, același verset are o topică neobișnuită: „In ce chip și cîndu să vâ da voa paie”; în B 1975: „Ca atunci cînd vi se dădea paie”. La persoana I plural, imperfectul indicativ, apare forma *dam*: „Cînd vâ dam noi pleavă”, în ms. 4 389 (Ex., 5, 13).

6.5.0. Perfectul simplu. Pentru istoria normelor limbii române literare prezintă interes următoarele forme din cartea *Ieșirea* în variantele din cele trei texte studiate.

Conjugarea I. Verbul *a lua* are la perfectul simplu, persoana a III-a singular, formele: *luoă*, în ms. 4 389 (Ex., 17 ocurențe); *luo*, în BB (Ex., 12 ocurențe); *luđ*, în ms. 45 (Ex., 14 ocurențe). De asemenea, verbul *a ploua* are, la același timp, forma *plóo* (πλωώ), în BB (Ex., 9, 23); *plóođ* (πλωωđ), în ms. 4 389 (*ibid.*); *plóđ* (πλωđ), în ms. 45 (*ibid.*). Menționăm cu această ocazie și forma neuzitată de persoana I singular, prezent indicativ, „Eu plou”, în ms. 45 (Ex., 9, 18; 16, 4); în BB: „Voiu ploua”, în ms. 4 389: „Voiu ploa”; vorbește Dumnezeu.

Conjugarea a III-a. Forme slabe, în -eî. Verbul *a întinde* cunoaște forma de persoana a II-a singular *întinseși*, în BB (Ex., 15, 12), și *întinșes*, în ms. 45 (*ibid.*), de unde se poate deduce o formă de persoana I, *întinseiu* (atestată pentru epoca veche de H. Tiktin, DRG, s.v.).

Forma slabă în -*ui* (*cerșui*) poate fi postulată dacă se pleacă de la forma de plural, persoana a III-a, *cerșură*, din BB și din ms. 45 (Ex., 12, 35).

Conjugarea a IV-a. De la verbul *a povăși*, persoana a doua singular este *povășiș*, în BB și în ms. 45 (Ex., 15, 13).

Forme tari. Au fost întlnite următoarele forme de perfect forte, la persoana I singular, în -ș: *aduș*, în ms. 4 389 (Ex., 6, 5); *ziș* în BB, (Ex., 3, 17; 4, 23; 32, 32) și în ms. 4 389 (Ex., 4, 23); *dziș* în ms. 45 (Ex., 4, 22; 32, 22); la persoana a III-a sg.: *adaoșă* (Ex. 9, 44).

La persoana a III-a singular, forma tare *fêce* apare în BB o singură dată (Ex., 18, 14), în timp ce în ms. 45, Ex., ea cunoaște un număr de 13 ocurențe; același număr de ocurențe apare și în ms. 4 389. Înlăturarea formei arhaice în BB are loc în favoarea formei slabe *făcu*, care cunoaște în BB, Ex., un număr de peste 50 de ocurențe. Inovația a avut loc și la persoana a III-a plural din același text, în sensul că forma *fêceră*, care are 4 ocurențe în ms. 45, Ex., nu apare în BB, Ex., ci numai *făcură*, cu 27 de ocurențe.

6.5.1. Verbul *a da*. Forme tari: *dădiu*, persoana I, singular, apare o singură dată în ms. 45 (Ex., 31,

O comparație cu cartea *Facerea* privind numărul de ocurențe ale acestei forme de perfect forte arată că utilizarea ei în cartea *Ieșirea* scade simțitor, căci în Fac. ea apărea în BB într-un număr de 34 de ocurențe, în ms. 45, într-un număr de 36 de ocurențe, iar în ms. 4 389, într-un număr apropiat de cele anterioare. Forma de persoana a II-a plural, *dăderă* se întlnnește în BB (Ex., 32, 23) și în ms. 4 389 (Ex., 12, 36).

6.6.0. Perfectul compus. În BB și în ms. 45, apare de câteva ori o formă de perfect perifrastic, care este alcătuită din perfectul simplu al verbului *a fi* +gerunziul verbului de conjugat. Forma calchiază o construcție similară grecească și nu se întlnnește în ms. 4 389. Prin ea se probează încă o dată procedeul traducătorului Nicolae Milescu de a transpune servil fiecare element al textului grecesc. În cartea *Ieșirea*, există în cele două texte, BB și ms. 45, următoarele exemple: „Și fu a treia zi fiind de cătră minicate” (Ex., 19, 16), în care construcția *fu fiind* (=a fost) este un calc după gr. ἐγένετο ... γεννηθέντος; „Și fu în luna dentli ieșind ei den Eghipel” (Ex., 40, 15), în care *fu ieșind* calchiază gr. ἐγένετο ἐκπορευομένων (vb. ἐκπορεύω, ἐκπορευομαι 'sortir'). Cf. ST.L. FAC., p. 78—79; II.6.6.0.

6.7.0. Mai-mul-t-c-a-perfectul. Poate fi desemnată o singură formă arhaică de la verbul *a da*: *didese*, în ms. 4 389: „Căruia cum i se didese înțelepciunea” (Ex., 36, 1); „Cărora le didese Dumnezeu pricêpere” (Ex., 36, 2).

6.8.0. Viitorul. Deosebirea între formele auxiliarului de viitor *voi (u)* și cele ale verbului predicativ *voiesc* nu este, adesea, marcată, astfel că *voiu* poate însemna 'voiesc', 'vreau'. Cîteva exemple: *voiu* 'vreau', în BB și în ms. 45 (Ex., 21, 5); *vei* 'vrei', 'voiești', în BB și în ms. 45 (Ex., 10, 7; 32, 31), precum și în ms. 4 389 (Ex., 4, 23); *veđ* 'vreiți', în BB (Ex., 16, 28). Pentru formele acestui verb, vezi mai sus I.2.15.1.

6.8.1. O formă de viitor, compusă din viitorul verbului *a fi* +verb la gerunziu, pare a avea uneori valoare de prezuntiv. Construcția calchiază modelul grecesc. Exemple: „Și 5 garduri vor fi fiindu-se unul de alalt și 5 garduri vor fi fiindu-se iară unul de altul”, în BB (Ex., 26, 3; tot astfel în ms. 45 și în ms. 4 389, *ibid.*); construcția „Vor fi fiindu-se” are valoare de viitor, 'se vor ține', și reprezintă un calc după gr. ἔσονται ἐχόμενα (sau συνεχόμενα), care este alcătuită din ἔσονται, viitorul verbului εἶμι 'snt', persoana a III-a plural, și (συν)εχόμενος, participiul prezent al verbului συνέχω 'tenir'; „De se va fi ferind se va feri”, în BB (Ex., 22, 17); în ms. 45: „De să va ferindu să va feri” (*ibid.*), cu construcția „Se va (fi) ferind” = se va feri, cu sensul 'va refuza', care reprezintă o calchiere servilă a originalului grecesc, în care apare construcția εἶν δὲ ἀνανεύων ἀνανεύσῃ (vb. ἀνανεύω), viit. ἀνανεύσω 'faire de la tête un signe de refus'.

6.9.0. Coniunctivul prezent. Verbul *a adaoge* are la acest mod și timp forma (*să*) *adaogă*: „Cel bogat să nu mai adaogă, nici cel sărac să nu mai împușnêze”, în ms. 4 389 (Ex., 30, 15). Verbele *a omorî* și *a pogorî* au la același mod, timp și persoană formele (*să*) *omoară*, (*să*) *pogoară*. Prima formă cunoaște în BB, Ex., un număr de 9 ocurențe, în ms. 45, 4 ocurențe, în ms. 4 389, 3 ocurențe. Dar în ms. 45 se întlnnesc și 4 ocurențe ale variantei cu -*re*, (*să*) *omoare* (Ex., 21, 14, 15, 16, 32). Cealaltă formă, *să pogoară*, apare o singură dată în BB (Ex., 22, 1), pe cînd în ms. 45 (*ibid.*) finala este -*re*, (*să*) *pogoare*. Variantele cu -*re* vor deveni mai tirziu literare.

Verbul *a ucide* are la coniuctiv prezent, persoana a III-a singular și plural, forma (*să*) *ucigă*, atestată în ms. 4 389 într-un număr de 9 ocurențe, în BB și în

ms. 45, în 2 ocurențe (Ex., 2, 15; 32, 11). Forma de persoana I, (să) *ucig*, apare o dată în ms. 4 389 (Ex., 33, 3).

O formă izolată de conjunctiv prezent, persoana a III-a singular, (să) *adêpe* (ΑΔῆπε), creată prin analogie cu verbele care aveau *gă* în poziție e [(să) *lêge*], se întâlnește în ms. 45 (Ex., 2, 6). În același text, conjunctivul de la *a potoli* este (să) *potoale* (Ex., 9, 29).

6.9.1. Construcția *și* + conjunctivul prezent, persoana a III-a singular și plural, apare în frazele care redau vorbirea directă. Nu avem a face cu forma de conjunctiv cu *și*, de tipul *eu și fac*, ci cu un calc după limba greacă a originalului, în care apare un *καί* + imperativul, cum se poate vedea în ST.L. FAC., p. 79; II.6.9.1. Această construcție nu se întâlnește în ms. 4 389; aici se folosește *să*.

Din cartea *Ieșirea*, BB și ms. 45, prezentăm următoarele exemple:

a) „*Și-ș adune lor paiele*“, în BB (Ex., 5, 7); în ms. 45: „*Și adune șie paiele*“; în ms. 4 389: „*Să stringă*“. Modelul pentru ms. 45 și pentru BB este gr. „*καί συναγαγάτωσαν ἑαυτοῖς τὰ ἄχυρα*“.

b) „*Și ceară*“, în BB și în ms. 45 (Ex., 11, 2); în ms. 4 389: „*Să cêie*“. Modelul este gr. *καί αἰτησάτω* (vb. *αἰτέω* și *αἰτημι*, viit. *αἰτήσω* 'demander').

c) „*Și grijască acêstea și nu grijască întru cuvinte deșarte*“, în BB (Ex., 5, 9). La fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Să aibă grijă... nu să cugete*“. Textul din BB și din ms. 45 urmează servil versiunea grecească: „*καί μεριμνάτωσαν ταῦτα καὶ μὴ μεριμνάτωσαν ἐν λόγοις κενοῖς*“. În acest text se găsesc: imperativul verbului *μεριμνάω*, -ω 's'inquieter'; cf. (ῥ) *μεριμνα*, -ης 'soin, souci'; și vb. *μεριμνηρίζω*, viit. -ίσω și -ίζω 's'inquieter' [cf. rom. pop. *a meremetisi* 'a repara (o casă)']; adj. *κενός*, -ή, -όν 'vain, frivole, inutile'.

d) „*Grăiește fiilor lui Israil și înjuge*“ (= *să înjuge 'să plece'*), în ms. 45 (Ex., 14, 15). În BB apare alt verb, dar cu conjunctivul cu *să*: „*Și să înhame*“; în ms. 3 489: „*Să se stringă*“; în grecește: „*καὶ ἀναζεύξάτωσαν*“ (vb. *ἀναζεύγνυμι* 'atelier de nouveau', 'décamper', 'partir'; (ῥ) *ἀναζεύξις*, -εως 'décampement', 'départ', din radicalul (ῥ) *ζυγός*, -οῦ 'joug').

e) „*Și prisare Moisi spre ceriu*“, în BB (Ex., 9, 8); în ms. 45: „*Și prêsera Moisi spre ceriu*“; în ms. 4 389: „*Și să o arunce Moisei spre cer*“. În BB și în ms. 45 este calchiată versiunea grecească: „*καὶ πασάτω Μωϋσῆς εἰς τὸν οὐρανὸν*“ (vb. *πάσσω*, și *πάττω*, viit. *πάσω* 'saupoudrer', 'joncher').

f) „*Și-ș spēle hainele*“, în BB (Ex., 19, 10); la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Și să-ș spēle hainele*“; în gr. „*καὶ πλυνάτωσαν τὰ ἱμάτια*“ [vb. *πλύνω* 'laver'; (τῶ) *ἱμάτιον*, -ου 'vêtement'].

6.9.2. Uneori, morfemul de conjunctiv *să*, urmat de negație, este separat de verb și prin alte cuvinte. Cauza este respectarea servilă a topicii originalului grecesc: „*Căutaș să nu altă rană aduc eu preste voi*“, în BB (Ex., 33, 5); în ms. 45, *să* este urmat de un viitor, într-o construcție neromânească: „*Căutași să nu altă rană voi aduce eu pre voi*“ (*ibid.*). În gr.: „*ὄρατε μὴ πληγὴν ἄλλην ἐγὼ ἐπάγω ἐφ' ὑμᾶς*“ [vb. *ὄραω*, -ῶ 'regarder', 'voir', 's'apercevoir', 'comprendre'; vb. *ἐπάγω* 'amener'; (ῥ) *πληγὴ*, -ῆς 'coup', 'malheur'].

6.9.3. Coniunctivul perfect. Flexiunea după persoana și număr a auxiliarului de la această formă verbală se întâlnește în câteva exemple: „*(Eu) să fiu aflat har*“, în BB (Ex., 33, 13); la fel și în ms. 45 (*ibid.*); „*Mai bine era noaoă să fim murit răniș de Domnul*“, în ms. 4 389 (Ex., 16, 3).

6.10.0. Condiționalul-optativ. Forma de auxiliar de persoana a III-a, singular și plural, *are*,

se întâlnește în exemplul: „*Ca cîndu arc grăi neșline*“, în ms. 45 (Ex., 33, 11); în BB: „*Ar grăi*“.

6.11.0. Formelor de imperativ în registrate și discutate în ST.L. FAC., p. 80; II.6.11.0.—6.11.3. li se alătură o serie de exemple semnificative din cartea *Ieșirea*.

Conjugarea I. În textele studiate, s-a produs o separare între forma de imperativ, persoana a II-a singular, *stăi !*, și cea de indicativ sau de conjunctiv prezent, *stai, să stai*. Prima formă a putut fi influențată de sl. *stoj* (H. Tiktin, DRG, s.v.). Forma *stăi !* se întâlnește în BB (Ex., 8, 20; 9, 13; 17, 9; 24, 12), în ms. 45 (Ex., 8, 10; 9, 13; 17, 9) și în ms. 4 389 (Ex., 9, 13; 24, 12). În ms. 45, apare și varianta fără -i: *stă!* (Ex., 17, 9).

Conjugarea a III-a: *ado !*, „*Ado-ș aminte !*“, în ms. 4 389 (Ex., 20, 8; 28, 1); în BB și în ms. 45: *adu !*; *scrie !*, în „*Scrie fie acêste cuvinte !*“, în ms. 4 389 (Ex., 17, 14; 34, 27; la fel și în BB și în ms. 45); *tinde !*, în ms. 4 389 (Ex., 7 ocurențe); în BB și în ms. 45: *intinde !*

6.11.1. Formelor de imperativ ale unor descendenți arhaici și dialectali aj. lat. *ambulo*, -*āre*, pe care i-am prezentat și discutat în ST.L. FAC., p. 80; II.6.11.1. li se adaugă două atestări din cartea *Ieșirea*, ms. 45: *ia-mblă !* (Ex., 3, 10); *ia-mblași !* (Ex., 1, 10).

6.11.2. Verbul defectiv *a păsa* (<lat. *passo*, -*āre*), astăzi învechit, apare în textele studiate numai la imperativ, singular și plural: *pasă !*, în BB (Ex., în 13 ocurențe), în ms. 45 (Ex., în 12 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., în 14 ocurențe); *pasă(i) !*, în ms. 45 (Ex., 5 ocurențe), în ms. 4 389 (Ex., 10 ocurențe). În BB, Ex., această formă nu apare. În schimb, se folosește imperativul *mêrgeț(i) !* (Ex., 5, 11; 10, 8, 24; 12, 31, 32).

6.11.3. Imperativul verbului *a lua*, din expresia *a lua aminte*, este însoțit, în câteva cazuri, de pronumele de acuzativ *te*: „*Ia-te aminte !*“, în BB (Ex., 23, 21) și în ms. 45 (Ex., 10, 28; 23, 21). În ms. 4 389: „*Ia-te aminte însu!*“ (Ex., 39, 12).

6.12.0. Infinitivul lung este reprezentat prin două exemple din ms. 4 389: *frămîntarea*, în „*Luară oamnei făna mai nainte de-a o frămîntarea ci cu alud*“ (Ex., 12, 34); *robirea*, în „*Vă voiu mîntui de-a robirea lor*“ (Ex., 6, 6).

6.13.0. Gerunziul *domnînd*, din „*Eu sint Domnu domnînd tot pămîntul*“, din BB și din ms. 45 (Ex., 8, 22) reproduce gr. *κυριεύων* din *ἐγὼ εἰμι κύριος κυριεύων πάση τῆς γῆς*.

Tot calchiată după limba greacă este construcția alcătuită dintr-un gerunziu și o formă a aceluiași verb la diferite timpuri: perfectul simplu, perfectul compus, viitorul, conjunctivul prezent etc.: „*Văzînd văzuiu*“, în BB (Ex., 3, 7) și în ms. 45: „*Văzîndu văzuiu*“ (*ibid.*); în ms. 4 389, în locul perfectului simplu apare perfectul compus: „*Văzînd am văzu!*“ (*ibid.*). Modelul este gr. *ἰδὼν εἶδον* (vb. *ὄραω*, aor. *εἶδον*, inf. *ἰδεῖν* 'voir', 'regarder'). După gerunziu, apare o formă de viitor în: „*Umplînd voiu umple*“, în ms. 4 389 (Ex., 23, 26); în BB și în ms. 45, același verset: „*Plinînd voi plini*“. Modelul este gr. *ἀναπληρῶν ἀναπληρώσω* (vb. *ἀναπληρῶω*, -ῶ 'remplir'); „*Grăînd va grăi*“ se găsește în toate cele trei texte (Ex., 4, 14), fiind un calc după gr. *λαλῶν λαλήσει* (vb. *λαλέω*, -ῶ 'bavarder'). Gerunziul este precedat de o formă de conjunctiv prezent în: „*Să zică zicînd*“, în BB (Ex., 32, 11); la fel și în ms. 45, dar aici apare în loc de *z; dz*), după modelul grecesc *εἰπωσιν λέγοντες* (ambele cuvinte sînt forme ale verbului *λέγω* 'vorbesc'). Cf. ST.L. FAC., p. 81; II.6.13.0.

6.14.0. Participiul trecut al verbului *a cere* este în româna veche *cerșut*, formă întilnită în ms. 4 389, în: „*Voi însiș aș cerșut*“ (Ex., 10, 11).

7. ADVERBUL

7.1.0. Adverbul *acii* este folosit o singură dată în BB (Ex., 34, 14): „Așerați-vă acii“, și de două ori în ms. 45 (Ex., 3, 5; 24, 14). În ms. 45, apare o dată și forma *icea*: „Și-m veț lua de icea oasele“ (Ex., 13, 19).

7.2.0. Adverbul *adecă* 'și anume' cunoaște o singură atestare în ms. 4 389: „Și făcu acoperământul lui, adecă capacul“ (Ex., 37, 6).

7.3.0. Adverbul *astară* 'astă-seară', 'deseară' este prezent, cu o singură ocurență, în ms. 45 (Ex., 16, 6) și în BB (*ibid.*).

7.4.0. Adverbul *așijderea* este folosit numai în ms. 4 389 (Ex., 7, 11, 22; 22, 30; 25, 20; 2, 4).

7.5.0. Forma *atunce* este prezentă o singură dată în ms. 45 (Ex., 12, 48), alături de *atuncea*, cu 5 ocurențe. Ultima apărare și în BB, în tot atâtea ocurențe. În ms. 4 389, este în uz *atunci* (Ex., cu 9 ocurențe).

7.6.0. Adverbul *au* 'oare' este prezent în BB (Ex., 2, 14), precum și în cele două ms. (*ibid.*).

7.7.0. Adverbul *au doară* 'oare?' cunoaște 2 ocurențe în BB (Ex., 12, 7, 10); la fel, în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4 389 (Ex., 9, 11, 12).

7.8.0. Adverbul *ba* este prezent în cite 3 ocurențe în BB și în ms. 4 389, și în 4 ocurențe în ms. 45.

7.9.0. Adverbul *interogativ că ce* 'de ce?' cunoaște în ms. 4 389 10 ocurențe (Ex., 1, 21; 2, 13, 20; 5, 11, 22; 14, 11; 17, 3; 18, 11, 14, 14). În două cazuri, el este precedat de *pentru*: „Pentru că ce...?“ 'de ce?'. Această din urmă formă apare și în BB (Ex., 5, 4), precum și în ms. 45 (Ex., 2, 13; 3, 3; 5, 22, 22).

7.10.0. Adverbul *cindai* 'poate, întâmplător, posibil' este folosit în BB și în ms. 45 în cite 3 ocurențe (Ex., 13, 17; 19, 24; 20, 19). Nu apare în ms. 4 389, Ex.

7.11.0. Adverbul *cit...atit* apare precedat de *intru*: „Intru cit... intru atit“ 'cu cit... cu atit': „Și intru cit îi smeriaa pre dinșii, intru atita să făcea mai mulți“, în BB și în ms. 45 (Ex., 1, 12). În textul grecesc: καθότου... τοσούτου (καθότου 'en ce que', 'en tant que'; τοσούτου, τοσούτη, τοσούτο, în forma de neutru, ca adverb: 'tant, autânt; d'autant'). În ms. 4 389: „De ce... de-acéca“ („Și de ce-i năcăjia, de-acéca era mai mulți“).

7.12.0. Adverbul *curindu* 'îndată', 'nu peste mult timp' apare cu această formă în ms. 45 (Ex., 32, 8); în BB și în ms. 4 389, fără *-u*. În ultimul text, el se întilnește în 5 ocurențe (Ex., 2, 18; 12, 11, 33; 32, 7, 8).

7.13.0. Adverbul *cu dreptu* 'bine', 'corect', 'echitabil' se întilnește în ms. 4 389: „Nu faci tu cu dreptu acest lucru“ (Ex., 18, 17). În BB, apare numai *dreptu*, „Nu faci tu dreptu cuvintul acesta“; tot astfel, în ms. 45: „Nu dreptu faci tu acesta lucru“. Punctul de plecare este din manuscrisul 45, iar autorul acestuia a urmat servil modelul grecesc: ὀρθὸς ὁρθῶ σὺ ποιεῖς τὸ βῆμα τοῦτο (ὀρθός, -ή, -όν înseamnă atit 'droit', 'perpendicular', 'vertical', cit și 'juste', 'équitable', 'franc', 'sincère').

7.14.0. Adverbul *dară* 'oare' cunoaște în BB un număr de 14 ocurențe, în ms. 45, 12 ocurențe, în ms. 4 389, 10 ocurențe (Ex.). Forma nouă *dar* apare o singură dată în ms. 4 389 (Ex., 2, 20).

7.15.0. Adverbul *de-acii* 'după aceea, apoi' este prezent în ms. 4 389 într-un număr de 10 ocurențe; forma cu *-a*, *de-acia*, apare o singură dată (Ex., 20, 25). Acest adverb lipsește în ms. 45 și în BB, Ex.

7.16.0. Adverbul *de-a dreapta* (și *adv. de-a stînga*) apare în contextul: „Părețe de-a dreapta și părețe de-a stînga“, în BB și în ms. 4 389 (Ex., 14, 22, 29). Dar în ms. 45: „Den dreapta“; „Den stînga“ (*ibid.*).

7.17.0. Adverbul *de-a umere* se întilnește în ms. 4 389: „O puseră [făina] de-a umere“ (Ex., 12, 34); în BB și în ms. 45: *de-a umăr* (*ibid.*).

7.18.0. Adverbul *decuseară* apare în BB și în ms. 45 (Ex., 12, 18; 27, 21).

7.19.0. Adverbul *degrab*, în ms. 4 389 (Ex., 12, 11).

7.20.0. Adverbul *dendrăptu* (vezi ST.L. FAC., p. 68; I.3.26.0.) se întilnește numai în ms. 45 (Ex., 14, 19; 26, 23, 27). Prin intervenția copistului muntean, s-ar putea explica *dendărătul* din acest text (Ex., 26, 22). Ultima formă este atestată în 6 ocurențe în BB (Ex.), alături de *dendărăt*, cu 3 ocurențe. În ms. 4 389, *dendărăt* cunoaște 2 ocurențe; *dendărătul*, 1 ocurență; *dendărātu-le*, 1 ocurență (Ex., 14, 20).

7.21.0. Forma *sudică denlăuntru*, care, cu o modificare a lui *den-* în *din-*, a devenit normală în limba română literară actuală, se întilnește în BB și în ms. 4 389, cartea *Ieșirea*, într-un număr de 3 ocurențe, în fiecare. Față de această situație, în ms. 45 apar formele: *denlontru* (Ex., 37, 2; 39, 18); *inlontru* (Ex., cu 17 ocurențe); *inlontrul* (Ex., 13, 5). Formele din ms. 45 au ca radical cuvîntul *lontru*, al cărui etimon este vsl. *vünqtri*, care a devenit *lontru*, *luntru*, în urma unui fenomen de contaminare cu **lăuntru* (<lat. *illac* + *intro* 'înăuntru'). Din forma vsl. *vünqtri*, cu *in-*, a rezultat forma *inuntru* (cu varianta *inontru*). Această formă a influențat pe *lăuntru*, care a devenit *lăuntru*. Acesta, la rîndul său, în combinație cu *inuntru*, a dus la forma *înăuntru*, ir. *ănuntru*, ar. *năuntru*, mgl. *annuntru*.

Pe teritoriul lingvistic dacoromănesc, din combinarea principalelor tipuri, cu *-l-* și cu *-n-*, în cazul cuvîntului *dinăuntru* (vezi ALR SN, V, h. 1 498, *dinăuntru*), au rezultat următoarele arii, a căror conturare prezintă interes pentru cunoașterea bazei dialectale a celor trei texte de care ne ocupăm.

a) O primă arie, cu forma *dinăuntru* (simplificăm transcrierea), cu grupul sonor *-năun-*, cuprinde 3 puncte din jumătatea de nord-est a Olteniei, aproape toate punctele din Muntenia, 2 puncte din colțul de sud-est al Transilvaniei, ambele puncte din Dobrogea și 2 puncte din centrul Moldovei. Această formă a rezultat din contaminarea dintre *inuntru* + *lăuntru* > *înăuntru*. În *dinăuntru*, prefixul *in-* a fost înlocuit prin *din-* (în româna veche, *den-*, vezi mai sus). Forma din această arie sudică, muntenească mai ales, a devenit literară.

b) O altă arie, cu *-n-*, în grupul sonor *-nun-*, cuprinde 7 puncte din Moldova și Bucovina, 1 punct din estul Transilvaniei, vecin cu Moldova, 2 puncte din vestul Olteniei și 1 din sud-vestul Transilvaniei. Forma este aici *dinuntru* și ea provine din *inuntru* (<vsl. *vünqtri*, precedat de prefixul *in-*, și modelat după *lăuntru*), prin substituirea prefixului *in-* prin prefixul *din-*.

c) A treia arie, destul de întinsă și de unitară, se caracterizează prin prezența consoanei *-l-*, în grupul sonor *-lon-*: *dinlontru*. Ea se află în centrul, nordul și sud-vestul Transilvaniei, în nordul Crișanei și în Maramureș. Izolat, forma apare și într-un punct din sudul Crișanei, de lângă Arad. Sunetul *-l-* este de explicit din lat. *illac*, care, contopit cu lat. *intro*, a dat forma **lăuntru*. Această formă s-a încrucișat apoi cu vsl. *vünqtri*, rezultînd *lontru*. Precedată de prepozițiile *in-*, *din-* (vrom. *den-*), această formă se întilnește în adv. *inlontru*, *dinlontru* (*denlontru*), care sînt caracteristice pentru cele mai multe graiuri de peste munți. Prezența formei cu *-l-* în ms. 45 (*inlontru*, *denlontru* etc.) constituie un fapt lingvistic remarcabil, fiind vorba de un fenomen de origine ardelenescă într-un text scris de un moldovean, Nicolae Milescu. Dacă admitem,

împreună cu N. A. Ursu, că acest text a cunoscut o revizie din partea lui Dosoftei și a unor colaboratori ai acestuia, atunci prezența formei cu *-l-* poate fi înțeleasă. Ea este prezentă și în scrierile lui Dosoftei, de pildă în *Dumnezăiasca Liturghie* 1679, ed. N.A. Ursu, Iași 1980, p. 171 (*din Iontru*), 285 (*în Iontrul*). În acest text apare și varianta *nontru*, p. 227, 239, 269 (*în nontru*), al cărui *n-*, în loc de *l-*, se explică nu printr-un fenomen de asimilație regresivă, cât mai degrabă printr-o contaminație cu forma moldovenească *înuntru* (vezi mai sus, sub b) a formei transilvănene, din graiul lui Dosoftei, *lontru*.

d) A patra arie se caracterizează prin prezența lui *-l-*, urmat însă de grupul *-un-*, așadar *-lun-*: *din-luntru* (și *din-*). Aria cuprinde toate punctele din Banat, se prelungește apoi în 2 puncte din jumătatea de sud a Crișanei, în 2 puncte din sudul Munților Apuseni și în 3 puncte din sudul Transilvaniei. Forma *din-luntru*, ca și *înuntru*, a rezultat dintr-o contaminare a formei *lăuntru* cu vsl. *vŭnŭtri* (> *în+untru*), așadar, *l* a apărut înaintea segmentului *untru*, detașat din *înuntru*: *luntru*. Segmentul *untru* se găsește în forma de sub b), *dinuntru*, *înuntru*.

e) A cincea formă este rezultată prin contaminație. Este vorba de forma *dinlăuntru*, care are *-l-*, ca în toate formele dialectale din interiorul arcului carpatic, dar grupul sonor *-ăun-*, ca în zona întinsă din Muntenia, părți din Oltenia, Dobrogea și câteva puncte din Moldova [vezi mai sus, sub a)], așadar: *dinlontru+dinăuntru* > *dinlăuntru*. Această variantă este atestată într-un punct din sudul Transilvaniei (Poiana Sibiului) și în 3 puncte din sudul Olteniei și Munteniei, pe Dunăre (Măceșul de Jos, Isbiceni, Zimnicea).

Explicațiile etimologice, pe care se bazează interpretarea materialului dialectal prezentat, au fost formulate de O. Densușianu, *IRL*, II, p. 50 și de O. Densușianu - I.A. Candrea, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (CDDE), nr. 891. Ele sînt preferabile explicației propuse de I. Gheție, care constă în postularea unor „modificări succesive” ale hiatului *ă-u>o* (-*lăun->-lon-*) [I. Gheție, *BDRL*, p. 234; explicația este acceptată și de N. A. Ursu, *NOI INFORM.* (III), p. 33]. Forma cu *-ă-u-*, pe care I. Gheție o consideră etimologică, lipsește din textele rotacizante, pentru că baza ei dialectală se afla în jumătatea de sud a țării. Forma din aceste texte aparține ariei descrise sub e). Apariția formelor cu *-l-* și cu *-n-*, precum și cu *-o-*, respectiv cu *-ă-u-*, s-a petrecut spre sfîrșitul perioadei numită „româna comună”, cum probează formele din dialectele sud-dunărene, care au fie *-ă-u-*, fie *-un-*, precum și ariile bine conturate, cu *-l-*, în toate graiurile de peste munți, și cu *-n-*, în regiunile din afara arcului carpatic, exceptînd o arie mai mică din sudul Olteniei și sud-vestul Munteniei, cu *-l-* și cu *-ă-u-*.

7.22.0. Adverbul *depregiur* cunoaște o singură ocurență în ms. 45 (Ex., 35, 21).

7.23.0. Adverbul *depreună cu* are 2 ocurențe în ms. 4 389 (Ex., I, 1; 19, 8). În BB, apare *deodată cu* (*ibid.*), iar în ms. 45, *o dată cu* (*ibid.*).

7.24.0. Adverbul *de osebi* 'separat, aparte, deosebit' se întîlnește în ms. 4 389: „Să-l osibești de osebi” (Ex., 29, 26).

7.25.0. Adverbul *de pururea* 'întotdeauna, etern' este semnalat în ms. 4 389 (Ex., 25, 30).

7.26.0. Adverbul (și prepoziția) *desupra* cunoaște în ms. 4 389 un număr de 12 ocurențe. Varianta *deasupra*, devenită literară, se folosește în BB și în ms. 45, avînd în fiecare text al cărții *Ieșirea* cite un număr de 13 ocurențe.

7.27.0. Adverbul *dins-de-dimineață* apare în BB (Ex., 34, 4); varianta *dins-de-dimineață* se găsește în ms. 4 389 (Ex., 12, 10; 16, 21).

7.28.0. Adverbul *doară* 'oare?' se întîlnește în BB și în ms. 45 (Ex., 2, 14; 10, 10), precum și în ms. 4 389 (Ex., 4, 11; 14, 11, 12). Cu sensul 'cumva', *doară* apare în ms. 45 („Ca nu doară să să apropie cătră Dumnezău” (Ex., 19, 21) și în BB (Ex., 19, 21; 32, 11).

7.29.0. Adverbul *drept* 'exact, precis' apare în ms. 4 389: „Să se împreune una drept alta” (Ex., 26, 5).

7.30.0. Adverbul *foarte* 'mult' se întîlnește în ms. 4 389: „Acum se-au foarte înmulțit oamenii” (Ex., 26, 5).

7.31.0. Adverbul *încă* 'mai' (vezi S.T.L. FAC., p. 82; II.7.12.0.) este folosit adesea în mod pleonastic cu sensul 'encore, en outre' al gr. *ἔτι*, ca în exemplele următoare din BB: „Să nu mai adaugi încă, farao, a mai înșală” (Ex., 8, 29), după gr. “μὴ προσῆς ἔτι φαραὼ ἐξαρτῆσαι”; „Nu încă voi mai da voao paie” (Ex., 5, 10), după gr. “οὐκ ἔτι δίδωμι ὑμῖν ἄχυρα”. Exemple similare se găsesc și în ms. 4b, Ex., precum și, mai rar, în ms. 4 389.

7.32.0. Adverbul *întru* 'ca' apare în BB: „Și fu ei întru fecior”. În ms. 45: „Și fu ei pentru ficior”. În ambele cazuri, este calchiată construcția grecească *εἰς οἶδν*, din textul *καὶ ἐγενήθη αὐτῇ εἰς οἶδν*, adv. *εἰς* fiind tradus prin *întru*, respectiv *întru*. În ms. 4 389: „Și-i fu ca un fecior”.

7.33.0. Adverbul *mainte* 'înainte (ca, de a)', caracteristic pentru varianta nordică a limbii literare vechi (vezi S.T.L. FAC., p. 82; II.7.13.0.), este prezent într-un număr de 9 ocurențe în ms. 45 (Ex., 4, 10, 10; 10, 14; 12, 34; 17, 6; 21, 29, 36; 22, 26; 33, 19).

7.34.0. Adverbul *tocmai* cunoaște în BB o formă fără *-i*, *tocma* (Ex., 26, 24, 24; 36, 34; 36, 25). În ms. 45, acest cuvînt are și un *a-*, *atocma* (Ex., 26, 24; 36, 34; 36, 25, 25), care s-a putut desprinde din construcția *de-atocma*, prezentă de asemenea în ms. 45 (Ex., 26, 24). Pentru forma *atocma*, un citat din ms. 45: „Și era atocma den gios și într-un chip era atocma den capete întru o asămănare” (Ex., 36, 25). Menționăm faptul că forma cu *a-* apare și la Cantemir, iar *de-atocma*, la Dosoftei (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Pare a fi vorba de o trăsătură specifică noimei literare nordice, moldovenești, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. În materialul dialectal destul de bogat din ALR SN, h. 1 344, 1 483, 1 490, nu este înregistrată varianta cu *a-*; dar forma fără *-i* cunoaște o mare răspîndire.

7.35.0. Adverbul *vreodînioară*, în legătură cu o negație, are sensul 'niciodată'. Este atestat în BB și în ms. 45: „Să nu pui vreedînioară făgăduință” (Ex., 34, 15).

8. PREPOZIȚIA

8.1.0. Prepoziția *de* 'de la' se întîlnește în ms. 4 389: „Iară a treia lună de ieșirea den Țara Eghiptului”. În BB și în ms. 45, construcția echivalentă este cu genitivul: „...lună a ieșirii...”.

8.2.0. Față de cartea *Facerea*, se constată în cartea *Ieșirea* o scădere simțitoare a ocurențelor prepozițiilor compuse *întru mijlocul* 'între' și *între mijlocul* 'id.', care calchiază gr. *ἐν μέσσοις*. Pentru situația din *Facerea*, vezi S.T.L. FAC., p. 82; II.8.1.0. În cartea *Ieșirea* din ms. 45, prepoziția compusă *întru mijlocul* cunoaște 13 ocurențe, iar *între mijlocul*, 3 ocurențe. În BB, locuțiunea prepozițională *întru mijlocul* este prezentă numai în 2 ocurențe. Dacă ținem cont de faptul că în cartea *Facerea* această prepoziție, calchiată după grecește, a fost folosită într-un număr de 31 de ocurențe, ne putem da seama că diortositorii bucureșteni, pe

măsură ce înaintau cu tipărirea sau cu revizuirea textului, înlăturau sistematic această imbinare nero-mânească de cuvinte. Tot în BB, Ex., apare și *între mijlocul 'între'*, în 5 ocurențe, față de 11 ocurențe din Fac.

8.3.0. Prepoziția *pe* este o inovație în epocă, în locul formei cu *-r-*, *pre* (vezi ST.L. FAC., p. 82; II.8.4.0.). Varianta *pe* apare numai în BB, cartea *Ieșirea*, într-un număr de 28 de ocurențe, care este foarte mic în comparație cu cifra de 731 de ocurențe ale variantei *pre*. În ms. 45 și în ms. 4 389, Ex., forma *pe* nu este folosită niciodată.

8.4.0. Dispariția lui *-r-* are loc și în prepoziția *pen*, care devine *pen* numai în BB: *penprejur* (Ex., cu 8 ocurențe); *penprejurul* (Ex., cu 1 ocurență); *penîmprejur* (Ex., 38, 32). Pe de altă parte, varianta cu *-r-* păstrat, *prein*, cunoaște în BB, Ex., un număr de 17 ocurențe. În ms. 45 și în ms. 4 389, forma cu *-r-* căzut nu apare, ci în toate ocurențele există forma *prein*. Din aceasta, prin închiderea lui *e+n* la *i*, a rezultat forma literară actuală *prin*. Această fază nouă, cu *-i-*, nu se întâlnește în niciunul din cele trei texte studiate ale cărții *Ieșirea*. În schimb, inovația a fost semnalată în 3 ocurențe din cartea *Facerea*, din BB (vezi ST.L. FAC., p. 82; II.8.5.0.).

8.5.0. Varianta nouă, fără *-r-*, *preste*, care a intrat în norma limbii române literare moderne, apare în BB, Ex., într-un număr de 14 ocurențe, față de forma cu *-r-*, *presle*, care cunoaște aici un număr de 66 de ocurențe. Dar în ms. 45, Ex., nu se întâlnește niciodată varianta nouă fără *-r-*, ci numai forma *presle*, în aproximativ 70 de ocurențe. La fel stau lucrurile și în ms. 4 389, care, în cartea *Ieșirea*, conține 38 de atestări ale variantei *preste*. În acest text, se întâlnește o singură dată și varianta mai veche *prespre* (Ex., 9, 16). Cf. ST.L. FAC., p. 82; II.8.6.0.

8.6.0. Prepoziția *pregiur* +acuzativul este atestată de 7 ori în ms. 45. Dăm câteva exemple: „*Pregiurriu*“ (Ex., 2, 3); „*Pregiur tabără*“ (Ex., 16, 13); „*Pregiur cunună*“ (Ex., 25, 25). Ea cunoaște și în BB un număr de 3 ocurențe.

8.7.0. Prepoziția *supt* (*u*), cu sensul 'către', 'spre', 'în', apare în BB: „*Și aduse oile supț pustii*“ (Ex., 3, 1). În ms. 45: „...*suptu pustii*“, în timp ce în ms. 4 389 avem: „...*în pustie*“. Sensul din cele două texte de la început (BB și ms. 45) al prepoziției *supt* (*u*) se datorește modelului grecesc, în care avem „*ὑπὸ τῆν ἐρημον*“. Prepoziția *ὑπὸ* are sensul 'sous' (+acuz.), apoi 'vers' (avec mouvement); 'du côté de', 'jusqu'à'. Traducătorul a selectat prepoziția echivalentă românească cu sensul 'sous'.

9. CONJUNCȚIA

9.1.0. Conjunecția *au* 'sau' cunoaște în BB Ex., un număr de 19 ocurențe, în ms. 45, Ex., 25 de ocurențe, iar în ms. 4 389, numai 3 ocurențe (Ex., 16, 4; 17, 7; 22, 6). Tendința de a folosi mai mult conjunecția *sau* este evidentă în ms. 4 389, căci ea cunoaște în Ex. un număr de 46 de ocurențe. În BB, Ex., *sau* apare de 17 ori, iar în ms. 45, de 8 ori. Cît privește conjunecția *ori*, absentă în cartea *Facerea* în toate cele trei texte studiate (vezi ST.L. FAC., p. 83; II.9.1.0.—9.2.0.), o întâlnim în 2 ocurențe în BB: „*Ori dobitoc, ori om*“ (Ex., 19, 13, 13). La fel este situația în ms. 45; dar *ori* lipsește în ms. 4 389, Ex.

9.2.0. Conjunecția adversativă *ci* este atestată în această formă o singură dată în ms. 45:

„*Să nu-l petreci, ci să-l rădici*“ (Ex., 23, 5). Forma veche, *ce*, se menține în toate cele trei texte studiate.

9.3.0. Conjunecția *dacă* este prezentă numai în ms. 45 (Ex., 3, 4; 9, 29; 33, 9). În BB, apar formele *deaca* (Ex., 3, 4) și *deca* (Ex., 9, 29; 33, 9), dar niciodată *dacă*. Ultima formă este absentă și în ms. 4 389, Ex., Aici, în 33 ocurențe, se întâlnește varianta *deaca*. Numărul mic de ocurențe ale lui *dacă* în ms. 45 se explică prin faptul că funcția acestei conjunecții este preluată de conjunecția *de*, care cunoaște în cartea *Ieșirea* un număr de 30 de ocurențe cu valoarea 'dacă', precum și de conjunecția *să* 'dacă' (vezi mai jos, 9.8.0.).

9.4.0. Conjunecția *deci* se separase și sub aspect formal de locuțiunea adverbială *de-acii* 'apoi', din care provine. Faptul este clar ilustrat de textul ms. 4 389, Ex., în care *deci* (conj.) cunoaște un număr de 7 ocurențe, iar adv. *de-acii* (*de-acia*), un număr de 10 ocurențe. În BB, Ex., conj. *deci* este prezentă în 7 ocurențe, iar în ms. 45, în 4 ocurențe. În aceste texte nu se întâlnește însă loc. adv. *de-acii*.

9.5.0. Locuțiunea conjunecțională în *ce chip* și 'ca și' apare o dată în ms. 45: „*În ce chip și cîndu vă să da voaă paie*“ (Ex., 5, 13). Dar în BB: „*Ca și cînd vă să da voaă paie*“. În latinește: „*Ut prius facere solebatis quando dabantur vobis paleae*“.

9.6.0. Conjunecția *pentru* (*ca*) apare uneori fără al doilea element: „*Avînd bête împrejurul gurii... pentru să nu se spintecce*“, în ms. 4 389 (Ex., 28, 32).

9.7.0. Locuțiunea conjunecțională *pentru căce* (*căci*) 'pentru că', 'din cauză că' apare în BB, Ex., de 5 ori: de 3 ori cu finala *-ce* și de 2 ori cu *-ci*. Exemple: „*La limbă străină nu iaste slobod a o vind, pentru căce au vinuit intru ea*“ (Ex., 21, 8); „*Pentru căci veni norodul cătră mine ca să cêrce judecată de la Dumnezău*“ (Ex., 18, 15). Această locuțiune conjunecțională cunoaște în ms. 45 un număr de 12 ocurențe, iar în ms. 4 389, 2 ocurențe.

9.8.0. Conjunecția condițională *să* 'dacă' (vezi și ST.L. FAC., p. 83; II.9.10.0.), care a cunoscut o mare circulație în secolulul precedent (vezi O. Densușianu, *ILR*, II, p. 185), este concurentă la sfîrșitul secolului al XVII-lea de conjunecțiile *de*, *dacă* (*deaca*, *dera*). Astfel, în ms. 4 389, al cărui text este în multe privințe mai avansat, în sensul că este mai apropiat de faza limbii române moderne, conjunecția *să* 'dacă' apare, în cartea *Ieșirea*, probabil, numai de 2 ori; „*Iar să va împunge șerior sau față, tot după îndireplare să se facă lui*“ (Ex., 21, 31); „*Iar să-l va apuca răsăritul soarelui, vinovat iaste morții și cela ce l-au ucis*“ (Ex., 22, 3). În schimb, în ms. 45, cu numeroase trăsături arhaice, conjunecția *să* 'dacă' este prezentă în cartea *Ieșirea* de cel puțin 25 de ori (Ex., 8, 2, 21, 26; 12, 14, 25, 48; 18, 23, 26; 19, 5; 20, 26; 21, 26, 27, 28, 28, 30, 31, 32, 35, 36; 22, 2, 3, 3, 8; 34, 9). Cînd au pregătit textul pentru tipar, diortositorii bucureșteni l-au „modernizat“, adică l-au adaptat la norma literară sudică, muntenească, înlocuind sistematic, în toate ocurențele menționate mai sus, conjunecția *să* 'dacă', prin conjunecția *de*. Aceasta din urmă apare și în ms. 45, și anume înaintea formelor verbale cu pronumele reflexiv *să*, pentru a evita înșiruirea *să să* 'dacă se': „*Iar de să va afla*“ (Ex., 22, 2). În ms. 45, există mai multe exemple de acest fel, în cartea *Ieșirea* (Ex., 21, 14, 18; 22, 4, 12, 13 etc.). Necesitatea de a evita construcții de tipul *să să va...* 'dacă se va...' a determinat atît înlocuirea lui *să*, pronume reflexiv, prin *se*, cît și a conjunecției *să* 'dacă', prin conjunecțiile *de*, *dacă*, *deaca* etc. O construcție, imaginată de noi, de tipul: „*Nu să știe să să să facă acest lucru*“ a devenit „*Nu se știe dacă să se facă...*“.

În privința fenomenului în discuție, textul ms. 4 389 este în faza cea mai avansată: *să* 'dacă' este foarte

rară în acest text, fiind înlocuită cu conjuncțiile menționate, *de, deaca*; iar pronumele reflexiv are forma *se*, deosebindu-se, astfel, de morfemul de conjunctiv *să*.

10. INTERJECȚIA

10.1.0. În cartea *Ieșirea* din cele trei texte studiate se găsesc puține exemple aparținând acestei părți de vorbire. Poate fi semnalată interjecția *iată!*, care traduce gr. ἰδοὺ 'voici, voila', termen caracteristic limbajului biblic. În BB, Ex., *iată!* cunoaște un număr de 37 de ocurențe; în ms. 45, 36 de ocurențe; în ms. 4 389, 33 de ocurențe.

III. FORMAREA CUVINTELOR

1. SUFIXE

1.1.0. Pentru sufixul *-ariu*, vezi mai sus I.3.13.0. — 3.13.7.

1.2.0. Sufixul diminutival *-aș* apare în *copilaș*, în ms. 4 389: „*Copilașul frumușăt*” (Ex., 2, 2), precum și în derivatul adjectival de la verbul *a împunge*, *împungaș*: „*Buhaiul împungaș*”, în ms. 45 (Ex., 21, 36). Exemplul ultim se adaugă la singurul dat de G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 350: „*Oi împungașe*”. În ms. 45, terminația *-az*, din *zăgaz* (<sl. *zagažitii*), a fost înlocuită prin suf. *-aș*, în *zăgaș* 'iaz': *zăgașurile*, (Ex., 7, 19); *zăgașe* (Ex., 8, 5).

1.3.0. Sufixul *-al* se alătură cuvintului *făfiș* (<*față*), în derivatul *făfișat* 'pe față', din ms. 4 389: „*Iar de-l vor prinde și se va afla furlișagul în mâinile lui făfișat*” (Ex., 22, 4). Sufixul *-al* și întâlnește și în *delungat*, din BB: „*Delungat de ani să te faci*” (Ex., 20, 12); la fel și în ms. 45. G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 91, prezintă un singur exemplu, „*Cale delungată*”, care provine tot din BB. S-ar putea să fie vorba de o calchiere după gr. μακροχρόνιος, -ος, -ον 'qui est de longue durée'.

1.4.0. Sufixul *-ăciune* apare în *întristăciuni*, din BB: „*Întristăciuni luară pre cei ce lăcuia la Filistim*” (Ex., 15, 14). În ms. 45: *chinuri*.

1.5.0. Sufixul *-ător (iu)* a fost ilustrat cu mai multe exemple mai sus, I.3.13.8. — 3.13.12.

1.6.0. Sufixul *-el* apare în: *unghiurdele*, în BB (Ex., 36, 19); *voinicei*, în ms. 45 (Ex., 24, 4); *pușinel*, în ms. 4 389 (Ex., 17, 4); *pușinei*, în ms. 4 389 (Ex., 12, 4).

1.7.0. Sufixul colectiv *-el* se întâlnește în derivatul *măslinel* 'măslini mulți', în BB și în ms. 45 (Ex., 23, 11).

1.8.0. Sufixul diminutiv *-(ici)or, f. -(icioa)ră* se întâlnește în derivatul *răclicioară* (<*raclă*), din ms. 4 389: „*Răclicioară de papură*” (Ex., 2, 3, 5); în BB: „*Sicriu de papură*”; în ms. 45: „*Sicrii...*”; apoi în *fuscioare*, în ms. 45 (Ex., 37, 24, 24); *fuscioarele*, ms. 45 (Ex., 37, 25).

1.9.0. Sufixul *-ie* este folosit la crearea derivatului *cărămizie* 'Ziegelherstellung', în BB: „*Și toceala cărămiziei care ei fac, vor face*” (Ex., 5, 8).

1.10.0. Sufixul *-ime*, în derivate ca: *bătrînime*, în BB (Ex., 3, 16; 9, 29; 12, 21) și în ms. 45 (Ex., 4, 29; 12, 21); *căldărime* 'cavalerie', în BB și în ms. 45 (Ex., 14, 7, 9, 23); *micșorime* (<*micșor* <*mic*), în ms. 45: „*Nu ascultară...de micșorimea sufletului lor*” (Ex., 6, 9; în BB: *micșorarea*).

1.11.0. Sufixul *-loriu*, vezi mai sus I.3.13.0. urm.

1.12.0. Sufixul *-ușor* apare în derivatul de la *unghii*, *unghiușor*, în ms. 45: „*Doao unghiușoare la un stilpu*” (Ex., 36, 19).

1.13.0. Sufixe verbale *-a* și *-i*. În ms. 45 se folosește verbul *a (se) găta*, în exemple ca: *gătați-vă* (Ex., 19, 15); *au gătat* (Ex., 15, 17); *gătarea* (Ex., 39, 43), dar apar și forme în *-i*: *vor găti* (Ex., 16, 5); *am gătit* (Ex., 23, 20); *gătēște* (Ex., 34, 2); *gătirei* (Ex., 35, 23). În BB, apar numai forme în *-i*: *gătiți-vă* (Ex., 19, 15); *am gătit* (Ex., 15, 17; 23, 20); *gătirii* (Ex., 35, 23); *gătirea* (Ex., 39, 42); *vor găti* (Ex., 16, 5); *gătēște* (Ex., 34, 2). Tot în *-i* sint și formele din ms. 4 389: (*să*) *gătească* (Ex., 16, 5); *au gătit* (Ex., 15, 17); *am gătit* (Ex., 23, 20); de la *ajutor*, *a ajutori*, în: *vor ajutori* (Ex., 18, 22); de la *văpaie*, *a vâpdi*, în: *vâpdând*, în BB (Ex., 9, 24); în ms. 45: *vâpdându* (*ibid.*); de la *vină*, *a vinui*: *au vinuit*, în toate cele 3 texte (Ex., 21, 8) (aici sufixul *-ui*); de la *vinovat*, *a vinovăfi*: *va vinovăfi*, în ms. 4 389 (Ex., 22, 9).

1.14.0. Sufixul *-ui* alternează cu *-i* în formele *a povăui* — *a povăfi*. Prima variantă, în *-ui*, se întâlnește în BB: *povăui* (Ex., 13, 17); *povăuia* (Ex., 13, 21); *povăuiești* (Ex., 11, 8), precum și în substantivul *povăuitorul* (Ex., 23, 23). Cu toate acestea, forma de perfect simplu, persoana a II-a, singular, este *povăfiș* (Ex., 15, 13). Ea a fost preluată ca atare din ms. 45, unde se găsesc și alte atestări ale formelor în *-i*: *povăfi* (Ex., 13, 17); *povăfia* (Ex., 13, 21), dar și forme în *-ui*: *povăuiești* (Ex., 11, 8); *povăuiește* (Ex., 32, 33) și substantivul *povăuitorul* (Ex., 23, 23).

În ms. 4 389, există numai forma în *-i*: *povătești* (Ex., 11, 8); *povăfia* (Ex., 13, 20, 21); *povăfițai* (Ex., 15, 13).

2. PREFIXE

2.1.0. Prefixul *des-*, în varianta *dăs-*, este folosit în forma verbală *dăsemeiază*, cu sensul celui din *intemeiază* (<*temei*), în ms. 4 389: „*Tinde-ț mna spre mare și o dăsemeiază să se împreune apa*” (Ex., 14, 26). Alte exemple cu *dăs-*, vezi mai sus, I.3.12.2.).

2.2.0. Prefixul *in-* (<*in-*), urmat de *p* este scris de foarte multe ori în ms. 45 *in-*: *înpistreală* (Ex., 39, 7); *înpistrire* (Ex., 35, 33); *înpistrite* (Ex., 35, 33; 38, 23); *înpistritoriului* (Ex., cu 6 ocurențe) etc.; apoi *înpărat*, *înpotrivă*, *înpregiur*, *înpreuna*. Pe de altă parte, în același text apar grafiile cu *inn-*, în cuvinte ca *innaintea*, *innalt*, *innălța*, atestate în foarte multe exemple. După H. Tiktin¹, DRG, p. 776, sub *tnainte*, forme ca *innalt*, *innec*, *innunda*, indiferent de etimon, ar fi fost nu numai scrise, ci rostite cu *nn-* în româna veche și, pe alocuri, și astăzi. Apariția lu, *nn-* nu este, bineînțeles, justificată din punct de vedere etimologic: lat. *in + ab + ante > tnainte*; *in + alto > tnalt*; *inalliare > inălțare*. Având în textul de proveniență moldovenească grafiile, nejustificate, cu *inn-*, diortositorii bucareșteni au lăsat deoparte pe *in-* și au pus în circulație în textul tipărit forme ca: *nainte* (Ex., 5 ocurențe); *naintea* (Ex., 9 ocurențe); *nalt* (Ex., 6 ocurențe); *naltă* (Ex., 2 ocurențe); *nalle* (Ex., 1 ocurență); *naltul* (Ex., 1 ocurență); *nălțimea* (Ex., 3 ocurențe). Dar înălțurarea grafiei cu *inn-* nu a fost operată cu consecvență, astfel că în textul tipărit mai apar și forme cu *t-*: *inalt* (Ex., 1 ocurență); *inaltă* (Ex., 1 ocurență); *tnălța* (Ex., 2 ocurențe); *tnălțat* (Ex., 1 ocurență); *tnălțimea* (Ex., 2 ocurențe). Cît privește pe *tnainte(a)*, forma cu *tn-* este prezentă în zeci de ocurențe. De reținut este amănuntul că în textul tipărit al BB nu a fost acceptată grafia cu *nn-*.

Situația din BB se întâlnește și în ms. 4 389, în care apar: *nainte* (Ex., în 8 ocurențe); *naintea* (Ex., 1 ocurență); *nalt* (Ex., 9 ocurențe); *naltă* (Ex., 4 ocurențe); *nalle* (Ex., 1 ocurență). Alături de aceste forme

cu *n-*, există și forma cu *in-*: *înălța* (Ex., 1 ocurență); *înălțimea* (Ex., 2 ocurențe); *înainte* (Ex., 5 ocurențe); *înaintea* (Ex., cu zece de ocurențe).

2.3.0. Prefixul *in-* (*im-*) lipsește în: *delungal*, în BB și în ms. 45 (Ex., 20, 12); *pliniră*, în BB (Ex., 7, 25); *podobil*, în ms. 45 (Ex., 38, 29); *preuna*, în ms. 45 (Ex., 29, 5); *tinde*, în ms. 4 389 (Ex., 8 ocurențe); *tindel*, în ms. 4 389 (Ex., 1 ocurență); *tins*, în ms. 4 389 (Ex., 1 ocurență); *tinse*, în ms. 4 389 (Ex., 5 ocurențe); *tinzind*, în ms. 4 389 (Ex., 2 ocurențe). Dar în acest text apar și formele cu *in-*, *înlinde* etc., într-un număr de 11 ocurențe. Verbul *a întinde* are *in-* în toate cele 26 de ocurențe din BB și în cele 28 de ocurențe din ms. 45. Lipsa prefixului *in-* (*im-*) se mai constată în: *împla*, din ms. 45 (Ex., 1, 10; 2, 4; 24, 14); *vinovăți*, din ms. 4 389 (Ex., 22, 9); *vinuit*, în toate cele 3 texte (Ex., 21, 8); *vărăjbi*, în ms. 45 (Ex., 23, 22; în BB: *învrăjbi*).

2.4.0. Prefixul *ne-* apare în: *nedospit*: „*Piine nedospită*”, în BB (Ex., 29, 3); „*Plăcinte nedospite*”, în BB (*ibid.*); *nelegiutori* 'fără de lege', în ms. 4 389 (Ex., 9, 27); *neobrezuitul*, în BB (Ex., 12, 48; în ms. 45: *neobrazuitul*); *neploditoriu*, în BB (Ex., 23, 26); *neplodicioasă*, în ms. 45 (*ibid.*; cf. vsl. *neplody* 'sterilis'); *neputred*, în BB (Ex., 19 ocurențe); *neputrezi*, în BB (Ex., 3 ocurențe); *neputride*, în BB (Ex., 3 ocurențe); în ms. 45: *neputred* (Ex., 1 ocurență); *neputrede* (Ex., 19 ocurențe); *neputredzi* (Ex., 2 ocurențe); *neputrezi* (Ex., 1 ocurență). Cuvântul *neputred* este prezent și în ms. 4 389, Ex., într-un număr de 21 de ocurențe.

2.5.0. Prefixul *s-* din *sărmat* (Ex., 4 ocurențe), din ms. 4 389, nu apare uneori: *fărmat* (Ex., 15, 7); *fărma* (Ex., 9, 25); *fărmină* (Ex., 15, 3); *fărmituri* (Ex., 32, 20). Prefixul lipsește și în forma *firși!*, din ms. 4 389 (Ex., 5, 13).

IV. VOCABULARUL

1. CUVINTE PROPRII LIMBII ROMÂNE VECHI CUVINTE PUȚIN CUNOSCUTE SAU PĂSTRATE ÎN ANUMITE ARII DIALECTALE

1.1.0. Elemente latine din fondul moștenit.

Există în textele de care ne ocupăm două feluri de elemente de origine latină: moștenite și de origine latină savantă. Ultimele, alături de împrumuturile savante grecești și slavonești, îi conferă limbii române vechi caracterul de veritabilă limbă de cultură. La început vor fi discutate elementele moștenite care prezintă interes lingvistic (etimologic, semantic, dialectal, onomasiologic etc.), apoi, într-un paragraf special, cele câteva neologisme latinești savante.

1.1.1. *arină* 'nisip' (<lat. *arēna*) este atestat o singură dată în ms. 45: „*Il ascunse în arină*” (Ex., 2, 12; pe margine, de aceeași mină, este adăugat sinonimul *năstip*). Cf. ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.3.

1.1.2. *arm* 'partea de sus a piciorului' (<lat. *armus*), în ms. 4 389: „*Armul cel drept*” (Ex., 29, 22). Cf. ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.4.

1.1.3. *ăustru* 'vânt de sud(-vest)' (<lat. *ăuster*, -tri 'Südwind', în sintagme ca: „*Vînt ăustru*”, în BB (Ex., 10, 13); „*Vînt den ăustru* (Ex., 19, 21); „*Vîntul ăustru*” (Ex., 10, 13); „*Cătră ăustru*” (Ex., 26, 20, 35; 40, 22); „*Despre ăustru*” (Ex., 27, 9; 36, 20). În ms. 45, *nôtos*, vezi mai jos, sub 1.5.22. În ms. 45: „*Vînt despre răsărit*” (Ex., 10, 21; 14, 21); „*Despre miăzăzi*” (Ex., 26, 20; 27, 9; 40, 22); „*Despre miăzăzi*” (Ex., (6, 35). După Scriban, *Dieț.*, s.v., *ăstrul* denumește

în Oltenia și în vestul Munteniei vîntul de vest, iar în Muntenia de est, vîntul de sud.

1.1.4. *cerbice* (<lat. *cervix*, -icem, în sintagma „*Tare la cerbice*”, în BB (Ex., 33, 3); apoi „*Grei la cerbice*”, în BB (Ex., 33, 5); „*Greu la cerbice*”, în BB (Ex., 34, 9); aceleași sintagme și în ms. 45, pe cînd în ms. 4 389: „*Cu cerbicea vîrtoasă*” (*ibid.*).

1.1.5. *a cure* (<lat. *curro*, -ēre), în ms. 45: „*La pămîntul ce cură miere și lapte*” (Ex., 3, 8); „*Cura focul*” (Ex., 9, 23). În ms. 45 sînt, în total, în cartea *Ieșirea*, 9 ocurențe, în BB, 5 ocurențe, iar în ms. 4 389, 3 ocurențe. Varianta actuală, apărută pe cale analogică, *a curge* (după *merg*, *șterg*, perfectul *mers*, *șters*, ca și *curs*), nu este înregistrată în textele studiate.

1.1.6. *a dupleca* 'a îndoi' (<lat. *duplico*, -āre 'beugen', 'krümmern'), în ms. 45: „*Și vei dupleca pielea a șeaplea în fața cortului*” (Ex., 26, 9). În BB: „*Și vei îndoi...*”; în ms. 4 389: „*A șasea zăveasă o vei pleca...*” (*ibid.*). În versiunea latină, apare vb. *duplico*, -āre: „*Ita ut sextum sagum in fronte lecti duplices*” (*ibid.*).

1.1.7. *ficat* (<lat. *ficālum*) este un cuvînt caracteristic pentru varianta sudică, muntenească, a limbii române literare vechi, pentru că baza lui dialectală se află în această parte a teritoriului dacoromân. Cînd au revizuit textul nordic, care stă și la baza ms. 45, diortositorii bucureșteni au înlocuit sinonimul moldovenesc *mai* (<magh. *máj*), din sintagma ca „*Maiul plămîinii*” (Ex., 29, 22); „*Maiul de la plemîni*” (Ex., 29, 13; aici, pe margine, de aceeași mină, este adăugat sinonimul *ficatul*), scriind în locul lui cuvîntul *ficat*, în sintagma, din BB, „*Praporul ficatului*” (Ex., 29, 13, 22). Aceasta din urmă redă gr. τὸν λοβὸν τοῦ ἥπατος [(o) λοβός, -oŭ 'lobe du foie'; (-ò) ἥπαρ, -ατος 'foie', 'coeur', 'entrailles']; în latină: „*Reliculum iecoris*”; în germ.: „*Den Lappen an der Leber*”. Din comparația acestor versiuni, rezultă că primul element denumea membrana care învăluie ficatul, numită popular *prapur*, *bezer* etc. Ultima denumire apare în ms. 4 389 (vezi mai jos, IV.1.5.5., sub *bezer*). De aceea este de neînțeles traducerea făcută în ms. 45: „*Maiul plămîinii*”, respectiv „*Maiul de la plemîni*”; cf. IV.1.7.1., *mai*.

1.1.8. *fur* 'hoș' (<fur, -is), în BB: „*De se va afla în groapă furul, și rînindu-l va muri, nu iaste lui ucidere*” (Ex., 22, 2); tot astfel în ms. 45. Cuvîntul *furul* este prezent și în ms. 4 389 (Ex., 22, 2, 3, 8). De remarcat că în versiunea latinească termenul folosit este tot *fur*. De aceea, nu este cu totul exclusă și o influență a acestui text asupra cărturarilor români din epoca veche. Termenul *fur* este pînă astăzi un element caracteristic limbajului bisericesc.

1.1.9. *grindină* 'piatră' (<lat. *grandō*, -dinis), în ms. 4 389 (Ex., 9, 18); cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mină, pentru sinonimul *piatră*, din text.

1.1.10. *iușor* (<lat. *lēvis* + (u)șor), în ms. 45: „*Tot cuvîntul iușor giudeca ei*” (Ex., 18, 26); în BB: *ușor*.

1.1.11. *a iușura* (<iușor, vezi cuvîntul precedent), în ms. 45: „*Și vor iușura de la tine*” (Ex., 18, 22); în BB: *ușura*.

1.1.12. *a îngreca* 'a rămîne gravidă' (<lat. **ingrēvico*, -āre), atestat de mai multe ori în cartea *Facerea* (vezi ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.11), se întâlnește și în cartea *Ieșirea* tot numai în același text, ms. 4 389: „*Îngreacă mui_êra și născu fiiu*” (Ex., 2, 22, în 2 ocurențe); *îngrecînd* (Ex., 2, 2).

1.1.13. *a împresura* 'a apăsa, a asupra, a năpăstui' (<lat. **pressūro*, -āre, din *pressūra*, -ae 'apăsare, presare' cu prefixul *in-*) are sensul etimologic, în ms. 4 389: „*Împresura_ă oamenii aceștia cu lucru...* [ca] să nu cugele cu cugetul lor lucruri dășarte” (Ex., 5, 9).

1.1.14. *a îndrăpneci* 'a întoarce, a trimite înapoi' (<îndrăpnece <îndrăpnece <îndrăpnece <îndrăpnece <lat. [in]deretro +

lat. *indirectus*, vezi ST.L. FAC., p. 68; I.3.26.0.), în ms. 45: „*Penru că ce Moisi și Aaron îndrăpnecești nărodul de la lucruri*“ (Ex., 5, 4; în BB: „*Îndărătnicește*“; în ms. 4389: „*Intorc*“). În ms. 45 și: „*Dendraplul*“ (Ex., 14, 28).

1.1.15. *judeş* (*giudeş*) 1. 'judecatã, proces' (<lat. *iudicium*), în ms. 45: „*Sã nu întorci giudeşul mësêrului intru judeşul lui*“ (Ex., 23, 6). În acest text, termenul cunoaşte un număr de 15 ocurenţe, dintre care 9 au la iniţialã *gi-*, iar 6 au *j-*, sensul fiind cel consemnat mai sus. Echivalentul în textele de facturã munteneascã, anume BB și ms. 4389, este *judecatã*. 2. 'hoşen'; vezi mai jos, IV.2.1.43. și 2.1.44.

1.1.16. *lãptucã* (<lat. *lactuca*), în ms. 45, *lãptuci*, cuvînt scris pe margine, de aceeași minã, pentru *susai*, din text (Ex., 12, 8); *susaiu*, și în ms. 4389; în BB: *papãdie*.

1.1.17. *merinde* (<lat. *merenda* 'Vesperbrot'), în ms. 4389: „*Nu putea sã șazã pre cale nici merinde sã-șã facã*“ (Ex., 12, 39).

1.1.18. *mësêr* 'sãrac' (<lat. *miser*, -rum), în ms. 45: „*Și pre cel mësêr sã nu-l miluiești la giudeş*“ (Ex., 23, 3); „*Sã nu întorci giudeşul mësêrului*“ (Ex., 23, 6; în BB și în ms. 4389: *sãrac*).

1.1.19. a *mîneca* 'a se trezi dis-de-dimineață' (<lat. *manico*, -ãre), în BB: *mînecă-te!* (Ex., 8, 20; la fel în ms. 45); *mînecă!* (Ex., 9, 13; tot așa în ms. 45); *mînecind* (Ex., 24, 4; 32, 6; 34, 4; la fel în ms. 45, cu excepția versetului 32, 6, unde apare -u). În ms. 4389: *mînecă!* (Ex., 9, 13); *mînecă* (Ex., 34, 4); *mînecind* (Ex., 24, 4; 32, 6). Cf. ST.L. FAC., p. 85; 10.1.1.12. Cuvîntul este caracteristic pentru limbajul bisericesc.

1.1.20. *mucare*, folosit mai ales la pl, *mucãri* 'clește de curățit mucul luminãrilor' (<lat. *mucale* <*mucus*, ca *foçãle* 'fular', *tibiale* 'moletierã', H. Tiktin, DRG, s.v.; derivarea de la *muc* nu este clarã), în ms. 4389; *mucãrile* (Ex., 25, 38; cuvîntul este adãugat pe margine, de aceeași minã, ca sinonim al lui *clêstele*, din text).

1.1.21. *numere*, pl. *numeri* și *numãruri* 'nume' (vezi ST.L. FAC., p. 86; IV.1.1.15–1.1.16.), în ms. 4389, „*12 numãruri dupã seminfiile lor*“ (Ex., 28, 21); *numere*, în ms. 45 (Ex., 28, 10, 10); *numerile* 'numele', în ms. (Ex., 28, 8, 11, 12, 21, 21, 23; 39, 12, 12).

1.1.22. *paște*, vezi mai jos, IV.1.5.27, sub *pasha*.

1.1.23. *pãringã* (<lat. *phalanga* <vgr. φάλανγγ, -αγγος), în ms. 45 (Ex., în 23 de ocurențe), în BB (Ex., în 2 ocurențe). În BB, *drug*, în ms. 4389, *pirghie*.

1.1.24. *rãnichii* (<lat. *reniculus*), în BB: „*Și amîndoi rãnichii*“ (Ex., 29, 13); „*Și rãnichii amîndoi*“ (Ex., 29, 22). În ms. 4389: „*Și rãnichii amîndoi*“ (Ex., 29, 22). În ms. 45: „*Rãrunchii*“ (vezi cuvîntul urmãtor).

1.1.25. *rãrunchii* (<lat. *renuculus*), în ms. 45: „*Și amîndoi rãrunchii*“ (Ex., 29, 13); „*Și rãrunchii amîndoi*“ (Ex., 29, 22). Termenul este caracteristic pentru aria nordicã a dialectului dacoromãn, dupã cum *rinichi* (*rãnichii*) pentru cea sudicã. Variantele literare ale romãne vechi reflectã situația din graiuri, iar diferențele dintre acestea în privința termenilor în discuție urcã pînã la latina popularã.

1.1.26. *rost* 'gurã' (<lat. *rostrum*) (vezi ST.L. FAC., p. 86; IV.1.1.17.), în BB: „*Penru ca sã sã facã legea Domnului în rostul tãu*“ (Ex., 13, 9). La fel și în ms. 45 (*ibid.*). În ultimal text, *rost* mai apare și în: „*Și el îi va fi fie rostu*“ (Ex., 4, 16). Cuvîntul nu apare în ms. 4389, Ex.

1.1.27. *treapt* 'trepte, scarã' (<*treaptã* <lat. *trajecta*; *trajectus* era part. de la vb. *traicere* > rom. *a trece*, vezi H. Tiktin, DRG s.v.) este o formã de masculin, neînregistratã în dicționare, și refãcutã din forma sie feminin *treaptã*, întilnitã în ms. 4389: „*Sã nu te sui pre treaptul altariului mieu*“ (Ex., 20, 26).

1.2.0. Elemente latine savante

Sînt grupate în acest subcapitol cuvinte latinești folosite de cãrturarii epocii în diferite țãri europene. Unele din ele denumesc plante exotice, altele diferite substanțe, altele aparțin terminologiei militare etc. Denumirile se întilnesc în textul biblic din versiunea greceascã, din cea latineascã sau din cea slavonã. Multe din aceste cuvinte sînt orientale: ebraice, arameice, dar și de origine egipteanã veche, asirianã, babilonianã, chiar malaesianã. În textele studiate, în primul rînd în ms. 45, și, din acesta, în BB, ele au fost preluate mai ales din grecește. Din aceastã cauzã, cele mai multe din acestea vor fi prezentate în capitolul dedicat elementelor grecești.

Pentru epoca de care ne ocupãm, mulți din acești termeni pot fi considerați „cuvinte internaționale“.

1.2.1. *altar* (<lat. *altarium*), în ms. 4389, Ex., în aproximativ 65 de ocurențe. Sensul este 'jertfelnic', chiar 'capiște, templu pãginesc' (Ex., 39, 13), așadar un sens diferit de cel obișnuit: 'parte a bisericii, despãrțitã de naos prin catapeteasmã, în care se oficiazã liturghia'. Acest fapt ne determinã sã admitem cã termenul *altar* din ms. 4389 constituie un împrumut recent din limba latinã a *Bibliiei*, cartea *Ieșirea*. Întrãdevãr, în acest text apare cuvîntul latinesc *altar* sau *allare*, -is exact în aceleași ocurențe ca în textul romãnesc al ms. 4389, și tot cu sensul 'jertfelnic'. Împrumutul a fost efectuat de traducãtorul acestui manuscris, Daniil Panoneanul, care, dupã cum mãrturisește în „*Cuvînt înainte cãtrã celitor*“, s-a folosit în traducerea sa și de „izvodul lãtinesc, care au fost tipãrit în cetatea Antverpiei“. Cuvîntul *altar* 'jertfelnic' apare și în cartea *Facerea*, din ms. 4389, într-un număr de 7 ocurențe, alãturi de *jãrlãvnic* (vezi ST.L. FAC., p. 59; I.3.6.2.).

Situația acestui împrumut se aseamãnã cu aceea a cuvîntului *agru*, care, pe de o parte, este atestat ca element moștenit în scrierile din secolul precedent, al XVI-lea, iar, pe de altã parte, a fost reintrodus, ca element latinesc savant, în textul aceluiași ms. 4389 al cãrturarului mitropolit Daniil Panoneanul (vezi ST.L. FAC., p. 85; IV.1.1.1; vezi cuvîntul urmãtor).

1.2.2. *agru* 'ogor, țarinã, pãmînt cultivat' (<lat. *ager*, *agrum*), în ms. 4389: „*Nu poști... nici agrul lui*“ (Ex., 20, 17). Vezi cuvîntul precedent.

1.2.3. *candilã* (și 'candelabru'?) [<lat. med. *candella*, inițial cu sensul 'feștilã', 'luminare'; vsl. *kanũdilo*; ngr. *κωνδύλα*; dupã cum se vede, accentul era pe penultima; numai în sîrbã și în slovenã era pe antepenultima: *kãndilo*; la Dosoftei: *cãndilã*, tot astfel la bãnãțeni și la aromãni (vezi H. Tiktin², DRG, s.v.)], în ms. 4389: „*Și sã faci 7 candile și le vei pune feștilã și vor lumina*“ (Ex., 25, 37); „*Cînd aprinde cãndelete*“ (Ex., 30, 7; ultimele douã cuvinte sînt scrise pe margine, de aceeași minã, în locul cuvintelor „*Așazã luminile*“, din text); *cãnde* (Ex., 25, 6; cuvîntul este adãugat pe margine, de aceeași minã, pentru *lumini*, din text; și în 35, 14, aceeași situație); *candilã* (Ex., 27, 20; cuvînt scris pe margine, de aceeași minã, pentru *luminã*, din text). Termenul apare o singurã datã și în BB: „*Și vei face cãndelile lui șapte*“ (Ex., 25, 37), precum și, tot o singurã datã, și în ms. 45: *cãnde* (Ex., 25, 37; cuvîntul este adãugat pe margine, de aceeași minã, pentru *feștile*, din text).

1.2.4. *carbuncel* 'rubin, piatrã prețioasã de culoare roșie' [<lat. med. *carbunculus* 'kleiner glühende Kohle', 'ergibt in alter Metapher den Namen des roten Granaten'; vfr. *carboncel*; din acesta, sau din cuvîntul latinesc, provine mhd. *carbunkel* (secolul al XIII-lea), apoi *karfunkel*, germ. actual *Karfunkel*, vezi Kluge¹⁹, EWDS, p. 352], cunoaște o singurã atestare

în ms. 4 389: „Carbuncul sau robin“ (Ex., 8, 18; cuvintele acestea sînt adăugate pe margine, de aceeași mîna, ca sinonime ale termenului *anthrax*, din text). Merită a fi reținut detaliul că în textul latinesc al cărții *Ieșirea* este prezent cuvîntul *carbunculus*, de unde se poate deduce că traducătorul român, Daniil Panoneanul, l-a preluat din acest text, întocmai cum a procedat și în cazul cuvintelor discutate mai sus, *altar* și *agru*. Pe de altă parte, prezența cuvîntului *carbunc* în ms. 4 389, text care datează din cca 1665–1680, modifică prima atestare dată în Tiktin², I, p. 442, s.v., anume anul 1703, din dicționarul lui Teodor Corbea.

1.2.5. *coliadreș* (și *coriandru*) 'chimen', *Coriandrum sativum* (<lat. med. *coliadrus*, *collandrum*; gr. *κοριάνδρον*, *κολλιάνδρον*; vsl. *koriandrū*; germ. *Koriander*; polon. *korjander*, *kolandra*; magh. *koriándron*; cuvînt nepopular, intrat în română prin comerț, un fel de cuvînt internațional în epocă; vezi DA, s.v.), în BB: „Și iată, pre fața pustiului, mărunt ca *coliadreșul*, albu ca ghița, pre pămînt“ (Ex., 16, 14; în ms. 45: *coliadreșul*; în ms. 4 389: *coriandru*); „Și era [mana] ca sămînța *coliadreșului*, albu“ (Ex., 16, 31; în ms. 45: *coliadreșului*; în ms. 4 389: „Ca sămînța de *coriandru*“).

1.2.6. *coronă* 'cunună', în ms. 4 389: „Și să faci desupra lui *coronă de aur*“ (Ex., 25, 11). Ca și în cazul termenilor discutați mai sus, *altar* și *agru*, traducătorul ms. 4 389, Daniil Panoneanul, s-a lăsat influențat de textul latinesc, în care avem: „*Coronam auream*“. În alte părți, însă, același manuscris, 4 389, Ex., cunoaște termenul moștenit din latină, *cunună* (<lat. *corona*), atestat în 11 ocurențe. Forma *cunună* are în BB, Ex., 12 ocurențe, iar în ms. 45, 11 ocurențe.

1.2.6. bis. *efod* 'haină preotească de ceremonie, fără mîncei, pusă peste umeri, la vechii evrei' [(*ebr. aphad*; lat. *ephod*) gr. (ἡ) ἐφοδία, -ίδος este calchiat după cuvîntul ebraic; H. Friek, GEW, II., p. 1148)], în ms. 4 389: „*Numele pietrelor den efod*“ (Ex., 28, 19). Aceste cuvinte sînt adăugate pe margine, de aceeași mîna. În PO, apare de asemenea cuvîntul *efod*, fiind preluat aici din textul maghiar al lui Heltai. Sursa, în ambele cazuri, este versiunea latinească a *Bibliei*, versiune pe care traducătorul ms. 4 389 a folosit-o de mai multe ori și din care a mai preluat și alte cuvinte (cf., mai sus, *altar*, *agru*, *casie*).

1.2.7. *pedestru* 'care merge pe jos' [<lat. *pedēster*, -stris; nedifongarea lui *ē* în *je* și, prin aceasta, menționarea lui *d* netrecut la africată *dz* (> *z*) probează că termenul este un împrumut tardiv din latina medievală; alte opinii, la A. Cioranescu, DER, nr. 6 241] în BB: „Și să rădicară fiii lui *Israel*... la 600 de mii de *pedestri bărbați*“ (Ex., 12, 37; la fel în ms. 45). În ms. 4 389: „Ca la 600 000 de oameni *pedestri*, fără de copii“ (ibid.).

1.2.8. *pirghie* 'drug' [<lat. med. *pergūla*; vezi A. Cioranescu, DER, nr. 6 417; A. Scriban, Dicț., s.v., menționează și alb. *pjërgula* 'harag mare'; etimologia nu-i prea clară (-gŭl->-gl->gi- reprezintă transformări fonetice din epoca latinei populare și din epocă de formare a limbii române)], în ms. 4 389: „Să faci *altariului pirghii de lemn neputred*“ (Ex., 27, 6; termenul mai apare în acest text în încă 17 ocurențe; în BB: „*Drugi*“; în ms. 45: „*Păringi*“).

1.2.9. *robin* 'piatră prețioasă de culoare roșie' [<lat. med. *rubinus* (<*rubeus*; cf. mhd. *rubin*, hd. *Rubin*, it. *rubino*, fr. *rubin*; vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.3.14)], în ms. 4 389: „*Carbuncul sau robin*“ (Ex., 28, 18; cuvinte adăugate pe margine, de aceeași mîna, ca sinonime ale lui *anthrax*, din text; în BB și în ms. 45: „*Anthrax*“).

1.2.10. *spichinar* 'levănțică' [<lat. med. *spica nardī*, vfr. *spicanard*, mhd. *Spicnard*, nhd. *Spikenard* (și

Spiecke), magh. *spikinárd*, vezi H. Tiktin¹, DRG, sub *spichinar*; EWUR, p. 743–4, sub *spichinárd*; aici se pledează pentru etimologia maghiară și germană], în ms. 4 389: „*Spichinar 250* [de sicile]“ (Ex., 30, 23). În BB și în ms. 45: „*Trestie mirositoare*“, sintagmă care calchiază gr. *καλάμου εὐώδους*; în versiunea latinească: „*Calami*“; în cea germană: „*Kalmus*“.

1.3.0. Elemente neolatine (italienești)

Sînt grupate în acest subcapitol cîteva denumiri a căror origine trebuie căutată, în ultimă instanță, în italiana medievală.

1.3.1. *căpitan* 'șef militar care comanda 1 000 de oameni' (<it. *capitano*, care a intrat în diverse limbi europene: fr. *capitaine*, sp. *capitan*, pg. *capitão*; ngr. *καπιτάν*, alb., bg. *kapitan*, tc. *kapitan*, srb. *kapetan*, rus. *kapitan*, magh. *kapitány*), în ms. 4 389: „Și pune preste dinșii *căpitani*“ (Ex., 18, 21; la fel și în 18, 25, atît în text, cît și pe margine, de aceeași mîna). Cuvîntul se întilnește și în BB: „*Aleș căldreși căpitani i-au afundat în Marea Roșie*“ (Ex., 15, 4).

1.3.2. *pavăză* 'scut' [<it. *pavēse* 'scut' <lat. *pavē(n)sis* 'aus Pavia stammend'; fr. *pavois*, prov., sp. *pavés*, pg. *pavés*, vfr. *pavesche*, *pavat* (vezi REW³, nr. 6 311); în română, cuvîntul a putut veni prin limbile cehă și slovacă, în care accentul este pe prima silabă (vezi G. Ivănescu, ILR, p. 493); dicționarele invocă și polon. *pawęż*; rămîne neexplicată varianta românească cu -f-: *păveță*], în BB: „Și au făcut doao *păveze de aur*“ (Ex., 39, 14). Cuvîntul mai apare în BB, Ex., în 28, 13, 25; 39, 17, iar diminutivul *pevecioare*, în Ex., 28, 14. În ms. 45: *pevecioare* (Ex., 28, 25; 39, 17); *păvecioare* (Ex., 28, 14; 39, 14); *păvețe* (Ex., 28, 13). În ms. 4 389: *paveze* (Ex., 28, 13, 15); *pavezele* (Ex., 28, 26).

1.3.3. *pălărie* [<it. *cappello* 'pălărie'; it. *cappelleria* 'magazin de pălării (bărbătești)' a fost analizat ca fiind alcătuit din *capp*+*pellieria*; ultimul element stă la baza rom. *pălărie*; cf. și ngr. *καπέλλον* 'pălărie'. Această etimologie a fost dată de P.P. Panaitescu, DR. *pălărie*, în „Bulletin linguistique“, XIII, 1945, p. 155–156. Adăugăm că termenul a pătruns în română mult mai de vreme decît susține P.P. Panaitescu (secolul al XIX-lea). După datele oferite de DLR, prima atestare ar fi de pe la 1700 (*Lex. Mars.*, N. Costin). Dar prezența cuvîntului în manuscrisele *Vechiului Testament*, nr. 45, respectiv 4 389, mută prima atestare între anii 1665–1680], în ms. 45: „*Brîne și pălării vei face lor*“ (Ex., 28, 36); „*Vei pune lor pălăriile*“ (Ex., 29, 9); *pălărie* (Ex., 28, 35; cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mîna, pentru sinonimul *chidaris*, din text). În ms. 4 389: „Și să facă *pălărie de vișină*“ (Ex., 28, 39); „Să faci *tmbrăcăminte și brîne și pălării în cînste și în slavă*“ (Ex., 28, 40); „Și să le pui *pălării în cap*“ (Ex., 29, 8). În BB: „*Chivără (de mătase)*“.

1.4.0. Elemente slave

În acest subcapitol sînt tratate împreună elementele slave vechi, de factură populară, cele slavone bisericesti, deci elementele culte, precum și elementele slave mai noi, împrumutate din limbi slave ca polona, ucraineană, bulgara, sîrbo-croata, rusa etc.

1.4.1. *bahnă* (<ucr. *bahnó*, polon., rus. *bagnó*, ceh. *bagno*), în ms. 45: „Și-ți întindē mîna ta pre apele *Eghiptului*...și pre *bahnele lor*“ (Ex., 7, 19). În BB: „*Mociorișile*“.

1.4.2. *beleiu* 'inel, verigă' (<vsl. *bělīčugŭ* 'annulus', bg. *belčug* 'Armband' (E. Berneker, SEW, I, p. 48), în BB: „Și vei face 50 de *belciuge de aramă și vei împreuna belciugele*“ (Ex., 26, 11; și în: 27, 10, 11). În

ms. 45, pluralul este fie de genul neutru, *belciuge* (Ex., 26, 6), fie de genul masculin, *belciugii* (Ex., 26, 6, 11). În ms. 4389, Ex., numărul ocurențelor este de 16.

1.4.2. *blid* 'tipisie, taler' (<vsl. *bljudo* 'Schüssel'), în BB: „Și voi face blidele ei, și căștile, și căușile“ (Ex., 25, 29; și în: 37, 16). Același termen, și în ms. 45. În ms. 4389: „*Tipsiile*“ (*ibid.*).

1.4.4. *boz* 'idol' (<vsl. *bozi*, pl. al lui *bogŭ*), în ms. 45, Ex., în 11 ocurențe. Formele cu africată *dz*, în loc de *z*, sînt prezentate mai sus, I.3.11.0. În BB, cuvîntul *bozi* a fost înlocuit cu *dumnezei* 'idoli', atestat numai la plural. Tot *dumnezei* se spune și în ms. 4389. Dar o dată apare și *bozi*: „*Cela ce va face jărtvă bozilor să-l omori!*“ (Ex., 22, 20).

1.4.5. *buhai* (<ucr. *buhai*, rus. *bugaj* <tc. *buga*), în ms. 45: *buhai* (Ex., 21, 35); *buhaiu* (Ex., 21, 35, 36, 36); *buhaiul* (Ex., 21, 28, 28, 29, 29, 32, 32, 35, 35, 36); *buhaiului* (Ex., 21, 28). În dreptul versetului 28, este adăugat pe margine, de aceeași mină, cuvîntul *taurul*. Acesta este folosit în toate cazurile menționate în BB și în ms. 4389, sinonimul *buhai* fiind considerat un moldovenism, care nu se potrivea într-un text scris după norma literară sudică, muntenească.

1.4.6. *capişte* (<vb. *kapište* 'idol', 'Götzenbild', 'Heidentempel', 'Altar', rus. 'Götzentempel'; vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 486), în BB: „*Cu surpare să surpi capiştile lor*“ (Ex., 23, 24); „*Capiştile lor să le sfărîmați!*“ (Ex., 39, 13). În ms. 45, apare termenul *cuplor* (vezi mai jos, IV.2.2.15); în ms. 4389: *curăţire* (vezi mai jos, IV.2.2.16) și *altar* (vezi mai sus, IV.1.2.1).

1.4.7. *caznă* 'pedeapsă divină, plagă' (<vsl. *kaznŭ* 'pedeapsă'), în ms. 4389: „*Până cînd va fi noaoă această caznă?*“ (Ex., 10, 7); „*Încă o caznă voi mai aduce pre faraoon și pre Eghipte!*“ (Ex., 11, 1); „*Voi slobozi toate cazele mele!*“ (Ex., 9, 14). În ms. 4389, mai există încă 11 ocurențe ale acestui termen.

1.4.8. *cădelniță* (<vsl. *kadilnica*) este transcris de multe ori cu *-ă-* sau cu *-ia-*, de unde s-ar putea deduce o rostire de tipul *cădealniță*, în ms. 45 (Ex. 27, 3). Termenul apare în BB: *cădelnița* (Ex., 27, 3; 33, 3); *cădelnițele* (Ex., 37, 16). În ms. 4389: *cădelnițe* (Ex., 37, 16); *cădelnițele* (Ex., 27, 3; 33, 3).

1.4.9. *a cădi* 'a cădelnița', 'a tămîia' (<vsl. *kaditi*), în ms. 4389: „*Să cădească...cu tămîie locmită!*“ (Ex., 30, 7; termenul apare și în 30, 8; 40, 25).

1.4.10. *cădire* 'tămîiere' (<a *cădi* <vsl. *kaditi*), în ms. 4389: „*Allar de cădire!*“ (Ex., 30, 1). În BB: „*Jărtăvnic de tămîiere!*“; în ms. 45: „*Jărtăvnic de tămîie!*“, după gr. θυσιαστήριον θυμιάματος [(τὸ) θυσιαστήριον, -ου 'autel'; (τὸ) θυμιάμα, -άματος, 'encens'].

1.4.11. *căditor* 'care este tămîiat' (<a *cădi* <vsl. *kaditi*), în ms. 4389: „*Allariul cel căditor și altarul arderii de tot!*“ (Ex., 30, 28). În BB: „*Jărtăvnicul tămîii!*“ (Ex., 30, 27); în ms. 45: „*Jărtăvnicul tămîii!*“ (*ibid.*), după gr. τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος; vezi cuvîntul precedent.

1.4.12. *căpină* 'rug'; 'Dornstrauch', 'Dornbusch'; 'ronce', murier sauvage' [<vb. *kopina* 'ἡ βάρτος, -ου', 'rubus', rus. *kupina* 'Gebüsch', 'Strauß', 'Garbe'; ucr. *kupyna* 'Busch dicht stehender Pflanzen'; bg. *кърпина* 'Brombeergesträuch', 'Brombeere'; scr. *kupina*; sloven. *kopina* 'id.' (E. Berneker, *SEW*, I, p. 600). Dintre formele menționate, etimonul rom. *căpină* este bg. *кърпина*. Cuvîntul nu este înregistrat în dicționarele românești. Radicalul slav *kopina* este prezent în toponimicul rom. *Cimpina*, jud. Prahova. În versiunea slavonă a Bibliei, cartea *Ieșirea*, apare forma rusească veche *кспина*, în Ex., 3, 3], în ms. 45: „*Și să arată lui ingerul Domnului în pară de foc den căpină și vădu cum căpină ardea cu foc și căpină nu să topiia!*“ (Ex., 3, 4); „*Mergîndu mai nainte voi vedea această videnie*

mare, căce nu să topêste căpină!“ (Ex., 3, 3); „*Îl chemă pre insul Domnul den căpină, dicîndu: Moisi, Moisi!*“ (Ex., 3, 4). În BB și în ms. 4389: „*Rug!*“.

1.4.13. *cârsteiŭ*, *cîrstei* 'Wiesenscharrer', 'Wachtelkönig', (*Crex pratensis*) (<vsl. *krastěli*), în ms. 45: „*Și să făcu sară și să suiră cîrstei și acoperiră tabăra!*“ (Ex., 16, 13) și în ms. 4389: „*Veniră cîrstei și acoperiră tabăra!*“ (*ibid.*); pe margine este adăugat, de aceeași mină: „*Veniră cîrstei!*“. În BB: „*Prepelice!*“.

1.4.14. *chivără* 'acoperemint al capului, un fel de turban purtat de preoții evrei' (<vrus. *kiverŭ*; ucr. *kyver*; polon. *kiwior*); „*Toale ciniile lui!*“ (Ex., 39, 36); în BB: „*Toale vasele!*“; „*Toale ciniile ce-s la lucrurile corlului!*“ (Ex., 39, 42; în BB, Ex., 39, 41); „*Și deschisele ce sînt...*“). Pentru alte atestări ale cuvîntului *cinie* (<sl. *činja*, cf. polon. *czyn* 'Gerät', polon. *naczyne* 'vas, unecaltă'), în *Vechiul Testament*, ms. 45, vezi N.A. Ursu, NOI INFORM. (III), p. 38.

1.4.15. *cinie* 'unecaltă', 'vas' (vezi ST.L. FAC., p. 86, IV.1.2.2.), în ms. 45: „*Toale ciniile!*“ (Ex., 27, 19; în BB: „*Unellele!*“); „*Toale ciniile lui!*“ (Ex., 39, 36; în BB: „*Toale vasele!*“); „*Toale ciniile ce-s la lucrurile corlului!*“ (Ex., 39, 42; în BB, Ex., 39, 41); „*Și deschisele ce sînt...*“). Pentru alte atestări ale cuvîntului *cinie* (<sl. *činja*, cf. polon. *czyn* 'Gerät', polon. *naczyne* 'vas, unecaltă'), în *Vechiul Testament*, ms. 45, vezi N.A. Ursu, NOI INFORM. (III), p. 38.

1.4.16. *ciudêse*, pluralul substantivului *ciudă* (și pl. *ciudesii*) 'minuni, lucruri minunate de natură divină, sacră' [(*ciudesa* (genitiv); *ciudă* 'id.' <vsl. *čudo*)], în BB: „*Caută toate ciudesiile ce am dat în mîna ta să le faci pre ele înaintea lui farao!*“ (Ex., 4, 21); *ciudêsele* (Ex., 7, 3); *ciudêse* (Ex., 15, 11). Sinonimul *minune* apare și el în BB (Ex., 11, 9, 10); el este curent în ms. 4389. Termenul *ciudêse* este folosit și în ms. 45 (Ex., 7, 9; aici apare slova *-ia-*; 11, 9, 10; 15, 11); *ciudesele* (Ex., 7, 3); *ciudesile* (Ex., 4, 21); în ultimele două atestări, vocala accentuată este *-i-*.

1.4.17. *doică* (<bg. *doikă* <vb. *doiti* 'a alăpta'), în BB: „*Să chemi fie fămēie doică de la ovreii!*“ (Ex., 2, 7). În ms. 4389: „*Să-ți chieem o doică den muierele ovreice!*“ (*ibid.*). În ms. 45: „*Mancă!*“.

1.4.18. *eghiptinean*, pl. *eghiptinēni* (<vsl., sg. *egiptinānŭ*; pl. rom. *eghipteanini* <pl. sl. *egipteanin*), în BB: „*Vă-u un om eghiptinean bălînd pre un ovreiu!*“ (Ex., 2, 11). În ms. 4389: „*Vă-u pre un eghiptinēn bălînd pre un ovreiu!*“; sg. *eghiptinēn* și în Ex., 2, 12, 12, 14, 19. Pl. *eghiptinēni*, în ms. 4389: „*Cu care robesc pre dîșii eghipteaninii!*“ (Ex., 6, 5); „*Și nu vor putea eghipteaninii să bea apa den rîu!*“ (Ex., 7, 18).

1.4.19. *feștilă* 'fîtil, muc de luminare' (<vsl. *svěštilo*), în BB: „*Și vei face candelile lui șapte și vei pune feștilele lui și vor lumina!*“ (Ex., 25, 37; cuvîntul apare și în 40, 23). În ms. 45: *feștilele* (Ex., 25, 37, 37; 40, 23); în ms. 4389: „*Feștilă!*“ (Ex., 25, 37).

1.4.20. *găvozdit* 'incastrat, montat, împănăt (despre o piatră prețioasă)' (<vb. *a găvozdi* 'a fîntui, a bate un cui' <vsl. *gvozdi* 'cui'), în ms. 45: „*Și făcură amîndoaă pietrile smaragdului găvozdiși și fîntuiși cu aur!*“ (Ex., 39, 5; de remarcat lipsa de acord). În BB: „*Pietrile smaragdului împănate și fîntuite cu aur!*“ (*ibid.*).

1.4.21. *gingav* 'bilbit, gingăvit' (<vsl. *gognavŭ*), în ms. 4389: „*Sînt cu glas grozav și gingav!*“ (Ex., 4, 10). În BB: „*Zăbavnice la limbă!*“ (*ibid.*). În ms. 45: „*Încet, la limbă!*“ (*ibid.*); aici, pe margine, de aceeași mină: „*Gingav!*“.

1.4.22. *girtej* (cu *-x-*, care ar putea fi interpretat și ca *-d-*, *gărtej*) 'cupă în care se introduce luminarea (probabil era în formă de git'; cf., în același text, Ex., 25, 31: „*Gitul lui!*“ [al sfeșnicului], cu adaosul marginal, de aceeași mină: „*În care slă luminarea!*“ [<*gillej*] (<vsl. *glütežŭ* <vsl. *glütŭ*) + *girtan* (<vsl. *gŭr-*

tană) sau *girclean* (<bg. *grkll'an*, srb. *grkljan*); la Dosoftei: *gillejele*, vezi *DA*, s.v.], în ms. 4 389: „Și 3 gircleajă în chipul nucilor“ (Ex., 25, 33); „4 gircleajă în chip de nuci“ (Ex., 25, 34). Se întâlnește în același text și varianta cu -ză la plural: *girclează*, care este o formă refăcută după modelul *miez-mieji*: „3 girclează“ (Ex., 25, 33). Pentru acest cuvânt, întâlnim în BB: „Scăfirle“; în PO: „Pahară cu boldure“; în B 1975: „Cupe“. Textul grecesc are *οφαιρωτῆρες* 'bouton' [cf. (ῆ) *οφαῖρα*, -ας 'sphère, boule, balle']; cel latinesc: „Scyphi“ (lat. *scyphus*, -i 'cupă, pahar' <gr. *σκόφος*; cel german: „Kelche“ (= potire).

1.4.23. *gropniță* 'mormint'; 'cimitir' (<vsl. *grob-nica*, influențat de rom. *groapă*), în ms. 45: „Nu era *gropniță* în *Eghipeț*“ (Ex., 14, 11); același cuvânt și în PO, *ibid.*. În BB: „Nu era morminturi“ (*ibid.*); în ms. 4 389: „Nu era mai bine să fie morminturile noastre în *Eghipeț*“ (*ibid.*).

1.4.24. *lastoviță* 'foiță de metal, lamelă metalică' [cf. vsl. *listū* 'Blatt'; *listūje* 'frunziș'; în textul biblic din alte limbi avem: în greacă: *τα πέταλα* 'foaie' (cf. rom. *petală*); în germană: *Goldplatten*; în latină „*Bractes aureas*“ (lat. *bractea*, -ae 'foiță, lamelă metalică'), în ms. 45: „Tăiară *lastovițele* de aur ca părul“ (Ex., 39, 3). În BB: „*Polcoavele* cele de aur“ (*ibid.*); în ms. 4 389, acest verset lipsește.

1.4.25. *lănțuh*, pl. *lănțuje*, *lănțuse* (<vsl. *lančuhū*, *lančugū*), vezi mai sus, I.3.5.10.; vezi și ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.8.

1.4.26. *mancă* 'doică' (<ucr. *mamka*), în ms. 45 „*Fămîie mancă*“ (Ex., 2, 7) (vezi mai sus, IV.1.4.17, *doică*; cf. ST.L. FAC., p. 99; IV.2.3.88).

1.4.27. *medelniță* 'lighean, vas de spălat pe mâini, pe față' (<vsl. *mědēnica*), în ms. 45: „Și *medelnița*“ (Ex., 31, 8); cuvântul mai apare în: 39, 40; 40, 10, 27). În BB: „*Spălătoare*“ (Ex., 39, 39; 40, 7, 10, 27). În ms. 4 389: „*Lighin*“.

1.4.28. *moceriță* (și: *mocioriță*) 'mocirolă, mlaștină (cf. bg. *mōcor*, *mōčar*, *mōčur* 'Sumpf, Moor'; sloven. *mōčava*, *mōčvāra*; ceh. *mōčafina* 'Morast, Sumpf'; polon. *mocesar* m., *moczara* 'Sumpf'; cf. rom. *mocirlă*; în *moceriță* apare suf. -iță; vezi E. Berneker, SEW, II, p. 70), în BB: „*Întinde mina ta... pre mociorițele lor*“ (Ex., 7, 19); „*Întinde cu mina ta... pre mociřițele*“ (Ex., 8, 5). În ms. 45: „*Bahnă*“.

1.4.29. *mușiță* 'muscă înțepătoare', 'Stechfliege' (<vsl. *mušica*), vezi mai sus, I.3.5.11.

1.4.30. *nădragi* 'un fel de pantalonași din feșe cu care se înfășoară coapsele' (cf. vsl. *nadragy*, polon. *nadrągi*; magh. *nadrág*), în BB: „Și vei face lor *nădragi* de in“ (Ex., 28, 38); „*Nădragi* de mătase împletit“ (Ex., 39, 27). Cuvântul apare în aceleași locuri și în ms. 45. În ms. 4 389, el se întâlnește o singură dată: „*Nădragi* de in“ (Ex., 28, 32). Termeni folosiți în alte versiuni ale Bibliei: *cămășui*, în PO; *pantaloni*, în B 1975; *feminalia* 'feșe de înfășurat coapsele; pantalonași', în latinește; *Untergewand*, în germană; *περισκελές* (τὸ) 'caleçon', în grecește.

1.4.31. *năimit* 'angajat cu simbrie, simbriaș' (<a *năimi*, a *năemi* <vsl. *najmati*; srb. *najmiti*; ucr. *najmyt*; cf. vrom. *năem* 'închiriere' <vsl. *najemŭ*, *naimŭ*), în BB: „*Strein* și *năimit* nu va minca den ele“ (Ex., 12, 45); „*De va fi năimit, va fi lui pentru simbria lui*“ (Ex., 22, 15). În ms. 45: „*Nemernic* și *năimit*“ (Ex., 12, 45); „*Năimit*“ (Ex., 22, 15). În ms. 4 389, în loc de *năimit*, apare *argal*: „*Veneticul* și *argatul*“ (Ex., 12, 45); „*Argatul*“ (Ex., 22, 15).

1.4.32. a *năsilnicii* 'a (se) întări', 'a (se) învîtoșă'; 'hart, starr machen' (<*năsilnic* <vsl. *nasilinŭ*), în ms. 45: „Și să *năsilnicii* inima lui *faaron* și nu ascultă pre inși“ (Ex., 7, 22). Verbul în discuție este atestat în

încă 10 ocurențe din ms. 45, Ex., în toate cu -sŭ, nu cu -si-: 7, 3; 8, 19; 9, 12, 35; 10, 10, 27; 13, 15; 14, 4, 8, 17. În BB, diortositorii bucureșteni au înălțurat, cu o singură excepție, acest cuvânt, punînd în locul lui vb. a *întări*. Verbul a *silnicii* apare în BB într-o construcție care denaturează sensul pe care îl avea fraza în ms. 45. În ultimul caz, textul este: „Și *cîndu* *năsilnicii* *faaron* să *trimiță* pre noi“, (Ex., 13, 15) adică: 'Și *cînd* i se *invîrtoșă* inima lui *faaron*...'. În BB, însă, silaba inițială *nă-* pare a fi detașată de verb și modificată în pronumele personal de acuzativ plural *ne*, iar verbul devine a *silnicii*, un derivat de la *silă*, cu sensul 'a forța', 'a obliga' (cf. *silnic*, *silnicie* etc.): „Și *cînd* *ne* *silnicii* *faaro* să *trimiță* pre noi“. Dar mai este posibilă și o altă interpretare. Tendința diortositorilor bucureșteni de a evita formele în care apare velarizarea prin anumite consoane, în cazul de față velarizarea prin *n*, i-a determinat să înlocuiască pe *ă*, din silaba inițială *nă-*, a verbului a *năsilnicii* (silabă care provenea din radicalul slav *nasilinŭ*), prin vocala *e*, creînd astfel o formă nouă a *nesilnicii* = a *năsilnicii*. Această interpretare ni se pare mai plauzibilă decît cea dată de editorii bucureșteni ai BB 1688–1988, și pe care am consmna-o și noi în versetul de mai sus: „...*ne* *silnicii*...“. Pentru velarizarea, sporadică, a lui *e* prin *n*, vezi mai sus, sub I.3.12.3. În ms. 4 389, este folosit sinonimul a *invîrtoșă*

1.4.33. *năsilnic* 'întărit, invîrtoșat' (<vsl. *nasilinŭ*), în ms. 45: „*De faptele* cele *năsilnice*“ (Ex., 6, 9). În BB: „*Cele grle*“.

1.4.34. *nemernic* 'străin, pribeag, venetic, nomad' (<vsl. *naměrinŭ* <**naměriti*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.11.), în BB, Ex., într-un număr de 10 ocurențe; în ms. 45, în 11 ocurențe. Dar în ms. 4 389, este folosit termenul *vinelic*.

1.4.35. *obrezanie* 'circumciziune' (<vsl. *obrězanije*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.15.), în BB: „*Au stătut* *sințele* *obrezaniei* *fiului* *mieu*“ (Ex., 9, 26); cuvîntul apare și în: 4, 25; tot astfel și în ms. 45). În ms. 4 389: „*Sințe* *împrejur-tăierii*“, (Ex., 4, 26); pe margine, de aceeași mină, este adăugat cuvîntul *obrzanie* (Ex., 9, 27).

1.4.36. a *obrezui* 'a circumcide' (<vsl. *obrězovati*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.16.), în BB (Ex., 12, 44, 48); în ms. 45: a *obrzui* (*ibid.*); în ms. 4 389: a *obrezui* (Ex., 4, 25).

1.4.37. *odăjdii* (<vsl. *odežda*), vezi mai sus, II.1.1.2.

1.4.38. *pămînte* 'pomenire, amintire' (<vsl. *pa-měŭ*), în ms. 45: „Și va fi *dzua* *accasta* *voaă* *pămînte*“ (Ex., 12, 14); cuvîntul mai apare și în: 13, 8; 28, 12, 12). Sinonimul din BB este *pomenire*, iar din ms. 4 389, *aducere-aminte* (Ex., 12, 14; 13, 8) și *pomenire* (Ex., 28, 12, 12).

1.4.39. *plehupă* 'capac' [cf. bg. *pluhupka* 'capac', în CADE, s.v.; etimologie controversată, vezi A. Ciorănescu, DER, nr. 6 480; s-ar putea ca termenul să fie de origine latină; varianta *plehupă*, pentru *pleoapă*, este atestată în: ALR II, h. 17; NARR. *Oll.* I, h. 37, *pleoapă*, pct. 919; Lăpușata, jud. Vilcea; aria dialectală a formei *plehupă* cuprinde localități de prin sud-vestul Transilvaniei, nord-estul Olteniei], în ms. 4 389, Ex., 37, 6. Cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mină, ca sinonim al termenului *capacul*, din text. El se alătură unui grup de cuvinte și expresii proprii acestui text, care probează, indirect, originea sud-est transilvăneană, eventual oltenească, a traducătorului ms. 4 389, pe care N.A. Ursu crede a-l putea identifica în persoana lui Daniil Andrean Panoneanul.

1.4.40. a *pomăzui* 'a unge (domn)', 'a mirui' (<vsl. *pomazovati*, -zujo), în BB: „*Vei pomăzui* pre *dinșii*“

(Ex., 28, 37; și în : 29, 29; 30, 31) și în ms. 45 (*ibid.*). În ms. 4 389 : *a unge*.

1.4.41. *a postuși 'a sluji'* (<vsl. *poslušiti 'gehorchen'*, vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.19–1.2.21.), în ms. 45 : „Cîndu mergu a postuși cătră jirtăvnicul sfîntului” (Ex., 28, 39).

1.4.42. *a (se) premeni 'a (se) schimba', 'a (se) transforma', 'a (se) preface în'* (<vsl. *prēmēniti*), în BB : „Eu bat cu toiagul cel den mîna mea pre apa ce iaste în riu și se va premeni în singe” (Ex., 7, 17; la fel, în versetul 20); „Și premeni Domnul de la mare vînt vîrtos” (Ex., 10, 19). În ms. 45 : *premeni* (Ex., 7, 20; 10, 19); *primeni* (Ex., 7, 17). În ms. 4 389 : *a întoarce* sau *a schimba*.

1.4.43. *pristav 'supraveghetor', 'ispravnic'* (<vsl. *pristavŭ*; vezi ST.L. FAC., p. 87; IV.1.2.24.), în ms. 45 : „Și le puse lor pristavi pre lucruri pentru ca să-i chinuiescă” (Ex., 1, 11; vezi și 5, 6, 10, 13, 14). În BB și în ms. 4 389 : „Ispravnic”.

1.4.44. *a pristăni 'a sta lingă', 'a fi lingă', 'a persista'* (<vsl. *pristati, pristano*), în BB : „Să nu pristănești cu cel strîmbu, ca să fii mărturie strîmbă” (Ex., 23, 1; același cuvînt și în versetele 32, 33). Termenul apare și în ms. 45 (*ibid.*).

1.4.45. *a prișlesnic 'priebezie, starea de priebezie', 'a se muta dintr-un loc într-altul'* (<vsl. *priști*), în ms. 45 (Ex., 12, 40).

1.4.46. *a prișleși 'a priebezi', 'a fi venetic, a se muta dintr-un loc într-altul'* (<vsl. *priști*), în ms. 45 (Ex., 12, 40).

1.4.47. *a prișleț 'priebezie, venetic, străin'* (<vsl. *prișlicŭ*), în ms. 45 : „Prișleț sîntu în pămîntu strîin” (Ex., 2, 22; la fel în : 6, 4; 12, 9). În BB : „Nemernic”; în ms. 4 389 : „Vinetic”.

1.4.48. *a (se) proslăvi 'a (se) transfigura', 'a se schimba'* (<vsl. *proslaviti*), în ms. 4 389 : „Și pogorîndu-se el din munte, nu știa că se-au proslăvit chipul fetei obrazului său” (Ex., 34, 29); „Că era chipul fetei obrazului lui proslăvit” (Ex., 34, 30). Pe margine, în dreptul ultimului verset citat, este adăugat, de aceeași mîna, textul : „Se schimbăse chipul lui Moisi”. În BB : „Se-au mărit chipul fetei obrazului lui” (Ex., 34, 29). Același text se găsește și în ms. 45. Aici, în plus, sînt adăugate pe margine, de aceeași mîna, cuvintele : „Aici să înfrîmșă obrazul lui Moisi”. Pentru comparare, vom reproduce același fragment din versiunile slavă, latină și germană (Ex., 34, 29). În slavonește : „ико прославился образом лица его”; în latinește : „Ignorabat quod cornuta esset facies sua”; în germană : „Wußte nicht, daß die Haut seines Angesichts glantzte”. Diferențele sînt remarcabile (vezi SCHARBERT, *Exodus*, p. 132–133).

1.4.49. *rană 'plagă, caznă, pedeapsă divină', 'nenorocire'* (<vsl. *rana*), în BB : „Încă o rană voi aduce eu pre țara și pre Eghipt” (Ex., 11, 1); „Și nu va fi întru voi rană ca să vă surpați” (Ex., 12, 13); „Căutați să nu altă rană aduc eu preste voi” (Ex., 33, 5). În ms. 45, primele două versete citate mai sus sînt asemănătoare; al treilea este puțin modificat : „Căutați să nu altă rană voi aduce eu pre voi”. Sensul 'caznă, plagă, pedeapsă divină' al cuvîntului *rană* se întîlnește și în ms. 4 389, Ex., 12, 13; 33, 5. Dar în toate cele trei texte, este prezent și sensul 'Wunde'. Modificarea semantică a putut fi realizată pornindu-se de la modelul grecesc, în care (ἡ) πληγή, -ῆς înseamnă atît 'coup', cit și 'malheur', sau de la cel latinesc, în care *plaga*, -ae are sensurile : 1. 'lovitură', 'izbire', 'ciocnire', 2. 'rană', 3. (figurat) 'nenorocire’.

1.4.50. *a răpști 'a murmura', 'a mormăi', 'a mîrii', 'a fi nemulțumit'* (<vsl. *rŭpŭtati, rŭpŭšto*), în ms. 4 389 : „Că noi ce sîntem să răpștiți spre noi” (Ex., 16,

7); „Că au auzit Domnul răpșirea voastră care răpștiți pre noi” (Ex., 16, 8); „Și răpștia asupra lui Moisei zicînd” (Ex., 17, 3). În BB și în ms. 45 : *a gilcevi*.

1.4.51. *răpștire 'murmur', 'nemulțumire'* (<a răpști, vezi cuvîntul precedent), în ms. 4 389 : „Că au auzit Domnul răpșirea voastră spre Dumnezeu” (Ex., 18, 7; termenul se întîlnește și în versetele : 8, 8, 9, 12). În BB și în ms. 45 : *gilceavă*.

1.4.52. *slovean*, în sintagma : *la sloveni 'text biblic în limba slavonă', 'limba veche slavă bisericească'* (<vsl. *slovenŭ*), în ms. 4 389 : „Aceste doaă soroace la sloveni nu se află, iar la greci și la latini sînt, și în bibliile cele de la Mosc iar se află” (Ex., 15, 20–22; însemnare marginală, de aceeași mîna, în dreptul versetelor menționate).

1.4.53. *soroacă 'verset (biblic)'* (<vsl. *sroka*), în ms. 4 389 : „Aceste doaă soroace la sloveni nu se află” (Ex., 15, 20; text scris pe margine, de aceeași mîna).

1.4.54. *sponcă 'copcă', 'cîrligela haină'* (<polon. rus. *sponka*), în ms. 45 : „Au împreună gardurile unul cu altu cu sponcile și să făcu cortul” (Ex., 36, 11; cuvîntul mai apare și în : 36, 15; 39, 10, 11, 12; și sponce, scris pe margine, de aceeași mîna, în Ex., 26, 6, ca sinonim al lui *belciuge*, din text). În BB, este folosit cu acest sens cuvîntul *copcă* (în Ex., cu 9 ocurențe). Pl. *copcile* este menționat și în ms. 45 (Ex., 38, 11; cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mîna, pentru *sponcile*, din text). Prima atestare dată T² (1740) trebuie modificată : cca 1665–1685).

1.4.55. *stebă 'fir de pai, fir de plantă (tînără)'* (<vsl. *stibi*), în ms. 4 389 : „Trimis-ai mînia ta și i-au mîncat ca pre niște stebă” (Ex., 15, 7). În BB și în ms. 45 : „Ca treslăia”.

1.4.56. *susaiu 'plantă din care se face salată' (Soncus oleraceus)* (cf. ucr. rus. *susai*; vezi Scriban, *Dicț.*, s.v.), în ms. 45 : „Azime cu susaiu” (Ex., 12, 8; pe margine, de aceeași mîna, este adăugat cuvîntul *lăptuci*). În ms. 4 389 : „Azimă cu susaiu” (*ibid.*). În BB : „Azime cu papădie” (*ibid.*).

1.4.57. *a sfeșteni, a sveșteni*, vezi mai sus, I.3.14.9.

1.4.58. *șugubină 'plată de răscumpărare'* (<vsl. *dușegubina 'animam perdens'*; din sintagma : *‘faptă dușegubină 'faptă prin care îți pierzi sufletul', s-a trecut, ca urmare a unei analize eronate, la înșiruirea faptă de șugubină; cf. și șugubăț<vsl. dușegubičŭ 'Mörder'*; vezi H. Tiktin¹, *DRG*, s.v.), în ms. 4 389 : „Iar de-l vor băga de șugubină, să dea preț pentru sufletul său” (Ex., 21, 30). În BB și în ms. 45 : „Răscumpărări”.

1.4.59. *volnic 'liber', 'slobod'* (<vsl. *volinŭ*), în ms. 45 : „Îl vei slobodzi volnic în dar” (Ex., 21, 2; și în : 21, 5, 26, 27). În BB și în ms. 4 389 : „Slobod”.

1.4.60. *a vorbi* (<vsl. *duoriba 'serviciu la curte, omagiu'; 'cuvînt, vorbire, vorbă'*) apare în cele trei texte de care ne ocupăm de foarte puține ori. Astfel, în BB există o singură atestare : „Să nu-l vorbești de rău” (Ex., 22, 28). Aici, verbul folosit pentru a denumi actul vorbirii este *a grăi*, prezent în sute de ocurențe, alături de *a zice*, *a spune*, fiecare din ele cu regimul său special. În ms. 4 389, verbul *a vorbi* cunoaște, de asemenea, un număr mic de ocurențe, numai 3 în cartea *Ieșirea* : *vorbește* (Ex., 28, 3); *vorbi* (Ex., 34, 31); *vorbind* (Ex., 19, 9). În ms. 45, *a vorbi* nu este folosit niciodată în cartea *Ieșirea*; termenul curent este *a grăi*. Apare, însă o singură dată *a vorovi* : „Pre boiarinul nărodului tău să nu-l vorovești de rău” (Ex., 22, 28). Etimologia lui *a vorovi* și raporturile lui cu *a vorbi* nu sînt suficient clarificate.

1.4.61. *a zăloji 'a amaneta'* [<vsl. *založiti*; sunetul -j- din cuvîntul românesc este etimologic; în exemple ca *zălojit (ă)*, *zălojite*, din anii 1621, 1694, din Moldova, nu se întîlnește, cum presupune I. Gheție, *BDRL*, p. 150, trecerea africatăi *ğ* la spiranta de tip moldovenesc

z, în sensul că prin *j* (ж) s-ar nota, în acest caz, spiranta respectivă. Împotriva acestei explicații privind valoarea grafemului ж în acest cuvânt pledează prezența formei cu *j* în texte care provin din Oltenia sau din Muntenia, regiuni în care graiurile populare nu cunosc spiranta ž: *zălojiți*, Mănăstirea Horezu-Vilcea, 1715, exemplu citat de I. Gheție, *op. cit.*; forma cu *-j* apare și în BB și în ms. 45, vezi imediat mai jos. În ce privește originea africată *-j-*, ea a apărut pe teren românesc, atunci când de la *zălog* (<vsl. *zalogŭ*) s-a derivat, cu sufixul verbal *-i*, verbul *a zălogi*. Acesta din urmă a funcționat un timp alături de varianta *a zăloji*, al cărui *-j-* provenea din sl. *-z-*, după care a fost acceptată în norma limbii române literare, dar și în vorbirea populară, varianta cu *-j-*: *a zălogi*, în BB: „*Iară de vei zăloji zălog haina vecinului, mai înainte de apusul soarelui să o dai lui*“ (Ex., 22, 26). Acest citat se găsește și în H. Tikin, *DRG*, s.v. Forma *zăloji* este prezentă și în ms. 45 (*ibid.*). În ms. 4389: „*Va pune zălog*“ (*ibid.*).

1.4.62. *zăveasă* (și *zăvasă*) 'perdea', 'draperie' (la ușa bisericii, la cort) (<vsl. *zavěsa*) se întâlnește numai în ms. 4389: *zăvasă* (Ex., în 9 ocurențe); *zăveasă* (Ex., în 3 ocurențe); *zăveșe* (Ex., în 32 de ocurențe); *zăveșe* (Ex., 26, 1; aici, probabil, o greșeală de transcriere). În BB: *gard*, *acoperemint*, *pielea cortului*, *ptnză*; în ms. 45: *gard*, *ptnză*; în PO: *procoave*. Cf. mai jos, sub IV.2.1.27., *gard*.

1.5.0. Elemente grecești

În acest subcapitol sînt grupate elemente de origine grecească, din textele studiate, care au pătruns în română în epoci diferite, începînd cu epoca latinei populare (așa-numitele elemente vechi grecești), continuînd cu epoca bizantină sau medio-greacă și încheind cu perioada neogreacă, aceasta din urmă aflată în faza incipientă în timpul cînd se scriau textele de care ne ocupăm. O stratificare realizată pe o datare sigură a momentului pătrunderii în română a fiecărui element lexical de origine grecească a constituit o preocupare susținută a cercetătorilor chestiunii elementelor grecești în română (A. Philippide, Chr. Geagea, H. Mihăescu, G. Murnu, L. Găldi ș.a.). Totuși, sînt numeroase cazuri de împrumuturi, mai ales din acelea provenite din ultimele două perioade, bizantină și neogreacă, despre care nu se poate spune cu precizie cînd au pătruns în română. Din această cauză, elementele grecești din acest subcapitol vor fi prezentate în bloc, în ordine alfabetică, așa cum s-a procedat și în cazul elementelor de origine slavă.

Foarte puține din elementele lexicale care urmează au intrat în română pe cale directă, adică în urma unor contacte lingvistice nemijlocite între români și greci, la nivel popular. Cele mai multe denumiri se referă la concepte culturale din domeniul religios, din domeniul juridic, din cel moral, filozofic, dar nu lipsesc nici termenii legați de viața materială. Unele cuvinte au fost introduse de cărturarilor români care știau limba greacă, altele, de această origine, au fost preluate din scrierile în limba slavonă, în care elementele grecești de cultură pătrunseseră de multe veacuri. O separare a împrumuturilor directe, adică introduse de cărturarilor români care traduceau direct din grecește, de împrumuturile grecești pe care învățații români le-au preluat din versiunile slavone ale textelor traduse de ei în românește, este, de asemenea, dificil de realizat. Din această cauză, toate împrumuturile vor fi prezentate în ordine alfabetică, cum s-a spus, iar cu prilejul potrivit se vor menționa și, echivalentele slavonești ale etimonurilor grecești invocate pentru termenul românesc. O separare între slavonisme și grecisme este grevată de multe

momente de incertitudine. În orice caz, aceste elemente culturale constituie ceea ce s-a numit „neologismele“ limbii române literare vechi. Alături de slavonismele și grecismele culte, funcționează în epocă elementele de origine latină savantă, câteva elemente neolatine, cuvintele greco-latine foarte numeroase și cuvintele grecoebraice sau greco-orientale, ale textelor religioase, în primul rînd. Toate aceste „straturi lexicale“ culte sînt bine reprezentate în variantele literare ale vechii române literare, numărul lor fiind foarte ridicat la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Prin intermediul acestor „neologisme“, precum și prin acela al foarte numeroaselor „calcuri lingvistice“, cărturarilor din acel timp puteau da expresie în limba română literară oricăror idei teologice, filozofice, morale, juridice etc., care circulau în textele din care se traduceau. Aceeasi situație se întâlnește și în textele originale, datorate cărturarilor români, al căror număr și celebritate sînt în creștere la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Textele vechi românești ne oferă o limbă literară care era în stare să vehiculeze toate elementele caracteristice ale unei culturi elevate, majore.

1.5.1. *ahatis* 'agată' [<gr. (ὁ) ἀχάτης, -ου], în BB, Ex., 28, 19; 39, 10; la fel în ms. 45. În ms. 4389: „*Ahatis*“ (Ex., 28, 19; accentul nenotat).

1.5.2. *amethistos* 'ametist' [(ῆ) ἀμέθυστος], în BB, Ex., 28, 19; 39, 9; la fel în ms. 45. În ms. 4389, în Ex., 39, 10. În PO: „*Amatie*“.

1.5.3. *anthrax* 'rubin' [<gr. (ὁ) ἀνθράξ, -ακος; vsl. антраξ], în BB, Ex., 28, 18; 39, 9; la fel în ms. 45. În ms. 4389, Ex., 28, 18; aici, pe margine, de aceeași mîna, este făcută precizarea: „*Carbunzul sau robin*“ (vezi mai sus, IV.1.2.4.; 1.2.9.). Cf. ST. L. FAC., p. 89; IV.1.3.14.

1.5.4. *argat* 'șerb', 'rob', 'slugă' (și *argatd*) [<gr. ἀργάτης, vgr. (ὁ) ἐργάτης, -ου 'ouvrière'; termenul grecesc a pătruns și în vsl., bg., scr., alb.], în ms. 4389: „*Iar de va fi argatul, va fi în simbria lui*“ (Ex., 22, 15); „*Cel dentăi născut al argatei carea iaste la moară*“ (Ex., 11, 5).

1.5.5. *bezer* 'peritoneu, prapur' (<gr. μεσάραιον și μεσεντέριον, μεσέντερον 'mésentère'; sunetul *b-* s-ar explica prin influență slavă, după H. Tikin, *DRG*, s.v.; cu această ocazie, facem precizarea că prima atestare dată în dicționarul menționat, anume anul 1833, pentru cuvîntul *bezer*, trebuie mutată între anii 1665—1680), în ms. 4389: „*Băzărul mațelor*“ (Ex., 29, 13, 22). În BB: „*Prapor*“.

1.5.6. *catapeteazmă* 'perdea (la biserică, la templu)' [<gr. (τὸ) καταπέτασμα, -ατος 'tenture, rideau'], în BB, Ex., 39, 34; *catapelázma* (Ex., 35, 11).

1.5.7. *căștie* 'căștie, vas de metal în care se arde tămîlie' (<gr. κάττι), în BB: „*Căștile*“ (Ex., 25, 29). La fel în ms. 4389 (*ibid.*). În ms. 45: „*Lingurile*“; pe margine este adăugat, de aceeași mîna, cuvîntul *căđđlnișe* (*ibid.*).

1.5.8. *chidaris* 'un fel de turban pe care îl purta marele preot, la evrei' [<gr. (ῆ) χίδαρις, -εως 'turban', 'Name einer turbanartiges Kopfbedeckung, die nur die persischen Könige trugen, auch vom Turban des jüdischen Oberpriesters; vermut. heth.-oriental. Ursprungs' (H. Frisk, *GEW*, I, p. 850)], în ms. 45: „*Și vei face chidaris vișină*“ (Ex., 28, 35). Pe margine, în dreptul versetului menționat, este adăugat, de aceeași mîna, cuvîntul *pălărie*. În BB: „*Chivără de mătase*“ (*ibid.*). În ms. 4389: „*Pălărie de vișină*“ (*ibid.*). Termenul *chidar*, folosit și în textul actual al *Bibliei* (B 1975, Ex., 28, 37), nu este înregistrat în dicționarele românești.

1.5.9. *chivot* 'Arca Alianței' (<gr. χιβωτός, vsl. kivotŭ), în BB, Ex., într-un număr de 26 de ocurențe.

În ms. 45 : „Scrierul mărturiei“ și „Cortul mărturiei“. În ms. 4 389 : „Scrierul mărturiei“. Cf. ST.L. FAC., p. 88 ; IV.1.3.7.

1.5.10. clondir 'vas de sticlă cu gîtul scurt și îngust' (cf. ngr. κρονοντήρι, κλοντήρι ; bg. k(r)ondir, kondil ; srb. kondir), în BB : „Turnă în clondir“ (Ex., 29, 6). La fel, în ms. 45 și în ms. 4 389. În ultimul caz, sînt adăugate pe margine, de aceeași mină, cuvintele : „În pđhar“.

1.5.11. cort, în sintagmele : „Cortul legii“, „Cortul mărturiei“ (<gr.-biz. κόρτη, -ις 'tentorium' <lat. *cohors, -tis*), în BB, Ex., cu un număr de 108 ocurențe ; în ms. 45, un număr de 100 de ocurențe ; în ms. 4 389, un număr de 85 de ocurențe.

1.5.12. didrahmă 'piesă de 2 drahme' [<gr. (τδ) διδραχμων ; adj. διδραχμα 'de două drahme'], în BB, Ex., 30, 13, 13, 15 ; didrahmul (Ex., 30, 13, 13) ; pl. didrahme (Ex., 21, 32). În ms. 45 : didrahmă (Ex., 30, 15) ; didrahmu (Ex., 30, 13, 13) ; didrahmul (Ex., 30, 13) ; didrahmi (Ex., 21, 32). În ms. 4 389 : didrahm (Ex., 30, 13, 13) ; didrahma (Ex., 30, 13) ; didrahme (Ex., 21, 31, 32). Cf. ST.L. FAC., p. 88 ; IV.1.3.9.

1.5.13. drahm (și drahmă) 'monedă și unitate de măsură de greutate' (<gr. δραχμη, δραχμα) în BB : drahmu (Ex., 38, 25) ; drahme (Ex., 21, 32). În ms. 45 : „Drahmu“ (Ex., 38, 25). În ms. 4 389 : „Drahmei“ (Ex., 38, 8).

1.5.14. engolpión (și : engolpiu, engólpiu) 'hoșen', 'Brustschild des Hohenpriesters' (<gr. ἐγκόλιον), în BB : „Și vei face preste engolpión lanțuri împletite“ (Ex., 28, 22). Cuvîntul mai este folosit încă în 16 ocurențe din cartea *Iesirea*. Nu se întîlnește însă în aceeași carte a ms. 45 și nici în ms. 4 389. Cf. mai jos, IV.2.1.16., *cuvînt*.

1.5.15. finie 'curmal' (<gr. φοίνιξ, -κος ; vsl. *finikü*), în BB : „70 de pomi de finie“ (Ex., 15, 27). În ms. 45 : „Buciumi de finie“ (*ibid.*) ; în ms. 4 389 : „Sîlpări de finie“ (*ibid.*).

1.5.16. horă 'dans, joc' [<gr. (δ) χορός, -οῦ 'danse'], în BB : „Iesiră toate muierile pre urma ei cu timpene și cu hore“ (Ex., 15, 20). În ms. 45 și în ms. 4 389 : „Danțuri“.

1.5.17. hrisólithos (și *hrisolithos*) 'topaz, o piatră prețioasă' [<gr. (δ) χρυσόλιθος, -ου <χρυσός 'aur' + λίθος 'piatră' ; lat. *chrysolithos* 'topaz'], în BB, Ex., 28, 20 ; 39, 11. La fel și în ms. 45. În ms. 4 389 : 28, 20. În PO : „Crijolită“.

1.5.18. iréos (și : *iris*) 'casie, un fel de scorțișoară' (<gr. ἶρις și ἱρεως 'aus der Schwertlilie bereitet', vezi H. Frisk, *GEW*, I, p. 735), în BB : „Și de iréos, 500 de sicli“ (Ex., 30, 24) ; în *Biblia* grecească : „Καὶ ἱρεως πεντακοστούς Σίχλους“. În ms. 45 : „Și de iris“ (*ibid.*) ; în ms. 4 389 : „Casie“.

1.5.19. lighirion (și : *lighirion*) 'un fel de piatră prețioasă de culoare roz-galbenă, transparentă ; piatra linxului ; turmalină' [<gr. λυγγούριον (și : λυγ-, λυχ-) 'Art Bernstein' ; denumirea este alcătuită din cuvintele λυγξ + οὔρον, „weil der betr. Stein als aus dem Urin des Luchses entstanden galt“ (H. Frisk, *GEW*, II, p. 141, sub λυγξ) ; în lat. *ligurius* ; de aici, *ligurie* din PO], în BB : „Lighirion“ (Ex., 28, 19 ; 39, 10). În ms. 45, la fel (dar accentul nu este notat) ; în ms. 4 389 : „Lighirion“ (Ex., 28, 19).

1.5.20. logofăt I. 'slujbaş', 'șef', 'supraveghetor' [în textul latinesc : *praepositus* ; în cel grecesc : (δ) γραμματεὺς, -εως] (<gr.-biz. λογοθέτης), în BB : „Și grăbiia pre ei ispravnicii norodului și logofeții (Ex., 5, 10). Termenul mai apare în BB, Ex., în : 5, 6, 14, 15, 19 ; în ms. 45, în : 5, 6, 10, 14, 19 ; în ms. 4 389 : 5, 10, 14, 15, 19. 2. 'grămătic, diac, pisar, scriitor de cancelarie, secretar', în ms. 4 389 : „Și pune preste

dînsii căpitani, și izbaș, și ceaș, și vătaș, și logofeți“ (Ex., 18, 21 ; cuvîntul apare și în versetul 25, precum și pe margine, adăugat de aceeași mină, în dreptul versetului 25). În BB și în ms. 45 : „Aducătorii-înăuntru-de-cărți“ (în ms. 45 : „...înăuntru...“) ; vezi mai jos, în cap. *Calculi lingvistice*, IV.2.1.2., *avducător*.

1.5.21. mitră 'acoperemînt al capului la arhierci' (<gr. μίτρα ; vsl. *mitra*), în BB, Ex., cu un număr de 7 ocurențe ; în ms. 45, cu un număr de 8 ocurențe ; în ms. 4 389, cu un număr de 4 ocurențe.

1.5.22. nótos (și : *nóton*) 'vînt de sud-vest' ; expr. *despre notos* 'sud, sud-vest' [<gr. νότος 1. "Süd(west)-wind, der Nebel und Nässe bringt", 2. "Der Süden", 'Südwesten' ; forma *noton*, care apare uneori în textele românești, este la origine o formă casuală], în BB, Ex., într-un număr de 6 ocurențe (vezi *Indicele de cuvinte*). În ms. 45 : „Vîntu noton“ (Ex., 10, 13 ; pe margine, este adăugată, de aceeași mină, explicația : „Despre răsărit“), după gr. ἀνεμὸν νότον ; *vîntu notos* (Ex., 10, 13) ; „De cătră notos“ (Ex., 26, 35 ; 40, 22) ; „Despre notos“ (Ex., 27, 9 ; 36, 19). În ultimele două cazuri, în BB, Ex., este folosită construcția „Despre austru“ (Ex., 27, 9 ; 36, 20). Termenul *notos* nu apare în ms. 4 389, Ex. Aici se întîlnesc expresii ca : „Vînt despre răsărit“ (Ex., 10, 13) ; „Despre amiázăzi“ (Ex., 26, 20). Cuvîntul *notos* nu este înregistrat în *DLR* și nici în alte dicționare românești. Apare, însă, în *Herodot*-ul de la Coșula, cu ambele sensuri consemnate mai sus (vezi *HERODOT, Glosar*, p. 735).

1.5.23. omofor 'piesă de veșmînt preofesc, un fel de eșarfă lungă, purtată pe umăr' (<gr. ὁμοφόριον ; vsl. *omoforü*), în ms. 4 389 : „La omofor“ (Ex. 25, 7). Aceste cuvinte sînt adăugate pe margine, de aceeași mină, pentru a explica sintagma „La cel-preste-umăr“, din text. Vezi mai jos, IV.2.1.95.

1.5.24. onihion (*onihion*, *óniha*, *oníha*, *oníhas*) 'onix, numele unei pietre prețioase' [<gr. (δ) ὄνυξ, -υος, de la ὄνυξ 'unghie', din cauza culorii alb-strălucitoare, asemănătoare cu cea a unghiei. Denumirea grecească a putut fi și rezultatul unei etimologii populare, care a acționat asupra unui cuvînt străin, de origine necunoscută. În gr. există și compusul σαρδ-όνυξ (*Sardonyx*) 'id.' ; de asemenea, și varianta (τδ) ὀνύχιον 'Art Onyx', din care provin formele românești menționate mai sus : *onihion*, *onihion* (vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 399)], în BB : *onihion* (Ex., 28, 20 ; în textul grecesc : ὀνύχιον ; 39, 11 ; în textul grecesc : ὀνύχιον) ; *óniha* (Ex., 30, 34 ; în gr. ὄνυχα). În ms. 45 : *onihion* (Ex., 28, 20 ; 39, 11) ; *óniha* (Ex., 30, 34). În ms. 4 389 : *onihion* (Ex., 28, 20) ; *oníhas* (Ex., 30, 34).

1.5.25. ovreu, subst. și adj. [<ngr. Ὀβριός, Ὀβραίος ; în medio-greacă, cu 'E- : Ἐβραίος, formă prezentă în versiunea grecească a *Bibliei*, tipărită cu chel-tiuala lui Șerban Cantacuzino, la Veneția, în 1687 ; vsl. *evreinü*. Forma cu *o-* se întîlnește și în alte texte vechi românești : în PO : „Ovreaiu“ (Fac., 39, 14) ; la Coresi (1561) : *Ovreia* 'Iudeia' (<ngr. Ὀβραία) ; în scrierile lui Dosoftei, vezi *DLR*, s.v.], în BB : *ovrei* este atestat într-un număr de 3 ocurențe în cartea *Iesirea* ; *ovreiu*, într-un număr de 2 ocurențe ; *ovreilor*, într-un număr de 8 ocurențe ; *ovreice*, în 2 ocurențe. O singură dată se întîlnește în BB cuvîntul *jidovilor* (Ex., 1, 15). În ms. 4 389 : *ovrei* cunoaște 1 ocurență ; *ovreiu*, 1 ocurență ; *ovreice* (le), 4 ocurențe ; *ovreiesc*, 7 ocurențe ; *ovreiești*, 1 ocurență. Denumirea *jidov* este prezentă în acest text într-o singură ocurență (Ex., 21, 2) ; la fel și *jidovcele* (Ex., 1, 15).

Față de această situație, în ms. 45 se folosește denumirea *jidov*, în 2 ocurențe (Ex., 2, 11 ; 21, 2) ; *jidovi* (Ex., 1, 22 ; 2, 7, 13) ; *jidovilor*, în 6 ocurențe ; *jidovce* (Ex., 1, 16) ; *jidovcile* (Ex., 1, 19). O singură

dată apare și varianta *jidănilor* (Ex., 9, 13). Forma aceasta provine din radicalul slav *židŭ, židinŭ* (<lat. *Judaicus*; gr. Ἰουδαῖος) + suf. -an, în timp ce *jidov* provine din vsl. *židovinŭ*, iar *jidovcă*, din vsl. *židovŭka*. Prin urmare, textele de proveniență sudică, BB și ms. 4389, preferă forma de origine neogrecescă *ovrei, ovreiesc* etc., iar ms. 45, care reprezintă varianta literară nordică, moldovenească, forma de origine slavonă *jidov*, respectiv, mai rar, *jidăni*. Este totuși demn de remarcat faptul că în cazul acestor termeni norma muntenească nu este respectată în prima carte a Pentateuhului din BB. Aici, în Fac., se întâlnesc un număr de 4 ocurențe cu *jidov* și 1 ocurență cu *jidovesc*, înlocuind ca în ms. 45, pe când cuvântul *ovreu* etc. nu-i folosit. Dar, în cartea următoare, diortositorii bucușteni au substituit, cu o singură excepție, pe *jidov*, din ms. 45, cu *ovreu* etc., respectând ceea ce se pare că reprezenta în epocă norma variantei muntenești a limbii literare.

1.5.26. *păpădie* 'plantă cu frunzele amăruie, care se mănâncă uneori ca salată' [<gr.; etimonul propus de H. Tiktin, DRG, sub *păpădie* („Geht warsch. auf ngr. παπαδιά 'Frau eines Priesters' zurück, vgl. zur Bedt. türk. *papadije* 'römische Hundskamille, *Anthemis nobilis*') a fost preluat de lexicografii ulterioari, care mai menționează și bg. *papadiika* 'camomille'; 'chrysanthème'. Totuși, se pare că sensul botanic nu există în neogreacă. În sprijinul acestei idei, G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 188, citează spusele lui G. Meyer, *Türk. Sl. I* 33: „...das ich aber als Pflanzennamen nicht nachzuweisen vermag“. În ce ne privește, propunem ca etimon al rom. *păpădie*, vrom. *păpădie*, cuvântul grecesc *παπώδης* 'flaumig' (=pufoș) <gr. (δ) πάπος, care, alături de sensul fundamental 'Großvater, Ahn' (=bunic, strămoș), are și sensul figurat '(grauer) Flaum an Samen' (=puf (de culoare cenușie) la semințe), 'Bartflaum' (=puf în barbă). Este cunoscut că *păpădia* are semințele pufoase pentru a putea fi ușor împrăștiate de vânt. Pentru etimonul grecesc, vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 471. Pentru istoria termenului românesc, mai sînt necesare și alte date, care să confere etimologiei propuse caracter definitiv. Prima atestare a cuvântului *păpădie* este din 1688, în BB: „*Azime cu păpădie vor minca*“ (Ex., 12, 8). În textul grecesc echivalent, avem: „ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων, așadar un alt cuvînt: (ἡ) πικρίς, -ίδος 'chicorée sauvage'. În ms. 45: „*Susaiu*“ (pe margine: *lăpluci*); în ms. 4389: „*Susaiu*“. Vezi mai sus, IV.1.4.56.

1.5.27. *pasha* 'mielul pascal' (<gr. πάσχα), în BB: *Pasha iaste a Domnului*“ (Ex., 12, 11); „*Luăți-vă voao oi dupre neamurile voastre și jungheați pasha*“ (Ex., 12, 21). Acest cuvînt apare și în ms. 45, *ibid.*, fiind preluat ca atare din textul grecesc: *πάσχα ἐστὶ κυρίου* (Ex., 12, 11); *θύσατε τὸ πάσχα* (Ex., 12, 21). De asemenea, el se întâlnește și în 5 ocurențe din ms. 4389 (Ex., 12, 11, 11, 21, 43, 48).

Dar, alături de acest nou împrumut din limba greacă a *Bibliei*, traducătorii și diortositorii celor trei texte de care ne ocupăm au recurs și la termenul vechi românesc *paște*, pl. de la *pasca* 'mielul pascal al evreilor' (<lat. *pascha*=vgr. πάσχα). Cuvîntul *paște* este de genul feminin în exemplul următor din manuscrisul 4389: „*Junghiêrea paștei Domnului*“ (Ex., 12, 27). Sensul este 'mîet pascal'. Alte exemple din BB: „*Jirtvă paștile acêstea Domnului*“ (Ex., 12, 27); „*Va face paștele Domnului*“ (Ex., 12, 48); „*Acêsta e lêgea paștilor: tot streinul de neam nu va minca den êle*“ (Ex., 12, 43). Termenul apare și în ms. 45, în aceleași locuri, precum și în ms. 4389 (Ex., 12, 43). Sensul cel mai cunoscut, anume de 'sărbătoare a Paștelui', este și el prezent în cele trei texte studiate.

1.5.28. *pielm* 'făină de griu (fără drojdie)'; 'roher Teig' (<πέλαμα, -ατος 'plante des pieds'; 'Sohle'; etimologie incertă; în această explicație etimologică se are în vedere faptul că făina care se adaugă la aluat, ca acesta să nu se lipească, este presărată sub forma unui strat, vezi H. Tiktin¹, DRG, s.v.; REW⁴, nr. 6364), în BB: „*Și luo nodul pielmul lor înainte de a să frămînta aluaturile lor*“ (Ex., 12, 34); „*Și coapseră pielmul ce l-au scos den Eghipet turtle de azime în spuză, pentru că nu s-au dospit*“ (Ex., 12, 39). Cuvîntul *pielm* apare în aceleași contexte și în ms. 45, dar lipsește în ms. 4389. Aici avem: „*Făindă mai nainte de-a o frămîntarea ei cu aluat*“ (Ex., 12, 34); „*Făină frămîntată*“ (12, 39).

1.5.29. *rodie* 'fructul arbustului numit rodii', 'granată'; 'arbustul care face rodii' (<gr. ῥόδι, vgr. ῥοδίον; vsl. *rodii*), în ms. 45: „*Și vei face pre marginea înbrăcăminții de gios ca niște rodii mici a rodiei înflorile*“ (Ex., 28, 28; cuvîntul apare și în versetul 30); *rudii* (Ex., 39, 23, cu -u-, în loc de -o- neaccentuat, preluat din diminutivul care urmează); *rudioare* (Ex., 29, 23, 24, 25). În BB: „*Niște rodei mici*“ (Ex., 28, 29, 30); „*Rodei înflorile*“ (Ex., 28, 29); „*Rodei de aur*“ (Ex. 28, 30); „*Mijlocul rodiiilor*“ (Ex., 39, 24); *rodioare* (Ex., 39, 23, 25). În ms. 4389, substantivul este de genul masculin: „*Ca niște rodii mici înfloriți*“ (Ex., 23, 33); „*Lingă rodii cei de aur*“ (Ex., 28, 34); „*Rodii mici de aur*“ (Ex., 28, 34).

1.5.30. *sardion* 'numele unei pietre prețioase' (<gr. σάρδιον 'piatră din Sardes, locul în care a fost găsită; și: σαρδόνυξ, -υγος 'Sardonyx', vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 678), în BB, Ex., 28, 27; 39, 8; la fel în ms. 45 și în ms. 4389.

1.5.31. *sardiu* 'referitor la piatra prețioasă numită sardion' [<*sard*(ion) +suf. -iu], în BB: „*Pietri sardii*“ (Ex., 25, 5; 35, 8); la fel în ms. 45 și în ms. 4389. Adj. *sardiu* nu este înregistrat în dicționare. Totodată, merită a fi menționat faptul că în această perioadă apare în română sufixul -iu, cu rolul de a deriva adjective nune de culori de la substantive (*cenușă-cenușiu* etc.).

1.5.32. *smaragd* 'piatră prețioasă, strălucitoare, transparentă, de culoare verde' (<gr. σμάραγδος; lat. *smaragdus*; cuvînt probabil de origine semită, vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 747), vezi mai sus, I.3.15.0.

1.5.33. *stacti*, vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.3.15. În cartea *Ieșirea*, cuvîntul se întâlnește o singură dată în ms. 4389, Ex., 30, 34.

1.5.34. *stihar* 'haină prețioasă pînă la pămînt, purtată în timpul slujbei' (<gr. στιχάριον), în ms. 4389 (Ex., 25, 7). Cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mîină, pentru sintagma *haina-cea-pînă-la-pămînt*, din text.

1.5.35. *talant* 'sumă de bani' (<gr. (τὸ) τάλαντον, -ου 'Waage', 'Talent', n. pl. τάλαντα 'Waageschale', 'Waage', 'o anumită unitate de greutate și de valoare', vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 874), în BB, într-un număr de 8 ocurențe, în cartea *Ieșirea*. În ms. 4389, 1 ocurență (Ex., 25, 39). În ms. 45, apare forma cu -d-: *talandu* (Ex., 25, 39; 37, 28; 38, 28); *talandzi* (Ex., 38, 24, 25, 27, 28, 30).

1.5.36. *timpan* 'instrument muzical asemănător cu toba, care poate fi acordat' (<gr. τύπανον), în ms. 4389: „*Și luă Mariam prorocița, sora lui Aaron, timpan în mîini și ieșiră toate muierile după dînsa cu timpane și cu danțuri*“ (Ex., 15, 20). În BB și în ms. 45, apar variantele *tîmpănă*; *tîmpene* (<vsl. *topanŭ) Vezi mai sus, I.3.12.1.

1.5.37. *tipariu* 'formă în care se toarnă metalul' (<gr.-biz. τυπάριον), în BB: „*Le-au făcut pre dînsule în tipariu și le făcu pre dînsule vișel vărsat*“ (Ex., 32,

4). În ms. 45: „Și le ciopli cu razul și le făceră pre înse viđl vârsal” (*ibid.*); cuvîntul *raz* apare în locul gr. (ή) γραφίς, -ίδος, care are altfel sensul 'dessin', cît și 'poinçon', 'pinceau'. În ms. 4389: „Ciopli chip” (*ibid.*).

1.5.38. *topaz* (și: *topazion*) 'topaz, piatră prețioasă de culoare galbenă' (<gr. τοπάζιον, τόπαζος, τόπαζον), în BB: *topazion* (Ex., 28, 17; 39, 8); în ms. 45: *topaz* (Ex., 28, 17) și *topázion* (Ex., 39, 8); în ms. 4389: *topazion* (Ex., 28, 17).

1.5.39. *venetic* (și: *vinelic*) 'pribeag, străin, nomad, priștel, nemernic' (<mgr. βενετικός, apropiat de vb. *a veni*), în ms. 4389: *venetic* (Ex., 2, 22); *venetici* (Ex., 6, 4; 12, 38); *veneticul* (Ex., 20, 10); *veneticului*; (Ex., 23, 9); *vinelic* (Ex., 12, 4; 18, 3; 22, 21; 23, 9) *vinelicul* (Ex., 12, 45; 23, 12); *vinelicului* (Ex., 12, 49); *vinetici* (Ex., 22, 21; 23, 9); *vineticii* (Ex., 12, 19). Cf. ST.L. FAC., p. 102; IV.2.3.156.

1.5.40. *virillion* (și: *virillion*) 'numele unei pietre prețioase, beril' [<gr. βηρύλλιον (și: βήρυλλος; denumirea a venit din India, în epoca elenistică, din prakrit. *veruliya* < *veluriya* (> sanscr. *vaiđūrya*); la origine, a fost numele dravidian al unui oraș, *Vēlūr*, azi *Bēlūr*, din sudul Indiei; lat. *beryllus* (vezi H. Frisk, *GEW*, I, p. 234; Fr. Kluge-W. Mitzka, *EWDS*¹⁹, p. 69, sub *Beryll*)], în BB și în ms. 45: *virillion* (Ex., 28, 20; 39, 11); în ms. 4389: *virillion* (Ex., 28, 20).

1.5.41. *vișin(ă)* 'fesătură fină de in sau de cînepă' (<gr. βύσσος; cuvînt de origine egipteană; vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.3.18.), în ms. 45, Ex.: *vișin*, cu un număr de 31 de ocurențe; *vișină*, cu 2 ocurențe; *vișine*, 1 ocurență. În BB, Ex., acest cuvînt nu apare; în locul său, diortositorii bucureșteni au introdus termenul *mălase*, -ă. În ms. 4389: *vișină* apare într-un număr de 19 ocurențe.

1.6.0. Elemente grecești de origine ebraică (și orientală)

În textul biblic circulă un număr însemnat de elemente de origine ebraică, în genere orientală, care, prin intermediul textului *Septuagintei*, au ajuns a fi cunoscute în diferite limbi. Cîteva din aceste cuvinte au fost prezentate în capitolele precedente. Altele au jost grupate în prezentul subcapitol.

1.6.1. *căsie* 'scorțișoară' [<gr. κασία 'Kasienlorbeer, Art Zimt' (*Cinnamomum iners*) <ebr. *q'si'ah*, assyr. *kasia*; lat. *cassia*, vezi H. Frisk, *GEW*, I, p. 797], în ms. 4389: „Și casie, 500 de sicle”. În acest text, el a fost preluat din versiunea latinească. În BB: „*Ireos*; în ms. 45: „*Iris*”; vezi mai sus, IV.1.5.18.

1.6.2. *gomor* 'unitate de măsură de capacitate' (<ebr.; în textul grecesc al *Bibliei*: γομόρ; în cel latinesc: *gomor*), în BB, Ex.: 10, 16, 18, 22, 32, 33, 36. În ms. 45: *gomor*, pl. *gomori* (Ex., cu 6 ocurențe); în ms. 4389: *gomor*, pl. *gomoară* (și: *gomoarălor*); *gomori*, în total 8 ocurențe. Termenul *gomor* apare și în PO, într-un număr de 7 ocurențe. Cu toate acestea, el este absent din toate dicționarele românești.

1.6.3. *halvan* 'un fel de rășină bine-mirositoare' [<gr. χαλβάνη, f. 'Galbanharz, das aus der Wurzel gewisser orientalischen (persischen und syrischer) Doldenpflanzen der Familie *Ferula* gewonnen wurde, auch Bez. der Pflanze selbst' <ebr. *hebanā* 'id.'; lat. *galbanum* (vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 1067)], în BB: „*Halvan de miros*” (Ex., 30, 34); în ms. 45: „*Halvan de unsoare*” (*ibid.*); în ms. 4389: „*Halvan de miros bun*” (*ibid.*). În textul grecesc: χαλβάνη ἡδυσμου; în cel latinesc: „*Galbanum boni odoris*”. Termenul nu este înregistrat în dicționarele românești.

1.6.4. *heruvim* (și: *herovim*) 'inger care urmează ierarhic după arhanghel' (<gr. χερουβίμ <ebr. *cherub* <assyri. *K'rub* 'pasăre uriașă cu labe de leu și cap de om'; vezi Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, I, p. 763-4, sub *Greif*; Kluge-Mitzka, *EWDS*¹⁹, p. 269, sub *Greif*), în BB: *heruvim* (Ex., 6 ocurențe); *herovim* (Ex., 8 ocurențe); în ms. 45: *heruvim* (Ex., 16 ocurențe); în ms. 4389: *heruvim* (Ex., 11 ocurențe).

1.6.5. *hin* (și: *in*) 'unitate de măsură pentru lichide' (<gr. ἔιν; lat. *hin* <ebr.), în BB și în ms. 4389, Ex.: 29, 40, 40; 30, 24; în ms. 45: 30, 24. Este absent din dicționarele românești, cu toate că apare în PO (cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 353).

1.6.6. *iaspis* (și: *aspis*) 'piatră semiprețioasă din categoria cuarțului, netransparentă, de diferite culori' [<gr. ἰασπίς; lat. *iaspis* <ebr. *iāš'poch* (<assyri. *āšpū*), vezi Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, I, p. 944; H. Frisk, *GEW*, I, p. 706], în BB: *iaspis* (Ex., 28, 18; 39, 9); în ms. 4389: *aspis* (Ex., 28, 18). Forma din urmă se explică prin limba slavă. În *Biblia* slavonă, se întâlnește *аспехъ*, cu *a-*, în loc de *ia-*. Substituția silabei inițiale *ia-* prin *a-* este rezultatul unui fenomen de hipercorectitudine, petrecut în rusa veche (vezi M. Vasmer, *REW*, III, p. 497).

În ms. 45, în loc de *iaspis* apare denumirea *ghesmi* (Ex., 28, 18; 39, 9). Acesta s-ar putea explica printr-o confuzie pe care a făcut-o traducătorul între gr. ἰασπίς și gr. γίασμεύ (γίασουμι) (cf. it. *gesmino*), care este numele unei plante (*Iasminum officinale*), vezi A. Scriban, *Dicf.*, s.v. *iasomie*.

1.6.7. *isop* 'plantă din care se făceau sfeștoace la biserică' (*Origanum hirtum*) [<vgr. ὕσσωπος f. (-ον n.) <ebr. 'ēzōb; vsl. *isopū*; lat. *hyssōpus* (și: *-um*)], în BB: „*Munuchiu de isop*” (Ex., 12, 22); în ms. 45: „*Mănunchiu de isop*” (*ibid.*); în ms. 4389: „*Munuchi de isop*” (*ibid.*).

1.6.8. *siclu* 'monedă și măsură de greutate la evrei' [<gr. δίκλος, -οῦ <ebr. *šekel*, vezi A. Scriban, *Dicf.*, s.v.], în BB: *siclu*, pl. *sicli* (Ex., într-un număr de 11 ocurențe); în ms. 45 (Ex., 9 ocurențe); în ms. 4389: *sicle* (pl.) (Ex., 3 ocurențe).

1.6.9. *zamfir* 'safir', 'Lazurstein' (<gr. σάπφειρος; σάμφειρος; lat. *sapphirus* <ebr. *sappir*, vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 677), în BB: *zamfir* (Ex., 29, 10; 28, 18; 39, 9); în ms. 45: *zamfir* (Ex., 24, 10; 28, 18); *zamfirós* (Ex., 39, 9); în ms. 4389: *zamfir* (Ex., 24, 10, 28, 18).

1.7.0. Elemente maghiare

1.7.1. *mai* 'ficat' (<magh. *máj*), în ms. 45: „*Maiul plămîinii*” (Ex., 29, 22); în BB: „*Praporul ficatului*” (*ibid.*); în ms. 4389: „*Băzărul mațelor*” (*ibid.*). În grecește: τὸν λοβὸν τοῦ ἥπατος; în latinește: „*Reliculum iecoris*”; în germană: „*Den Lappen an der Leber*”. Comparînd aceste versiuni, sintagma „*Maiul plămîinii*” din ms. 45 apare neclară; cf. IV.1.1.7., *ficat*.

1.7.2. *marfă 1*. 'vite', 2. 'avere mișcătoare, lucruri, calabalic, unelte' (<magh. *marha*, vezi ST.L. FAC., p. 89; IV.1.4.3.), în BB, Ex. 10, 10, 24; 22, 8; în ms. 45 (*ibid.*).

1.7.3. *meștersug* (și: *meșleşug*) 'artă' (<magh. *meșterség*), în ms. 45: „*Lucru de meștersug de pielri*” (Ex., 28, 11); în BB și în ms. 4389: „*Meșleşug*” (Ex., 28, 11; 30, 25; 35, 33).

1.7.4. *a meștersugi* 'a recurge la viclesuguri, la artificii' (<meștersug), în ms. 45: „*Ia-mblați dară să-i meștersugim pre înșii pentru că să nu să înmulțască*” (Ex., 1, 1); în BB și în ms. 4389: „*Meștersugim*” (*ibid.*).

1.7.5. *sicriu* (și: *săcriu*) 1.'coș (de papură)', 2.'chivotul măturiei (făgăduinței)'; 'chivotul legii' (< magh. *szechrény* < lat. med. *scrinum*, vezi ST.L. FAC., p. 90; IV.1.4.5.). Sensul 1., în BB și în ms. 45 (Ex., 2, 3, 5, 6); sensul 2., în ms. 45 (Ex., 25, 20) și în ms. 4389 (Ex., într-un număr de 24 de ocurențe).

1.7.6. *tinéri* 'disc', 'farfurie', 'cupă' [< magh. 'tallyér' *tányér* (< it. *tagliere*), care cunoaște în română numeroase variante dialectale: *lanyer* 'disc' (LEX. MARS., 121); *tenyer*, *tinyer* 'discus, orbis' (ANON. CAR. (cca 1670); *tăneariu*; *tănere* 'farfurii'; *tăner* 'id.'; *tăneriu* 'Lampenschirm'; *tdnier*; *cineriu* etc. (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 759–760, sub *talger*)]. În BB, tipografii, necunoscând, desigur, acest cuvânt, l-au apropiat de infinitivul verbului a *ține*a, transcriindu-l *ținere*: „Fusul lui, și foșfăile, și scăfirlile; și ținările, și florile dentr-insul era” (Ex., 37, 18); „Și trei ținări în chipul nucșoarelor” (Ex., 37, 20, 21); „Și în sfeșnic 4 ținări în chipul nucșoarei” (Ex., 37, 23). Că nu poate fi vorba de infinitivul lung al verbului a *ține*a, *ținere* (< lat. *lēneo*. -ēre) rezultă și din comparația cu alte versiuni ale fragmentelor menționate, în care termenul folosit are sensul 'cupă', 'pahar', 'vas'. Astfel, în latinește: „Tres scyphi in nocis modum” (Ex., 37, 19), ca în BB: „Trei ținări în chipul nucșoarelor” (vezi mai sus); lat. *scyphus*, -i 'cupă', 'pahar', 'vas de băut' < gr. *σχύφος*. În grecește: *τρεῖς κρατήρες (ὁ κρατήρ, -ῆρος* 'grand vase où l'on mêlait l'eau et le vin'. În germană: „Drei Kelche” (*Kelch* 'cupă', 'pahar cu picior', 'potir'). În ms. 4389, găoace: „3 găoci în chipul nucșoarelor” (Ex., 37, 19). În ms. 45, scăfirlie: „3 scăfirlie în chipul nucșoarelor” (Ex., 37, 20) (< scăfă 'cupă', 'vas (de lemn scobit)' + -irlă + -ic). Diortositorii bucoreșteni au înlocuit acest cuvânt, care li se va fi părut regional și popular, cu unul care în epocă părea a fi la modă: *ținér*. Iar tipografii moldoveni ai BB l-au apropiat pe acesta de verbul *ține*a, în forma de plural *ținəri*.

În cazul acestui cuvânt, credem că textul BB trebuie emendat: în loc de *ținəri*, trebuie scris *ținəri*.

1.8.0. Elemente germane (săsești).

1.8.1. *gărdină* 'crestătură, șanțuleț la capătul doagelor în care se îmbucă fundul butoiului' (< săs. *gargel* 'Falz am Faßdaube' < lat. *gargelum*; vezi SSW, III, G, p. 27, sub *Gargel*; *gărdină* a fost influențat de rom. *gard* și de rom. *marginie*). În BB: „Doao gărdine la un stlpu” (Ex., 26, 17). Termenul apare și în ms. 45 și în ms. 4389. Echivalentul grecesc este (ὁ) *ἀγκυλίσιος*, -ος 'petite pièce recourbée; crochet, gond' (=cirlig, fișină, balama). Echivalentul din versiunea latinească este *incastratura* ("Duae incastraturae"); în cea germană: *Zapfen*. În PO: „Cepure”; în B 1975: „Cepuri”. H. Tiktin, *DRG*, s.v., este de părere că în BB cuvântul *gărdină*, din citatul menționat, este „falsch angewendet”. Observația este valabilă și pentru cele două ms.: ms. 45 și ms. 4389. Prima atestare se modifică: 1665–1680, în loc de 1688.

1.8.2. *gonț* 'piatră (ascuțită)' [cf. germ. *Gänze*, pl. -en 'ganzes, festes Gestein'; termen minier, atestat din secolul al XVI-lea, vezi Weigand-Hirt, *Dl. Wb.*, I, p. 620; în dialectul săsesc din Transilvania există cuvântul *gontz* (*gāntz*), dar nu ca substantiv cu sensul menționat (vezi SSW, III, G, p. 22). Nu este exclus însă ca un asemenea cuvânt să fi existat în graiurile germane medievale de pe teritoriul dacoromân și, între timp, să fi dispărut din aceste graiuri, cum s-a întâmplat și cu alte elemente de origine germană săsească în română, care astăzi nu mai au echivalent în dialectul săsesc. Exemple în acest sens pot fi văzute în lucrarea

noastră *Împrumuturi de origine germană (săsească) în română. În legătură cu etimologia cuvintului ravidă*, în ALIL, XXIX, Iași, 1983–1984, A. Lingvistică, p. 17–19. În graiurile moldovenești există și forma de feminin *goanflă*, în expr. *fasole goanfle* 'fasole care rămân tari la fierț', iar substantivul *goanță* 'pietricică rotundă de cremene' este atestat de Viciu, în *Glosarul său*, în localitatea transilvăneană Boușar (vezi DA, s.v.), în ms. 45: „Lutnd Semfora gonțu, au tăiat marginea acoperemintului trupului ținului ei” (Ex., 4, 25). În BB: „Pietricca ascuțită”; în ms. 4389: „Piatră ascuțită” (*ibid.*). În ms. 45, *gonț* mai apare și în alte cărți, vezi N.A. Ursu, NOI INFORM. (III), p. 39; (V), p. 469.

1.8.3. *jeț* 'scaun', 'tron' (< săs. *sätz*, cu s- reflectat ca j- (2); vezi V. Arvinte, *Dl. Entlehn.*, p. 70–71), în ms. 4389: „Care șade în jățul lui” (Ex., 11, 5; și în 12, 29). În BB și în ms. 45: *scaun*. Vezi mai sus, I.3.6.3.

1.8.4. *tron* 'chivot' [< săs. *trun*, pl. *truncen* (și variantele *trū*, *trui*) 'Lade erster Größe', 'Lade'; 'Sarg'; 'Geldkasse' (Fr. Krauß, *Husspr.*, p. 982; id., *Trepp. Wb.*, p. 1018, sub *Truhe*)], în ms. 4389: „Tronul legii” (Ex., 25, 10). Aceste cuvinte sînt scrise pe margine, de aceeași mână, pentru „Sicriul măturiei”, din text: „Cît să fie tronul legii de mare și cum să se împodobească”. De remarcat, în legătură cu paternitatea traducerii ms. 4389, că termenul *tron* 'ladă' are o extensiune teritorială în graiurile românești din Oltenia și din părțile vechi ale acestei provincii din Muntenia (vezi V. Arvinte, *Dl. Entlehn.*, p. 71–72).

1.9.0. Elemente turcești

1.9.1. *capac* (< tc. *kapak*), în ms. 4389: „Și făcu acoperemintul lui, adevă capacul, de aur” (Ex., 37, 6). Pe margine, de aceeași mână, este adăugat cuvântul *plehupă* (vezi mai sus, IV.1.4.39.). Ms. 4389 datînd din anii 1665–1680, urmează că prima atestare a cuvântului *capac*, stabilită pentru anul 1693 în Tiktin², *DRG*, s.v., se mută cu cîțiva ani mai devreme.

1.9.2. *ceauș* 'mai mare peste cîncireci' (< tc. *çavuş* 'sergent (de infanterie)', 'curier', 'aprod'), în ms. 4389: „Și puse peste dînsii căpitani și izbaș, și ceauș, și vldas și logofeț” (Ex., 18, 21; și în versetul 25).

1.9.3. *conac* 'popas (de noapte)' (< tc. *konak*), în ms. 4389: „Și fu pre cale la conac îl întîlni Ingerul Domnului” (Ex., 4, 24). În BB și în ms. 45: „Popas”.

1.9.4. *copeă* (tc. *kopça*, intrat și în bg., srb., alb., ngr., magh.; singularul *copcă* este refăcut de la pluralul *copci*, după modelul *șapcă*—*șapci* etc.), în BB: *copci*, *copce*, *copcile*, *copcele* (Ex., într-un număr de 9 ocurențe). Sinonimul *sponcă* se întîlnește în ms. 45; vezi mai sus IV.1.4.54.

1.9.5. *găitan* 'șnur răsucit' (< tc. *gaitan*), în ms. 4389: „Tivitură sau găitan” (Ex., 28, 31). Aceste cuvinte sînt adăugate pe margine, de aceeași mână, ca sinonime ale lui *bête*, din text. Prima atestare a acestui cuvînt din Tiktin², *DRG*, s.v., anume anul 1698, se modifică: 1665–1680.

1.9.6. *ghierdan* 'lanț de aur la gît, colan' (< tc. *gerdan*), în ms. 4389: „Aduseră...ghierdane și tot lucrul de aur” (Ex., 28, 31). Cf. ST.L. FAC., p. 92; IV.1.6.4.; vezi mai jos IV.2.1.18.

1.9.7. *gravanî*, adj. și subs., 1. 'roșu-stacojiu', 2. 'stofă de culoare stacojie'. Pentru etimologie, vezi mai jos. Termenul apare numai în ms. 4389, într-un număr de 11 ocurențe din cartea *Ieșirea*. Prezentăm cîteva conținute: „Și roșu răsucit, și rumen, și gravanî, și vișînd

impletită, și lină de capră" (Ex., 25, 4). În BB, în loc de *gravani*, apare sintagma *roșiu indoit* (adică vopsit de două ori, dublu); la fel și în ms. 45. Echivalentul în limba greacă este *κόκκινος* 'scharlachrot' (-roșu-aprins, stacojiu); cf. vb. *κόκκινίζω* 'scharlachrot sein'; subst. (6) *κόκκος* 'die Scharlachbeere, der Scharlach, die Kermeseiche' (H. Frisk, *GEW*, I, p. 895; etimonul cuvintului grecesc este necunoscut). În versiunea latinească, a fost preluat termenul grecesc: *coccum*, -i 'kermès, graine servant à teindre d'écarlate'; par suite 'écarlate' et 'vêtement d'écarlate' (Ernout-Meillet, p. 129). În versiunea germană, se folosește termenul *Scharlach*, care provine din gr. *σκόλας*, pătruns în arab. *siqillāt*, pers. *šiqirlāt* 'mit Kermes oder Koschenille rot gefärbtes Kleid' > lat. med. *scarlatum*, it. *scarlatto*, vfr. *escarlate* (> engl. *scarlet*) 'Scharlach als Stoff'; cf. lat. med. *febris scarlatina* (vezi Kluge-Mitzka¹⁹, p. 636). În slavonește, echivalentul lui *gravani* din ms. 4389 este *чръкаениѣс*, pentru care cf. vsl. *чръвл'енѣ* 'κόκκινος', 'scarlachrot', care este participiul perfect pasiv al verbului *чръвити* 'rot färben', vbg. *чръвjenъ* 'rote Farbe'; rus. *červlěnyj* 'blutrot', vrus. *červlěnz* 'id.' (vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 172–3; M. Vasmer, *REW*, III, p. 317).

Cuvântul *gravani* mai apare în ms. 4389, cartea *Ieșirea*, în următoarele locuri: 26, 1, 36; 27, 16; 28, 8, 15; 31, 5; 35, 6, 25, 35; 36, 8. În aceste ocurențe, echivalentul lui *gravani* în BB și în ms. 45 este cuvântul *mohorit*(ul), cu sensul 'roșu aprins': vezi mai jos, IV.2.2.30. În PO: „*Mătase mohorită*“. De asemenea, cuvântul *gravani* mai poate fi semnalat în cartea *Cintarea Cîntărilor*, din ms. 4389, 3, 10: „*Și suirea lui gravani*“; 7, 5: „*Și costița capului tău ca caftanul cel gravani*“, precum și în cartea *Isaia*, 1, 18: „*De vor fi păcatele voastre...ca gravani, ca lina le voi albi*“.

În afară de ms. 4389, cuvântul *gravani*, care, de altfel, nu este înregistrat în dicționarele românești, mai apare și în alte texte din secolul al XVII-lea. Astfel, el se întâlnește în ms. 109 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, în textul traducerii *Învățăturilor lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie*: „*Își lepădă Maximilian caftanul cel împărălesc gravaniu den spinare*“ (f. 52^r). În alt manuscris, anume 3339, de la BAR, care este o copie, din 1673, a traducerii romanului popular Varlaam și Ioasaf, cuvântul în discuție este de asemenea prezent: „*Aducîndu-l pre un bogat îmbrăcat în haine gravani și roșii*“ (f. 54^r); „*De vor fi păcatele voastre ca gravani, ca zăpada le voi albi, iar de vor fi ca rușite, ca lina le voi albi*“ (f. 65^r și 74^r). N.A. Ursu, care mi-a pus la dispoziție, cu multă amabilitate, informațiile de mai sus, este de părere că acest termen, *gravani*, era caracteristic pentru limba scrisă a lui Daniil Andrean Panoneanul, învățatul mitropolit care, după opinia aceluiași filolog ieșean, ar fi și traducătorul ms. 4389 al *Vechiului Testament*. Cuvântul în discuție, observă N.A. Ursu, este folosit și în acele fragmente din *Îndreptarea legii* (1652) care ar fi fost traduse de Daniil Andrean Panoneanul (vezi N.A. Ursu *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în „*Cronica*“, XVI, nr. 43 (821), din 23 octombrie, 1981, p. 5, 8).

În privința etimologiei cuvintului *gravani*, pot fi spuse următoarele. Mai întâi, termenul este de origine orientală și a pătruns în română în două rinduri. Varianta a doua este atestată în scrierile românești de la începutul secolului al XIX-lea și este prezentă în dicționarele românești, în timp ce prima variantă, *gravani*, cum s-a mai spus, a rămas necunoscută lexicografilor și lexicologilor. Varianta mai nouă are forma *hervaneă*, iar sensul este 'mantie domnească', substituția cabaniței în 1832, sub Vodă Sturdza și Ghica, cînd vechea

investitură cu cabanița și cuca a fost înlocuită cu *hervaneaua* și cu o tocă de samur cu flori de diamant“ (vezi L. Șăineanu, *Dicționar universal*, ed. a IV-a, p. 292, sub *hervaneă*). În epocă, este consemnat și substantivul neutru *hervaniu*, pl. *hervaniuri*. Etimonul este tc. *harvani*, *harmani* (L. Șăineanu *op. cit.*; A. Scriban, *Dief.*; H. Tiktin², *DRG*, s.v.). În limba turcă, termenul a pătruns din arabă: arab. *ħarmal* 'o plantă din familia *Rutaceelor*, *Peganum harmala* L., 'Harmelraute', folosită de arabi pentru obținerea unei culori roșii, a așa-numitei *hormaline* 'Türkischrot' (=roșu-turcesc), și a unui praf de insecte. Cuvântul arab menționat a pătruns și în alte limbi, cum sînt: gr. *ἄρμαλα*, *ἀρμαλά*, *ἄρμαρά*; lat. *harmala*; sp. *alharma*, *harma*, *alfarma*, *harmaga*, *alharmaga*, *amargaza*, *gamarza*; pg. *harmalá*; fr. *harmale*; it. *armora* (vezi K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927, nr. 892).

Legătura dintre variantele menționate (ătit cele românești din secolul al XIX-lea, cît și cele din alte limbi) și vrom. *gravani* este evidentă, deși din punct de vedere formal și semantic sînt necesare unele precizări. Cuvântul *gravani* este preluat din limba turcă, cum arată și finala accentuată -i, care încă nu cunoscuse modificarea în -iu, decît într-un singur exemplu (vezi mai sus, în citatul din *Învățăturile lui Neagoie Basarab...*). Răspîndirea sufixului -iu la adjectivele care denumesc diferite culori are loc începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (vezi mai sus, IV.1.5.31, *sardiu*). Etimonul tc. *harvani* a mai cunoscut și alte transformări fonetice: trecerea lui *h-* la *g-* și metateza grupului -ar->-ra-: *harvani*>*gavranî*>*gravani*. Aceste schimbări au putut avea loc și pe terenul limbii române, deși nu trebuie exclusă și o filieră străină, încă neidentificată. În ultimul sens, poate fi invocată schimbarea sunetului *h-* la *g-*, care se constată în exemplul gr. *γαλβάνη*, față de lat. *galbanum* 'Galbanharz' (vezi mai sus, IV.1.6.3., *halvan*). Sub aspect semnatic, trecerea de la sensul 'culoare' → 'stofă (de o anumită culoare)' → 'haină, sau orice alt obiect, de culoarea respectivă' constituie o evoluție semantică întîlnită și în alte cazuri. Astfel, termenul grecesc (ῆ) *πορφύρα* a denumit, la început, fie culoarea purpurie, fie melcul de purpură, din care se extrăgea această substanță colorată în roșu-purpuriu; apoi, termenul a ajuns la sensul 'haină de purpură' (vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 581–2). Tot astfel, cuvântul românesc *mohorit*(ul) a avut inițial sensul 'roșu de culoarea *mohorului* (o plantă)', apoi pe acela, întîlnit în textele de care ne ocupăm, de 'stofă de această culoare'. Pentru germ. *Scharlach*, vezi mai sus IV.1.9.7.; la fel, pentru rus. *červlěnyj*; pentru rom. *verde*, vezi mai jos, IV.2.1.98.

Vrom. *gravani* (u), din textele secolului al XVII-lea, este același cuvînt cu *hervaneă*, s.f. (cu varianta *șervaneă*), *hervaniu*, s.n., din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Etimonul este tc. *harvani*.

1.9.8. *ibric* 'vas de metal' (<tc. *ibrik*), în ms. 45: „*Și cășile și ibricile cu care va turna cu ele*“ (Ex., 37, 16). În BB: *năstrăpile*; în ms. 4389: „*Păhară de aur*“.

1.9.9. *iuzbaș* (și: *izbaș*) 'mai mare peste o sută (de soldați)' (<tc. *yüzbaşı* <yüz 'sută' +başı 'șef'), în ms. 4389: „*Și pune prestele dinșii căpitani, și izbaș, și ceauș, și vălaș, și logofe!*“ (Ex., 18, 21). Varianta *iuzbaș* este atestată în Ex., 18, 25, în text și pe margine.

1.9.10. *leghîn* (și: *lighîn*) 'lighean' (<tc. *legen* 'Waschschüssel'), în ms. 45: *leghîn* (Ex., 30, 18; cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mînă, ca sinonim al lui *medlînișă*, din text). În ms. 4389: „*Lighîn*“ (Ex., 30, 28; 31, 9; 40, 7, 11, 28). În BB: „*Spălătoare*“.

1.9.11. *năstrapă* 'vas mare de metal (nobil) pentru apă, vin' [<tc. *mašrapa* (<arab. *mašraba*); bg. *maštrapa*, *naštrapa*; srb. *maštrap*, *-trafa*; n-, în loc de m-, ca în *nalbă, năframă* etc. (vezi H. Tiktin², *DRG*, s.v.)], în BB: „*Și făcu vasele mēsi... și căușile, și năstrăpile*“ (Ex., 37, 16). În ms. 45: „*Ibricile*“; în ms. 4389: „*Păhară de aur în care să torni*“.

1.9.12. singil 'bordură', 'incastrare', 'ramă', 'chenar' (<tc. *sincef*), în BB: „*Și o ferecă pre ea [masa] cu aur curat și-i făcu ei singifuri de aur suciți imprejur*“ (Ex., 37, 11). În ms. 45: *zimfi*; în ms. 4389: *șabac*; în PO: „*Cunună de aur*“.

1.9.13. *șabac* 'bordură', 'chenar', 'ramă' [tc. *mušabak* (<arab. *mūšebek*); vezi A. Scriban, *Dicț.*, s.v.; A. Ciiorănescu, *DER*, nr. 7302], în ms. 4389: „*Și făcu imprejur șabac de aur*“ (Ex., 37, 2); „*Și o ferecă cu aur curat și-i făcu [mesei] șabac de aur imprejur*“ (Ex., 37, 11). Sinonimul *cunună* este adăugat pe margine, de aceeași mină, în dreptul versetului Ex., 37, 2. Cf. cuvîntul precedent. Prima atestare din T², 1838, se modifică: 1665–1680.

1.9.14. *tipsie* (<tc. *tepsi*), în ms. 4389: „*Și făcu vasele mēsei: tipsii și căfiile și păhară de aur*“ (Ex., 37, 16); în BB și în ms. 45: „*Blidele*“; „*Și să faci tipsiile și căfiile*“ (Ex., 25, 29); în BB și în ms. 45: „*Blidele*“.

2. CUVINTE CU SENS DIFERIT DE CEL ACTUAL

2.1.0. Calcuri lingvistice

2.1.1. *a adaoge* 'a continua să', 'fortfahren zu' calchiază gr. *προστίθεναι* (= *προστίθημι*) (vezi ST.L. FAC. p. 92; IV.2.2.1), în BB: „*Și nu veți mai adaoge a rămînea*“ (Ex., 9, 29; gr. *προστίθετε*); „*Socolește-te pre tine încă a mai adaoge să vezi fața mea, că în ce zi te vei ivi mie, vei muri*“ (Ex., 10, 28). Sensul în discuție se mai întilnește în Ex., 5, 7; 9, 28, 34; 11, 6; 14, 13; 30, 15; 35, 31. La fel este situația în ms. 45.

2.1.2. *aducător*, în sintagma: *aducători-în-lăuntru-de-cărți* 'logofăt', 'secretar', în BB (Ex., 18, 21; și în ms. 45, *ibid.*; aici ... *-în-lăuntru...*). În ms. 4389: *logo-făt*. Echivalentul grecesc al sintagmei este *γραμματοεισαγωγείς*, compus din (ὁ) *γραμματός*, '-έως' 'secretaire' [cf. (τὸ) *γράμμα*, '-ατος' 'écrit, lettre, livre'] + (ὁ) *ἀγωγός*, '-οῦ' 'conducteur' (<vb. *ἄγω* 'amener, apporter').

2.1.3. *aproapele* (~-lău, ~-său) [calchiază gr. *πλησίον*, '-α, -ον' 'proche, voisin'; *πλησίον* 'près'; (οἱ) *πλησίον* 'les parents, les amis, le prochain'], în BB, Ex., 2, 13; 12, 4; 20, 17, 17; 21, 18, 35; 22, 7, 8, 9, 10; 32, 26. La fel în ms. 45, dar lipsește în ms. 4389, Ex. (vezi ST.L. FAC., p. 93; IV.2.2.5).

2.1.4. *ardere-de-tot* 'jertfă completă', calc după gr. (ἡ) *ὀλοκάρπωσις*, '-εως; (τὸ) *ὀλόκαυστον*, '-ου' 'holocaust'; este prezent în BB, Ex., într-un număr de 10 ocurențe, și în fiecare din cele două texte manuscrise, în cîte un număr de 9 ocurențe (vezi ST.L. FAC., p. 93; IV.2.2.9).

2.1.5. *aururi*, pluralul (neobișnuit) de la *aur*, calchiază pl. gr. *χρυσία* (sg. τὸ *χρυσίον* 'Gold, Goldschmuck, Goldmünze, Geld'), în ms. 45: „*Și ziș lor: „La cine sîntu aururi, luați-le! Și s-au luat*“ (Ex., 32, 25). Nesiguranța în folosirea acestei forme se deduce și din faptul că în dreptul versetului menționat este adăugat pe margine, de aceeași mină, forma de plural neutru *aur*. În BB și în ms. 4389, se folosește în mod corect forma de singular.

2.1.6. *a 'auzi*, în construcția: *a auzi cu auzire*, în BB: „*De vei auzi cu auzire glasul Domnului*“ (Ex., 15, 26; în ms. 45: „*Să vei auzi cu auzul*“; în ms.

4389: „*De vei asculta cu ascultare*“) este o traducere servilă a gr. 'Εὐν ἀκοῆ ἀκουστικῆς τῆς φωνῆς κυρίου.

2.1.7. *auzire*, vezi mai sus *auzi* (IV.2.1.6).

2.1.8. *bine*, în: *bine-mirosilor*, traduce gr. εὖ-, din εὐώδης, -ης, -ες 'qui sent bon', vb. εὐώδω, -ω, εὐωδίζομαι 'sentir bon', în ms. 45: „*Și scoarță dulce bine-mirositoare*“ (Ex., 30, 23). Sintagma *a plăcea bine*, din BB („*De nu va plăcea bine întru ochii stăpînului ei*“, Ex., 21, 8; la fel în ms. 45), este calchiată după gr. εὐαρέσκω, viit. -ἀρέσω 'plaire': 'Εὐρ μὴ εὐαρεσθῆ ἐν οφθαλμοῖ τῷ κυρίῳ αὐτῆς.

2.1.9. *bun*, în *bun-miros*, după gr. εὖ-, din εὐώδης, -ης, -ες 'qui sent bon', în ms. 45: „*Cătră miros de bun-miros*“ (Ex., 29, 25), după gr. εἰς ὀσμὴν εὐωδίας (gr. ἡ ὀσμή, -ῆς 'odorat', 'odeur'). În BB: „*Bună-mirosire*“ (Ex., 29, 18, 25, 41).

2.1.10. *braț* 'pulpă (la animale)', 'șold', calchiază gr. (ὁ) *βραχίον*, '-ονος' 'bras'; 'Oberarm, Arm', im Gegensatz zu *πῆχυς* '(Unter)arm'; în BB: „*Brațul drept*“ (Ex., 29, 22); în ms. 45: „*Brațul dreptu*“ (*ibid.*); în ultimul caz, este adăugat pe margine, de aceeași mină, cuvîntul *pulpă*, care este în acest context termenul potrivit. În ms. 4389: „*Armul cel drept*“; în PO: „*Speliia dereaptă*“; în B 1975: „*Șoldul drept*“; în latinește: „*Armumque dextrum*“; în germană: „*Die rechte Keule*“, și: „*Brațul despărțirii*“, în BB (Ex., 29, 27; în ms. 45: „*Brațul luării*“, *ibid.*). În ms. 4389: „*Umerile usebirii*“ (*ibid.*).

2.1.11. *cămară*, în sintagma: „*Cămarile așternulu-lui*“, în BB și în ms. 45 (Ex., 8, 3), cu sensul 'dormitoare', calc după gr. τὰ *ταμεῖα τῶν κοιτώνων* (gr. τὸ *ταμεῖον*, -ου 'chambre'; gr. ὁ *κοιτών*, -ῶνος 'chambre à coucher'. În ms. 4389: *cășuță*, vezi mai jos, IV.2.2.9; în B 1975: „*Dormitoarele*“; în latinește: „*Cubiculum lectuli tui*“; în germană: „*Schlafkammer*“.

2.1.12. *cincizeci*, în sintagma: *mai-mari-pestecincizeci*, în BB și în ms 45 (Ex., 18, 21, 25), care este calchiată după gr. *πεντηκοντάρους* (<gr. *πεντήκοντα* '50' + (ὁ) *ἄρχος*, -οῦ 'chef'. În PO: „*Cînzecceari*“; în lat. „*Quinquagēnarius*“ (-ii); în slavonă: *пятидесятичник*; în germană: „*Oberste über fünfzig*“; în ms. 4389: „*Ceaș*“ (vezi mai sus, IV.1.9.2).

2.1.13. *cioplită* 'sculptură', 'statuie', 'chip cioplit', în BB: „*Și cioplitile dumnezilor lor să le ardeți cu foc*“ (Ex., 34, 13). Tot astfel, în ms. 45, numai că în loc de *dumnezilor*, apare *bodzilor*. În ms. 4389: „*ciopliturile*“; în B 1975: „*Dumnezii cei ciopliți*“. Substantivul feminin *cioplitile* redă gr. τὰ *γλύπτα* (τῶν *θεῶν*); cf. gr. *γλύψω*, viit. *γλύψω* 'graver, ciseler, sculpter'; *ausmeiBeln*, 'gravieren'; subst. (ἡ) *γλυφή*, -ῆς 'gravure, ciselure, sculpture'.

2.1.14. *cioplitură 1*. 'statuie' (vezi cuvîntul precedent), 2. 'gravură', în BB: „*Cioplituri de pecete*“ (Ex., 28, 21); „*Cioplitură de pecete*“ (Ex., 39, 5). Tot astfel în ms. 45. În textul grecesc: *γλυφαὶ σφραγίδων* [(ἡ) *γλυφή*, -ῆς 'gravure, ciselure, sculpture' și (ἡ) *σφραγίς* '-ίδος, 'sceau'].

2.1.15. *elaie*, în sintagma: *clăi-clăi* 'grămezi-grămezi', în BB: „*Și le adunară clăi-clăi*“ (Ex., 8, 14; la fel în ms. 45 și în ms. 4389. Modelul este gr. *θυμωνίας θυμωνίας* [(ἡ) *θυμωνιά*, -ας 'Haufe' și (ὁ) *θημών*, -ῶνος 'id.']; în latinește: „*In immensos aggeres*“; în germană: „*Hier einen Haufen und da einen Haufen*“.

2.1.16. *cuvînt 1*. 'hoșen', 'Brustschild des Hohenpriesters', în ms. 45: „*Vei face cuvîntul județelor*“ (Ex., 28, 15); în ms. 4389: „*Să faci cuvîntul judecății*“ (*ibid.*); dar în BB: „*Vei face engolpion judecăților*“ (*ibid.*). În ms. 45: „*Și vei face pre cuvîntu lanțuri împletite, lucru de lanțuh de aur curat*“ (Ex., 28, 22); în ms. 4389: „*Și să faci pre cuvînt lanțuri împletite în chip de belciuge de aur curat*“ (*ibid.*); în BB: „*Preste*

engolpion"; în PO : „Hojen“ (*ibid.*), cu variantele *hozen*, *hozin*, *hodzen*. Termenul *cuvînt*, cu sensul 'hoşen', mai este atestat în ms. 45 în următoarele locuri din cartea *Iesirea* : 23, 23, 24, 26 ; 29, 5, 5 ; 35, 25 ; 39, 7, 7, 15, 16, 18, 20, 20 ; iar în ms. 4389, în : 28, 23, 25, 27 ; 29, 5, 5 ; 35, 27. Diortositorii bucureşteni ai BB au înlăturat din cartea *Iesirea* termenul *cuvînt* 'hoşen' şi au pus în locul acestuia termenul impropriu *engolpion* (vezi mai sus, IV.1.5.14.). Sensul 'hoşen' al lui *cuvînt* nu este înregistrat în DA şi nici în alte dicţionare româneşti. Prezenţa acestui sens în ms. 45, de unde a fost preluat şi în ms. 4389, se explică prin calchiera de către Nicolae Milescu a echivalentului grecesc (τὸ) λόγιον, din contextul : ποιήσεις λόγιον τῆς κρίσεως (Ex., 28, 15), tradus în ms. 45 prin : „Vei face cuvîntul judeţelor“ (vezi mai sus). Gr. (τὸ) λόγιον este un derivat de la λόγος a. 'compte', b. 'raison'. e. 'pectoral du grand-prêtre'. Există şi formele λόγικος şi λόγιον. Echivalentul latinesc este *ratiōnālis* : „Rationale quoque iudicii facies“ (Ex., 28, 15); cel german: *Brusttasche* (vezi Meillet-Ernout, *DELL*, p. 57). 2. 'poruncă, lege divină', în BB : „Şi au scris pre lăspezi cuvîntele aceleste ale făgăduinţii : Cîte zăce cuvînte“ (Ex., 34, 28), sens calchiat după gr. δέξα λόγος. În ms. 45, cartea *Iesirea*, sensul acesta apare în : 16, 32 ; 18, 23 ; 19, 7, 8 ; 24, 3, 3, 8 ; 33, 17 ; 34, 1, 27, 27 ; 35, 1, 4. Sensul este prezent şi în ms. 4389. 3. 'proces, pricină, cauză juridică, judecată', în BB : „Iară cuvîntul cel greu aducea la Moisi, iară tol cuvîntul cel uşor îl judeca ei“ (Ex., 18, 26); tot astfel şi în ms. 45 ; în ms. 4389 : „Iar cuvîntul cel greu îl vor aduce la fine, iar judecăţile cele mici să le judece ei“ (*ibid.*). Sensul 3., neînregistrat în dicţionarele româneşti, a apărut prin transpunerea în română de către Nicolae Milescu a gr. (τὸ) ῥήμα, -ατος 'Ausspruch' (=sentinţă), 'Wort', 'Erzählung'; ca termen gramatical : 'Verbum', vezi H. Frisk, *GEW*, I, p. 470. În textul biblic, el însemna 'proces', 'cauză juridică', 'judecată' : τὸ δὲ ῥήμα ὑπέρογκον ἀνέφερον ἐπὶ Μοῦσῆν, πᾶν δὲ ῥήμα ἐλαφρόν ἐκρίνον αὐτοί.

2.1.17. dare 'prinos', 'ofrandă', 'cadou', în BB : „Şi va rădica Aaron...toată darea sfinţelor lor“ (Ex., 28, 34); în ms. 45 : „Toată darea sfinţilor lor“. Termenul *dare*, întilnit cu acest sens şi în alte scrieri din română veche, reprezintă un calc după gr. (τὸ) δόμα, -ατος 'don, présent' (din familia verbului δίδωμι, viit. δώσω, aor. ἔδωκα, perf. δέδωκα, δέδομαι 'geben') : παντὸς δόματος τῶν ἁγίων αὐτῶν. Cf. mai jos, IV.2.1.48., *luare*.

2.1.18. depregiur-dreaptă 'brăţară', în ms. 45 : „Au adus...şi cercei,şi înlele,şi înpletituri,şi depregiur-dreptă“ (Ex., 35, 21); în BB : „Brăţări“; în ms. 4389 : „Ghirdane“, calc după gr. (τὸ) περιδέξιον, -ου 'bracelet du bras droit', cuvînt compus din prep. περί 'autour', 'aux environs de' + (ῆ) δεξιά, -ας 'main droite'.

2.1.19. despicătură 'bucată dintr-un animal adus jertfă', în BB : „Vei pune deasupra despicăturilor“ (Ex., 29, 17); la fel în ms. 45), după gr. (τὸ) διχοτόμημα, -ατος 'moitié'. Cf. ST.L. FAC., p. 94; IV.2.2.22.

2.1.20. dimineaţă, în sintagma : *dimineaţa-dimineaţa* 'în fiecare dimineaţă', în BB : „Şi ei încă priimăia cîte ce să aducea de la ceia ce aducea dimineaţa-dimineaţa“ (Ex., 36, 3), după gr. πρωὶ πρωὶ (πρωὶ 'dès le matin'); în latineşte : „Quotidie mane“ 'în fiecare dimineaţă'; în germană : „Alle Morgen“; în B 1975 : „În fiecare dimineaţă“. Sintagma mai apare în BB, Ex., 16, 21 ; 30, 7, precum şi în ms. 45 (*ibid.*). În ms. 4389 : „Den dimineaţă în dimineaţă“ (Ex., 36, 3).

2.1.21. delungat, în expr. *delungat de ani* 'ani mulţi', 'bătrîn', în BB : „Pentru ca să fi să faci fie bine delungat de ani să te faci pre pămîntul cel bun“ (Ex., 20, 12), după gr. μακροχρόνιος (gr. μακρός, -ά,

-όν 'long'; gr. χρόνιος, -ος (-α), -ον 'vieux', 'qui dure longtemps'.

2.1.22. dumnezei (folosit numai la plural) 'idoli', 'divinităţi păgîne, neiudaice', 'bozi', 'zei', după gr. θεοί, pl. de la (ὁ) θεός, -οῦ 'dieu', cunoaşte în BB un număr de 12 ocurenţe, în ms. 45, 11 ocurenţe, iar în ms. 4389, 20 de ocurenţe.

2.1.23. a se feri 'a refuza', 'a nu vrea să facă ceva', în BB : „Iară de se va ferind se va feri şi nu va vrea tatul ei să o dea lui pre dînsa fămēie, argintu va plădi el tălîni-său“ (Ex., 22, 17; în ms. 45 : „De să va ferindu să va feri“), calc după gr. Ἐὰν δὲ ἀνανεύω ἀνανεύω (vb. ἀνανεύω, viit. ἀνανεύσω 'faire de la tête un signe de refus, 'refuser'). Cf. mai sus, II.6.8.1.

2.1.24. a fierbe, gerunziul *fierbînd* 'cu puroi', 'inflamat', în BB : „Băşici fierbînd“ (Ex., 9, 9, 10). În ms. 45 : „Băşici fierbînd“ (*ibid.*); în ms. 4389 : „Băşici mari“ (Ex. 9, 9); „Băşici cu rane care fierbea“ (Ex., 9, 10), după gr. φλυκτίδες ἀναζέουσαι [(ῆ) φλυκτίς, -ίδος 'pustule', 'bouton'; vb. ἀναζέω, viit. -ζέσω 'bouillir', 'faire bouillir']. În latineşte : „Vesicae turgentes“ [(vb. turgeō, -ere 'a fi umflat', *turgescō*, -ere 'a se umfla', fig. 'a se umfla', 'a fierbe', 'a clocoti (de minie)']; în germană : „Böse Blättern“.

2.1.25. floare, în sintagma : *floare de zmirnă aleasă* 'smirnă de prima calitate', în BB (Ex., 30, 23; la fel în ms. 45 şi în ms. 4389), după gr. ἄνθος μύρνης ἐκλεκτῆς [(τὸ) ἄνθος, -εος, -ους 'fleur'].

2.1.26. foarte, în sintagma : *foarte* 'foarte mult', în BB (Ex., 1, 7, 12; 9, 24; la fel în ms. 45 şi în ms. 4389), după gr. σφόδρα, σφόδρα (cf. sl. *sъklo*, *sъklo*). Vezi ST.L. FAC., p. 73; II.3.2.0.

2.1.27. gard 'perdea', 'cortină', 'zăveasă', în BB : „Lungul unui gard, de 28 de cofi ; şi de lat, de 4 cofi să fie un gard ; o măsură va fi la toate gardurile“ (Ex., 26, 2; la fel în ms. 45). Cuvîntul *gard*, cu acest sens neobişnuit, cunoaşte în BB şi în ms. 45 cartea *Iesirea*, cite un număr de 27 de ocurenţe (vezi *Indicele de cuvînte*, s.v.). În ms. 4389 : *zăveasă* (vezi mai sus, IV.1.4.62).

Sensul 'perdea', 'cortină' al cuvîntului *gard* se explică prin confuzia făcută de traducătorul ms. 45 (Nicolae Milescu) între gr. (ῆ) ἀύλαία, -ας (şi : ἀύλεια) 'Vorhang' (=perdea), 'rideau' şi gr. ἀύλιον 'Hürde' (=gard, 'arc de oi'); cf. gr. ἀύλη 'äuberer oder innerer Hof', 'Wohnung'; gr. ἀύλειος 'zum Hof gehörig' (vezi H. Frisk, *GEW*, I, p. 186). În textul latinesc, termenul echivalent este *corlina*, un derivat de la lat. pop. *curtis* 'curte'. Sub raport semantic, *corlina* a fost influenţat de gr. ἀύλη 'Hof', de gr. ἀύλαία 'Vorhang'. Lat. *corlina* stă la baza germ. *Gardine* 'perdea' (vezi Kluge-Mitzka, *EWDS*¹⁹, p. 232).

2.1.28. a grăi, vezi mai jos IV.2.1.69, *a povesti*.

2.1.29. împrejur-tăiere 'circumciziune', în ms. 4389 „Fu sînge împrejur-tăierii“ (Ex., 4, 26), calc după sl. *obrezanije* (<ob- 'circum' + vb. vb. *řezati*, *řezō* 'schneiden'); gr. (ῆ) περιτομή, -ῆς 'circumcision'; lat. *circumcisiō*, -ōnis.

2.1.30. împreunare 'aranjare', 'combinare', în BB : „Împreunarea tămîii“ (Ex., 25, 6); „Tămîia împreunării sfinţului“ (Ex., 31, 10; la fel şi în ms. 45, precum şi în ms. 4389, aci în 31, 11), este un calc după gr. (ῆ) σύνθεσις, -εως 'arrangement, combinaison'.

2.1.31. înainte, în sintagma : (1). *înainţile-umerilor* 'efod', în BB : „Vei pune lanfurile împletite...după înainţile-umerilor denainte“ (Ex., 28, 14; la fel în ms. 45), după gr. (ῆ) παρωμίς, -ίδος 'sorte de mantelet', alcătuit din prep. πάρα + subst. ὤμος 'umăr', prezent, acesta din urmă, şi în ἐπωμίς 'ein über der Schulter geknöpftes Gewand'; ἐξωμίς 'Gewand, das die eine Schulter frei ließ' (vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 1148).

Textul grecesc este: *κατὰ τὰς παρωμίδας αὐτῶν ἐκ τῶν ἐμπροθίων* (vezi mai jos, IV.2.1.95.). În sintagma; (2.) *piine-înainții* 'piine pusă ca jertfă în sanctuar', 'Schaubrot', în BB: „*Și vei pune pre masă piine-înainții pururea înainte mea*“ (Ex., 25, 30; în ms. 45: „*Piine-înainții*”; în ms. 4389: „*Piine-a-punerii-înainte*“, *ibid.*), care calchiază sintagma grecească *ἄρτους ἐνώπιους*, alcătuită din (ὁ) ἄρτος, -ου 'pain' și ἐνώπιος, -ος, -ον 'placé en face'; ἐνώπιον, ἐνώπια 'en face'. În latinește: „*Panes propositionis*“; în germană: „*Schaubrot*“, 'piine expusă în sanctuar, destinată jertfei (la evrei)'.

2.1.32. *înalț* 'puternic', în sintagma: *braț înalt* 'braț tare, puternic', în BB: „*Voii izbăvi pre voi intru braț înalt*“ (Ex., 6, 6); „*Braț nalt*“ (Ex., 6, 1); „*Brațul tău cel înalt*“ (Ex., 32, 10). În ms. 45: „*Braț înalt*“ (Ex., 6, 6); în ms. 4389: „*Braț nalt*“ (Ex., 6, 6), după gr. ἐν βραχίον ὑψηλῶ [(ὁ) βραχίον, -ονος 'bras' și ὑψηλῶς 'd'une manière élevée'. În latinește: „*Manus robusta*“; „în germană: „*Starke Hand*“.

2.1.33. *începător* 'cel care înceamnă la ceva', 'șef', în sintagme ca: *începător de virtute*; *începător de fugă*; *începător de vin*, după gr. (ὁ) ἄρχων, -οντος 'chef', 'Befehlshaber', din familia verbului ἄρχω, viit. ἄρξω 1. 'anfangen, beginnen', 2. 'herrschen'; subst. (ῆ) ἀρχή 'Anfang, Ursprung', în BB: „*Nu iaste glas începătorilor de virtute, nici glas de începători de fugă, ce glas de începători de vin eu auzu*“ (Ex., 32, 17; în ms. 45: „*...începătorilor după virtute...eu audzu*“), calchiat, cuvânt cu cuvânt, din gr. Οὐκ ἔστι φωνῆ ἔξ ἀρχόντων κατ'ἑχῆν, οὐδὲ φωνῆ ἔξ ἀρχόντων τροπῆς, ἀλλὰ φωνῆν ἔξ ἀρχόντων οἴου ἐγὼ ἀκούω. În ms. 4389: „*Nu iaste glas a celor ce încep cu putere, nici glas de oameni biruții cu biruință, ce eu auz glas de oameni bēfi de vin*“ (Ex., 32, 18). În latinește: „*... clamor adhortantium ad pugnam... vociferatio compellentium ad fugam... vocem cantantium*“ (*ibid.*); în germană: „*...Geschrei wie bei einem Sieg... Geschrei wie bei einer Niederlage... Geschrei wie beim Tanz*“.

2.1.34. *începătură* 1. 'pirgă, prima și cea mai bună parte a recoltei, care se aduce ca jertfă la altar'; 'jertfă', dar adus ca jertfă la altar', calchiază gr. (ῆ) ἀρχή, -ῆς 'commencement'; (ῆ) ἀπαρχή, -ῆς 'id.'. apărind în sintagme ca: „*Începătură sēcirii grîului*“, în BB și în ms. 45 (Ex., 34, 22). În ms. 45: „*Începătura secerişilor de grîne*“ (*ibid.*), după gr. ἀπαρχῆς ἄλωνος καὶ ληνοῦ σου οὐ καθυστερήσεις [gr. (ῆ) ἀπαρχή, -ῆς 'commencement'; gr. (ῆ) ἄλων, -ωνος 'aire'; gr. (ὁ) ληνός, -οῦ 'cuve de pressoir', 'pressoir'; gr. καθυστερέω, -ῶ și -ίζω, viit. -ίσω 'être en retard; pasiv 'être privé de']; „*Începăturile dentii ale feciorilor pămîntului tău vei aduce în-lăuntrul*“. în BB (Ex., 23, 19; în ms. 45: „*Începăturile pămîntului dentii a pămîntului tău...*); în gr. τὰς ἀπαρχὰς τῶν πρωτογενημάτων τῆς γῆς σου [(ῆ) πρωτογένεια, -ας 'premier né'; πρώτογενής, -ής, -ές, πρωτόγονος, πρωτόγενητος, -ος, -ον 'id.']. În versiunea latinească: „*Primitias frugum terrae tuae deferēs*“; în germană: „*Das Beste von den Erstlingen deines Feldes*“; B 1975: „*Pirga din roadele țarinii tale*“. Diortositorii bucareșteni ai BB au modificat textul din ms. 45, introducând cuvîntul *feciorilor*; pasajul a devenit, astfel, de neînțeles. Sensul 'pirgă', 'ofrandă adusă divinității' al cuvîntului *începătură* cunoaște în ms. 45 un număr de aproximativ 10 ocurențe. În afară de contextele menționate, în BB sensul în discuție se mai întâlnește în Ex., 25, 2, 3; 35, 5. El apare și în ms. 4389 (Ex., 25,

2 (aici, pe margine, este adăugat, de aceeași mină, sinonimul *pirgă*); 34, 22.

2. 'generație', în BB: „*Acēstea-s începăturile seminției Leviților după nașterile lor*“ (Ex., 6, 25), sens calchiat după gr. ἀρχαὶ πατριας, din textul: αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ πατριας Λευιτῶν καὶ γενέσεις αὐτῶν [(ῆ) ἀρχή, -ῆς 'Anfang, Ursprung'; gr. (ῆ) πατρία, -ῆς 'väterliche Abstammung', 'Geschlecht', 'Familie'].

2.1.35. *încet*, 1. în sintagma: *încet la limbă* 'gingav', în ms. 45: „*Grozav la glas și încet la limbă sint cu*“ (Ex., 4, 10; pe margine, de aceeași mină, este adăugat cuvîntul *gingav*; în BB: „*Zăbavnit la limbă*“; în ms. 4389: *gingav*), redă gr. ἰχνόφωνος καὶ βραδύλοσος ἐγὼ εἰμι [βραδύς, -εῖα, -ύ 'lent, lourd, paresseu'; 'langsam, träge'; (ῆ) γλῶσσα, -ης 'langue']. 2. în sintagma: *încet-încet* 'încetul cu încetul', 'treptat', calchiat după gr. μικρὸν, μικρὸν, în BB: „*Pren încet-încet voiu scoate pre dinșii de la line*“ (Ex., 23, 30); în grecește: *κατὰ μικρὸν μικρὸν ἐμβαλῶ αὐτοῦς ἀπὸ σοῦ*; vezi mai jos, IV.2.1.74., puțin.

2.1.36. *înceoace*, în sintagma: *înceoace și înceoace* 'înceoace și incoló', 'peste tot locul', după gr. ὄδε καὶ ὄδε, în ms. 45: „*Și căulînd înceoace și înceoace, nu vādzu pre nime*“ (Ex. 2, 12; în BB: „*Înceoace și înceoace*“; în ms. 4389: „*Înceoace și incoló*“).

2.1.37. *a înconșura*, în sintagma: *a înconșura calea* 'a duce pe ocolite, aocoli', în BB: „*Și înconșurā Dumnezău norodul calea cea de la pustie la Marea Roșie*“ (Ex., 13, 18; în ms. 45: „*Înconșurā... calea...*“; în ms. 4389: „*Duse Domnul oamenii înconșurā în pustie*“), după gr. καὶ ἐκύκλωσεν ὁ θεὸς τὸν λαὸν ὁδὸν τῆν εἰς τῆν ἔρημον εἰς τῆν Ἐρυθρὰν θάλασσαν [vb. κυκλέω 'entourer'; κυκλέω, -ῶ 'faire tourner', 'se mouvoir en rond'; (ὁ) ὁδός, -οῦ 'route, chemin, voyage']. În latinește: „*Sed circumduxit per viam deserti*“; în germană: „*Einen Umweg machen*“.

2.1.38. *a înșuga* 'a pleca', vezi mai sus, II.6.9.1. d).

2.1.39. *întăritură*, în sintagma: *întăritura cerului* 'bolta cerească', în BB: „*Ca chipul întăriturii cerului la curățenie*“ (Ex., 24, 10; la fel în ms. 45), după gr. ὡς περ εἶδος στερεώματος τοῦ οὐρανοῦ τῆ καταρίτῆτι [(τὸ) στερεώματα, -ατος 'firmament'; στερεός, -ός, -όν 'solide, compacte, dur'; vb. στερεόω, -ῶ 'consolider' 'rendre solide, affermir' (cf. MLD, BIBLIA 1688, I, p. 328, sub [6]).

2.1.40. *întinșoară* 'stinghie, traversă', în BB: „*Cortul și mărunțale, și acoperemîntul, și întinșorile, și dvoarcel, și stîlpîi*“ (Ex., 35, 10; la fel în ms. 45 și în ms. 4389), calchiază gr. τὰ διατόνια, sg. (τὸ) διατόνιον, -ου 'traverse' [care aparține familiei verbului τείνω (δρατείνω) 'spinnen, straff anziehen, ausspannen, ausdehnen, in die Länge ziehen', intr. 'sich dehnen, sich erstrecken' (H. Frisk, GEW, II, p. 863, sub τείνω)].

2.1.41. *întelept*, în sintagma: *întelept la cuget* 'iscușit', în BB: „*Și tu grăște tuturor înteleptilor la cuget*“ (Ex., 28, 3), calchiat după gr. πᾶσι τοῖς σοφοῖς τῆ διανοῦα [gr. σοφός, -ή, -ον 'sage, habile, savant'; (ῆ) διανοία, -ας 'intelligence']. În latinește: „*Cunctis sapientibus corde*“; în germană: „*Die sich darauf verstehen*“. Sintagma revine și în Ex., 35, 9, 24; 36, 7, atît în BB, cît și în ms. 45. În ms. 4389: „*Minte înteleptă*“ (Ex., 35, 10).

2.1.42. *a învia* (despre o moașă) 'a aduce pe lume un copil', în ms. 45: „[Moasele] *învia cēle de parte bărbătească*“ (Ex., 1, 17; cuvîntul *învia* este scris pe margine, de aceeași mină, în locul lui *creștea*, din text), calc după gr. ἐζωογόνην τὰ ἄρσενα (gr. ζωογονέω, -ῶ 'produire un être vivant'). În BB: „*Și da viață*“.

2.1.43. *judecată*, în sintagme ca: *engolpion judecăților* 'o haină preoțească la evrei, hoșen'; *cuvîntul judecății* 'id.', sau numai *judecățile* 'id.', în BB: „*Și vei face engolpion judecăților, lucru împistrit, dupre*

toameala cei-preste-umăr" (Ex., 28, 15; în ms. 45: „Cuvîntul județelor“, 'id.'): în ms. 4 389: „Cuvîntul judecății“, 'id.'): calc după gr. (ῆ) κρίσις, -εος 'judgement, décision': ποιήσεις λόγιον τῶν κρίσεων. În latinește: „Rationali judicium facies“. Alte exemple din BB: „Numele fiilor lui Israel pre engolpion judecății pre piept“ (Ex., 28, 23), după ἐπι τοῦ λογίου τῆς κρίσεως; în BB, vezi și 28, 24, 25. În ms. 4 389: „Și să poarte Aaron judecățile feciorilor lui Israel“ (Ex., 29, 29). În latinește: „Portabitque Aaron nomina filiorum Israel in rationali iudicii super pectus suum“; în PO: „Hozenul giudecăției“. Sintagma *cuvîntul (cuvintele) judecății* 'hoșen' mai apare în ms. 4 389, Ex., în: 28, 23, 24, 27. Vezi mai sus, IV.1.5.14., engolpion; IV.2.1.16., *cuvînt*; vezi *cuvîntul următor*.

2.1.44. *județ* (și: *giudeț*), în sintagma: *cuvîntul județului* 'hoșen, o haină preoțască la evrei', în ms. 45: „Vei pune pre cuvîntul giudețului lanțurile celea ce-s lanțuje“ (Ex., 28, 24), calc după gr. ἐπι τὰ λείων τῆς κρίσεως; vezi *cuvîntul precedent*; vezi și Ex., 28, 15, 23, 26. Cf. IV.1.1.15., *județ*.

2.1.45. *jug*, în: *cel-de-supt-jug* 'asin', în BB: „Cel dentăi născut al celui-de-supt-jug vei mîntui cu oaie“ (Ex., 34, 20); la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Cel născut-dentăi al măgăriței“, calc după gr. ὑποζύγιος, -α, -ον 'mis sous le joug'; 'bête de somme'; (δ) ζυγός, -οῦ 'joug'. În latinește: „Primogenitum asini redimes ove“; în germană: „Den Erstling des Esels“; în PO: „Nașterea asinului dentăiu pre o oaie schimbă“; în B 1975: „Întiul născut al asinei“.

2.1.46. *lanțuit* 'făcut din verigi, din ochiuri de lanț', în BB: „Lanțurile cele lanțuite“ (Ex., 28, 24; în ms. 45: „Lanțurile celea ce-s lanțuje“; în ms. 4 389: „Lanțul cel împletit“), calc după gr. ἐλυσιδωτός, -ή, -όν 'fait de mailles ou de chainons'; (ῆ) ἔλυσις, -εως 'chaine'.

2.1.47. *limbă* 'popor, neam', calc după gr. ἔθνος; vsl. jczykū, apare în BB, cartea *Iesirea*, într-un număr de 16 ocurențe și în aproximativ tot atîtea, în ms. 45, precum și în ms. 4 389. Vezi ST.L. FAC., p. 95; IV.2.2.42.

2.1.48. *luare* 'jertfă, dar, ofrandă adusă divinității', în BB: „Tot celu ce au luat luare argint și aramă au adus luorile Domnului“ (Ex., 35, 23; în ms. 45: „Tot cine au luat luare... luările“), calc după gr. πας ὁ ἀφ' ἑρῶν ἐφαίρεμα [vb. ἀφαίρεω, -ῶ 'enlever'; (τδ) ἀφαίρεμα, -ατος 'tout ce qu'on enleve', 'délivrance']. Cuvîntul mai apare în BB, cartea *Iesirea*, și în: 29, 28; 35, 22; 36, 2; 38, 30. În ms. 45, el cunoaște 7 ocurențe.

2.1.49. *mare* 'vest, apus', în sintagme ca: *spre mare, despre mare, cătră mare*, calcări după gr. κατ' ὄρασαν 'id.', în BB: „Despre mare“ (Ex., 26, 22; 38, 12); „Cătră mare“ (Ex., 26, 12, 27; 36, 23, 29); în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: „Spre mare“ 'apus' (Ex., 26, 22); „Despre mare“ ('id.') (Ex., 26, 28; 27, 12). Vezi ST.L. FAC., p. 99; IV.2.3.89.

2.1.50. *meșter*, în expr. *a fi mai-mare-preste-meșteri* 'a fi antreprenor', 'a conduce o lucrare', calchiată după gr. ἀρχιτεκτονέω, ἀρχιτεκτονέω, -ῶ 'être architect'; 'planen, konstruieren', 'Baumeister sein'; din ἀρχι- + (δ) -τεκτων, -ονος 'Zimmermann, Handwerker, Künstler, Urheber', în BB: „Să fie mai-mare-preste-meșteri, după toate lucrurile mai-marelui-preste-meșteri“ (Ex., 35, 30; în ms. 45, Ex., 35, 29, la fel), după gr. ἀρχιτεκτονεῖν κατὰ πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονίας.

2.1.51. *mie*, în (1.) *mai-mare-preste-mie* 'comandant, șef peste o mie de oameni', calc după gr. χιλίαρχος -ου [< χίλιοι, -αι, -α '1 000' + (δ) ἀρχός, -οῦ 'șef'], care a stat ca model și pentru vsl. тысячник, bg. тисѣшти, тисѣшти '1 000'; pentru germ. „Oberste über tausend“. În BB: „Și vei pune preste dinșii mai-mari-preste-mie“ (Ex., 18, 21; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *căpitani*; în PO: „Miiari“: (2.) În expr. *întru mii* 'pină

la al mîilea (neam)', 'la mii (de neamuri)', calc după gr. εἰς χιλιάδας [(ῆ) χιλιάς, -άδος 'millier'], în BB: „Și făcînd mîla întru mii celor ce mă iubesc pre mină“ (Ex., 20, 6; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Ce fac mîla în mii“), după gr. καὶ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας τοῦς ἀγαπῶσί με. Expresia mai apare în BB și în ms. 45, cartea *Iesirea*, în 34, 7: „Făcînd mîla la mii“, precum și în ms. 4 389: „Face milostenie în mii“. În latinește: „In millia“; în germ.: „An vielen Tausenden“.

2.1.52. *a mîntui* 'a răscumpăra', 'a plăti', în BB: „Cel dentăi născut al celui-de-supt-jug vei mîntui cu oaie“ (Ex., 34, 20); la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Cel născut dentăi al măgăriței să schimbi cu al oii“, după gr.: ... λυτρώση προβάτων [vb. λυτρώω, -ῶ 'racheter'; 'gegen Lösegeld freigeben', de la vb. λύω 'lösen, bezahlen' (H. Frisk, GEW, II, p. 149); (τδ) προβάτων, -ου 'mouton']. Sensul 'a răscumpăra' al verbului *a mîntui* nu-i consemnat în DLR și nici în alt dicționar românesc.

2.1.53. *a mușca*, în expr. *a mușca cu limba* (despre un cîine) 'a mîrîi', în ms. 45: „Nu va mușca cîine cu limba lui dentru om pîn-în dobitoac“ (Ex., 11, 7); în gr. οὐ γρύξει κύνων τῆ γλώσση (vb. γρύζω, viit, -ξω și γρύζομαι 'grogner'). În latinește: „Non multel canis“ (vb. mütto, multio, -ire 'a mîrîi, a bombăni'), în germană: „Soll nicht ein Hund mucken“ (vb. mucken 1. 'a mușca' (puțin și fără zgomot), 2. 'a mîrîi, a bombăni'). În BB: „Nu va chelălăi cîine cu limba lui“; în PO: „Nice un cîine nu va cricni“; în ms. 4 389: „Nici cîine nu va mușca cu limba“. Cuvîntul *limbă* din textele românești menționate provine și din versiunea slavonă: не ек скомаляхъ ни пска пазькомъ (vsl. skomati 'stöhnen' (-a geme, a ofta, a suspina din greu); vrus. pes 'cîine'; vrus. jazykz 'limbă'). Folosirea verbului *a mușca* în ms. 45 se pare că este o eroare.

2.1.54. *naștere*, în forma de plural *nașterile* 'spiță a neamului, arbore genealogic', 'totalitatea urmașilor', calchiat după gr. αἱ γενέσεις (vezi ST.L. FAC., p. 100; IV.2.3.102.), în BB: „Acêstea-s nașterile lui Coré“ (Ex., 6, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389), după gr. αὐται αἱ γενέσεις Κορέ [(ῆ) γένεσις, -εως 'naissance', 'création']. Termenul mai apare în BB și în ms. 45, cartea *Iesirea*, în: 6, 24; 28, 10, 21.

2.1.55. *născut*, în sintagme ca: (*cel*) *întii* (*u*) *născut*; *născut dentăi*; *născut întii*, calchiate după gr. πρωτότοκος -ος, -ον 'premier-né'; în BB, Ex., într-un număr de 23 de ocurențe; în ms. 45, în 21 de ocurențe; în ms. 4 389, în 22 de ocurențe.

2.1.56. *neîncețare*, în sintagma: *jertfa-neîncețării* 'jertfă continuă, perpetuă, zilnică', în BB: „Jirtva neîncețării“ (Ex., 29, 42; în ms. 45: „Jirtva a neîncețării“; în ms. 4 389: „Jirtva neîncețării“), după gr. θυσίαν ἐνδελεισμοῦ [(ῆ) θυσία, -ας 'sacrifice'; (δ) ἐνδελεισμός, -οῦ 'continuité'; adv. ἐνδελεισῶς 'd'une manière continue']. În latinește: „Oblatione perpetua“; în germană: „Das tägliche Brandopfer“.

2.1.57. *neîncețat*, -ă, în sintagme ca: *roditură neîncețată*; *jertfe neîncețate* etc., 'ofrandă, jertfă permanentă, perpetuă, continuă', în BB: „Roditură neîncețată“ (Ex. 29, 38; în ms. 45: „Jirtve neîncețate“), după gr. κάρπωμα ἐνδελεισμοῦ [(τδ) κάρπωμα, -ατος 'fruit', 'produit'; 'offrande'; pentru al doilea cuvînt, vezi paragraful precedent]. În BB: „Tămîiere neîncețată“ (Ex., 30, 8), după gr. θυμίαμα ἐνδελεισμοῦ. Autorul traducerii din ms. 4 389 este mai discursiv: „In toate zilele totdeauna să faci jirtvă“ (Ex., 29, 28); „Să cădească...totdeauna cu tămîie în toată vrîmea“ (Ex., 30, 8).

2.1.58. *om*, în sintagma: „om eghiptean“ 'egiptean', în BB (Ex. 2, 19; la fel în ms. 45); „Om eghipteanin“. În ms. 4 389 (Ex., 2, 11), după gr. ἄνθρωπος Αἰγύπτιος.

2.1.59. a osebi, în expr. a osebi osebite 'a separa', a delimita', în BB: „Vei osebi pre dinșii osebite naintea Domnului“ (Ex., 29, 24), după gr. καὶ ἀφοριεῖς αὐτούς ἀφορίσμα ἐναντι κυρίου [vb. ἀφορίζω 'définir, limiter' (ἡ) τὸ ἀφορίσμα, -ατος 'chose définie'; (ὁ) ἀφορισμός, -οῦ 'séparation', 'définition']. În versiunea latinească: „Et sanctificabis eos elevans coram Domini“; în cea germană: „Und schwinde es als Schwingopfer vor dem Herrn“.

2.1.60. a părea, în sintagma: a i se părea cuiva cu cugetul 'a socoti, a considera că', în BB: „Tot cui ce i se-au părul cu cugetul au adus peceți, și cercei, și inele“ (Ex., 35, 21), după gr. πᾶς ὃ ἔδοξε τῇ διανοίᾳ [(ἡ) διανοία, -ας 'intelligence'; vb. δοκέω, aor. act. (med.) ἔδοξα 'a părea', 'a socoti']. Construcția se întilnește și în Ex., 35, 24, precum și în ms. 45 (ibid.).

2.1.61. picior, în sintagma: haina-cea-pînă-la-picioare 'hosen, haină la proșii evrei', în BB: „Și pietri la săpat la cel-preste-umăr și la haina-cea-pînă-la-picioare“ (Ex., 25, 7; la fel în ms. 45 și în ms. 4389; în PO: „Falon“), cale după gr. τὸν ποδῆρη (gr. ποδῆρης, -ης, -ες 'qui descend jusqu'aux pieds'). Sintagma mai apare în BB, cartea Iesirea, și în 28, 4: „Haina-pînă-la-picioare“; 29, 5: „Haina-cea-pînă-jos“; 35, 8: „La cea-pînă-la-picioare-haină“. În ms. 45: „Haina-cea-pînă-în-pămîntu“ (Ex., 25, 7). Denumirea apare și în ms. 4389 (Ex., 35, 9); în acest text și: „Ođăjdie lungă“ (Ex., 28, 4), cu adaosul marginal, făcut de aceeași mină: „Pînă la picioare“. Aceste sintagme au ca echivalent în versiunea latinească termenul *rationale*, care este, la rîndul său, un calc după gr. λόγιον 'id.'. Vezi mai sus, IV.2.1.16, cuvînt; IV.2.1.43, judecată; IV.2.1.44., județ; și: IV.2.1.95., umăr.

2.1.62. piept, în sintagma: cel-prejur-pieptu 'o haină profească la evrei', în latinește: *rationale*, în germană: *Brusttasche*, calc după gr. τὸ περιστήθιον (adj. περιστήθιος, -ος, -ον 'situé autour de la poitrine'), în BB, Ex., 28, 4. În ms. 45: „Cel-pregiur-pieptu“ (ibid.); tot în acest text și: „Preste-pieptu“ (Ex., 28, 23; cuvintele acestea sînt adăugate pe margine, de aceeași mină, ca explicație pentru: „Cuvîntul judefului“, din text). În ms. 4389: „Pre cuvîntul judecății pre piept“ (Ex., 28, 23); „Ođăjdie-preste-piept“ (Ex., 28, 4).

2.1.63. pipăit, în sintagma: întunerec pipăit 'intunerec dens, încit ar putea fi pipăit', în BB: „Întine mina ta la ceriu și să să faci...întunerec pipăit“ (Ex., 10, 21; la fel în ms. 45 și în ms. 4389), după gr. ψηλαφῆτον σκότος [vb. ψηλαφάω, -ῶ 'toucher, palper, tâter'; (ὁ) σκότος, -ου 'obscurité']. În latinește: „Tenebrae...tam densae, ut palpari queant“; în germană: „Solche Finsternis...daß man sie greifen kann“.

2.1.64. piine, în sintagma: pînile-punerii (-înainte) 'piine expusă în sanctuar, destinată jertfei', în BB: „Și masa, și toate vasele ei, și pînile-punerii“ (Ex., 39, 35; la fel în ms. 45); „Și au pus preste ea pînile-punerii-înainte“ (Ex., 40, 21; la fel în ms. 45), după gr. τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως [(ὁ) ἄρτος, -ου 'pain'; (ἡ) πρόθεσις, -εως 'préposition']. În latinește: „Ordinalis coram propositionis panibus“; în germană: „Und legte die Schaubrote auf vor dem Herrn“.

2.1.65. pîntece, în expr. a lua în pîntece 'a zămisli, a rămîne gravidă', în BB: „Și o ținu pre ea, și în pîntece luo și născu făt“ (Ex., 2, 2; în ms. 45: „...luă...“), după gr. καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβεν [vb. λαμβάνω, aor. act. (med.) ἔλαβον 'prendre'; (ἡ) γαστήρ, -έρος, -ρος 'ventre'].

2.1.66. plăcut, în forma de pl. plăcutele 'cele plăcute', în BB: „Și plăcutele înaintea lui vei face“ (Ex., 15, 26; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „Cèle ce plac“), după gr. τὰ ἀρεστά, (adj. ἀρεστός, -ῆ-όν 'agable').

2.1.67. a plînge, în expr. a plînge cu plînsuri, 'a se jeli', 'a se boci', în BB: „Și auzînd norodul cuvîntul acest rău, plînsură cu plînsuri“ (Ex., 33, 4; la fel și în

ms. 45 și în ms. 4389), după gr. κατεπένθησαν ἐν πένθειος (vb. πενθέω, πενθήσαι 'déplorer'; 'klagen, trauern'; πενθειός 'zur Trauer gehörig', vezi H. Frisk; GEIV, II, p. 478-9).

2.1.68. plinire 'incastrare', 'montare (despre pietrele prețioase)', în sintagma: pietrele-plinirii 'pietre prețioase incastrate, montate', în BB: „Au adus...pietrele plinirii la cea-de-preste-umăr“ [Ex., 35, 25; în ms. 45: „Pietrele plinirii“; în ms. 4389: „Și pietri de umplerea hainei-cei-de-pre-dăsupra“ (Ex., 35, 27)], după gr. τοὺς λίθους τοὺς τῆς πληρώσεως εἰς τὴν ἐπωμίδα [(ὁ) λίθος, -ου 'pierre'; (ἡ) πλήρωσις, -εως 'action de remplir'; vb. πληρόω, -ῶ 'remplir', 'compléter']. În versiunea latinească: „Et gemmas ad superhumeralē“ (Ex., 35, 27; *gemma*, -ae 'piatră prețioasă transparentă și strălucitoare, nestemată'); în cea germană: „Eingefasste Steine für den Priesterschurz“ (ibid.).

2.1.69. a povesti, în expr. a povesti în urechi 'a spune, a transmite, a comunica', în BB: „Pentru ca să povestiți în urechile fiilor voștri“ (Ex., 10, 2; tot așa în ms. 45 și în ms. 4389), după gr. ὡς δὲ διγγήσθη εἰς τὰ ὦτα τῶν τέκνων ὑμῶν [vb. διγγέομαι, -οῦμαι 'raconter'; (τὸ) οὖς, ὄς 'Ohr', gen. ὠτός, nom.-ac. pl. ὠτά; (τὸ) τέκνον, -ου 'enfant']. Sint folosite și construcțiile: „A zice în urechile oamenilor“, în ms. 4389 (Ex., 11, 2); „A grăi în urechile oamenilor“, în BB și în ms. 45 (ibid.), după gr. λέλλησον... εἰς τὰ ὦτα τοῦ λαοῦ [λαλέω, -ῶ, viit. λαλέσω 'bavarder'; (ὁ) λαός, -οῦ 'people', 'foule']; „A citi în urechile norodului“, în BB: și în ms. 45 (Ex., 24, 7; în ms. 4389: „Citi în urechile oamenilor“), după gr. ἀνέγνω εἰς τὰ ὦτα τοῦ λαοῦ.

2.1.70. a preoți 'a servi (divinității) ca preot', 'exercer le sacerdoce', în BB: „Vesmintu...cu care să-m preoțească mie“ (Ex., 28, 3; și în 28, 1, 4, 37; 29, 44; 31, 9; la fel și în ms. 45 și în ms. 4389 (Ex., 28, 3, 4)), după gr. εἰς τὸ ἱερατεῦειν μοι (Ex., 28, 4) (vb. ἱερατεῦω 'exercer le sacerdoce'). În latinește: „Ut faciant vestes...in quibus sanctificatus ministret mihi“; în germană: „Das sie Aaron Kleider machen zu seiner Weihe, daß er mein Priester sei“.

2.1.71. priceput, în sintagma: priceput la inimă 'artist iscusit', în BB: „La tot priceputul la inimă am dal pricepere“ (Ex., 31, 6; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „I-am dal inimă chibzuitoare și chibzuidă“), după gr. καὶ παντὶ συνετῶ καρδίᾳ δέδωκα σύνεσιν [(ἡ) σύνεσις, -εως 'intelligence', 'pénétration', 'conscience'; vb. συνετέω, -ῶ 'comprendre'; (ἡ) καρδία, -ας 'coeur'].

2.1.72. a priimi, în expr. a priimi în inimă 'a avea inimă bună, a fi favorabil', în BB: „Tot cela ce priimite în inimă vor aduce începăturile Domnului: aur, argin, aramă“ (Ex., 35, 5; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „Fieștecare după plăcerea inimii sale să dea parte Domnului“), după gr. πᾶς ὁ καταδεχόμενος ἐν τῇ καρδίᾳ [vb. καταδέχομαι 'recevoir', 'accueillir'; (ἡ) καρδία, -ας 'coeur']. În latinește: „Præno animo“; în germană: „Freiwillig“.

2.1.73. punere 1., în sintagma: punere-tnaintea 'ofrandă, jertfă'; 'Schaubrot', în BB: „Și vei pune tnaintea punerea ei“ [Ex., 40, 4; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „Să pui punerea înaintea ei“ (Ex., 40, 3)], după gr. καὶ προθήσεις τὴν πρόθεσιν αὐτῆς [(ἡ) πρόθεσις, -εως 'proposition', 'préposition', de la vb. τίθημι, viit. θήσω; vb. προθήσω '(hin)setzen', '(nieder)legen', '(fest-, her-)stellen', 'grunden', 'einrichten', 'schaffen' (H. Frisk, GEIV, II, p. 897); vb. προθύω, viit. -θύσω 'sacrificier d'avance ou auparavant']. În BB: „Piine a punerii-tnaintea Ex., 25, 30), vezi mai sus, IV.2.1.64., piine.

2. în sintagma: punere-de-asupra 'acoperemînt', în ms. 45: „Și făce capacul punere-de-asupra de aur curat“ (Ex., 37, 6; în BB: *acoperemînt*; în ms. 4389: „Acoperemîntul lui, adecă capacul“), după gr. καὶ ἐποιήσε τὸ

ἱλαστήριον ἐπίθεμα χρυσοῦ καταροῦ [vb. θεμῶ, -ῶ 'mettre en disposition de'; (ῆ) θέμα, -ατος 'dépot'; (τδ) ἱλαστήριον, -ου 'table propitiatoire (chez les Hébreux)'].

2.1.74. pușin, in: pușin-pușin 'incetul cu incetul', pușin cite pușin', in ms. 45: „Pre pușin-pușin voi scoate pre ei de la tine“ (Ex., 23, 30; pe margine, de aceeași mină: cālinel; in BB: „Pren incet-incet“; in ms. 4 389: „Pre-ncet ii voiu impușina“), după gr. μικρὸν μικρὸν.

2.1.75. rămășiță 'jitniță, hambar', in ms. 45: „Impleți gomor de mană la rămășițe intru semințiile voastre“ (Ex., 16, 32; in BB: „Jitnițe“; in ms. 4 389: „Rămășița“), după gr. εἰς ἀποθήκην εἰς τὰς γενεάς ὑμῶν [(ῆ) ἀποθήκη, -ης 'grenier'; 'lieu où l'on tient certaines choses en réserve'; vb. τίθημι '(hin)setzen', '(nieder)legen', 'einrichten'].

2.1.76. roditură 'ofrandă, jertfă', in BB: „Vei face... roditură Domnului“ (Ex., 29, 41; in ms. 45: jirtvă in ms. 4 389: jirtvei), după gr. ποιῆσεις... κάρπωμα κυρίῳ [(τδ) κάρπωμα -ατος 1. 'fruit, produit', 2. 'offrande; vb. καρπῶ, -ῶ 1. 'donner des fruits', 2. 'faire des offrandes'].

2.1.77. roșu 'stofă de culoare roșie-stacojie', in BB: „Roșu impletit“ (Ex., 26, 1; la fel in ms. 3 489; in ms. 45: „Roșiu impletit“), după gr. κοκκίνου κεκλωσμένου [adj. κόκκινος, -η -ον 'd'écarterle'; 'scharlachrot'; vb. κοκκινίζω 'scharlachrot sein'; (δ) κόκκος, -ου 1. Kern von Früchten, bes. der Granate', 2. 'die Scharlachbeere, der Scharlach, die Kermeseiche'; vb. κλώθω, perf. pasiv κέλωσμαι 'filer', 'spinnen']. In latinește: „Coccoque bis lincolo“ (lat. coccum, -i 'stofă de culoare stacojie'); in germană: „Scharlach“ (o stofă de culoare roșu-aprins). Cuvântul roșu, cu sensul menționat, se întâlnește în aproximativ 25 de ocurențe în BB, Ieșirea; cam tot atâtea atestări in ms. 45 și in ms. 4 389. Cf. mai sus, IV.1.9.7., gravani.

2.1.78. rumen 'stofă de purpură', in ms. 45: „Și verde, și rumen, roșiu indoit și vișin impletit“ (Ex., 25, 4), după gr. πορφύραν [(ῆ) πορφύρα 'Purpurlarbe', 'Purpurkleid', 'Purpurschnecke']. In BB: mohorit; in ms. 4 389: rumen.

2.1.79. sădire 'dumbravă sfântă dedicată unui zeu', in ms. 4 389: „Sădirile lor să le tăiaș“ (Ex., 34, 13; in BB: desişurile; in ms. 45: desişurile), după sl. садъ или садовъ; vrus. sadъ 'Hain'. Vezi mai jos IV.2.2.19., desiş.

2.1.80. săvîrşenie 'consacrare', 'sfînire'; 'jertfă', in BB: „Pentru că iaste săvîrşenie aceasta“ (Ex., 29, 22; tot așa in ms. 45), după gr. ἔστι γὰρ τελείωσις αὐτῆ [(ῆ) τελείωσις, -εως 'achèvement'. In latinește: „Eoquod sit aries consecrationis“; in germană: „Denn es ist der Widder der Einsetzung“.

2.1.81. a săvîrși 'a consacra', 'a sfîniți', in BB: „Și vei săvîrși mîinile lui Aaron și mîinile fiilor lui“ (Ex., 29, 9; și in 29, 35; la fel in ms. 45 și in ms. 4 389), după gr. καὶ τελειώσεις τὰς χεῖρας Ἀαρὼν καὶ τὰς χεῖρας τῶν υἱῶν αὐτοῦ [vb. τελέω, -ῶ, aor. τέλεσ(σ)αι, pasiv τετέσθηναι, viit. τέλεσ(σ)ω 1. 'beenden', 'vollenden', 2. 'weihen' (= a consacra, a sfîniți); (τδ) τελείωμα, -ατος 'accomplissement']. Verbul a săvîrși 'a consacra', 'a sfîniți' cunoaște in ms. 4 389, cartea Ieșirea, un număr de 6 ocurențe.

2.1.82. săvîrşire 'consacrare', 'sfînire', in BB: „Și vei lua pieptul den berbēcele săvîrşirii“ (Ex., 29, 26; termenul mai apare și in: 29, 27, 30, 34; la fel in ms. 45 și in ms. 4 389; aici: „Cîrlanul săvîrşirii“), după gr. ἀπὸ τοῦ κυρίου τῆς τελειώσεως [(ῆ) τελείωσις, -εως 'achèvement']. In latinește: „Arietem autem consecrationis“; in germană: „Den Widder der Einsetzung“.

2.1.83. a scoate, in expr. cu scoaterea va scoate, in BB: „Cu scoaterea va scoate pre voi“ (Ex., 11, 1; la

fel in ms. 45), după gr. ἐκβολῆ ἐκβαλεῖ (vb. ἐκβάλλω 'rejeter', 'faire pousser').

2.1.84. a socoti, in expr. cu socolină va socoli, in BB: „Cu socolină va socoli Domnul pre voi“ (Ex., 13, 19; la fel in ms. 45), după gr. ἐπισκοπέεται κύριος ὑμᾶς [vb. ἐπισκοπέω, -ῶ 'méditer sur'].

2.1.85. a stinge, in expr. cu stingere voi stinge, in BB: „Cu stingere voiu stinge pomenirea lui Amalić“ (Ex., 17, 14), după gr. ἀλοιφή ἐξ αλείψω. In ms. 45: „Cu stergere voi sterge“ (ibid.) (vb. ἐξ αλείψω 'effacer').

2.1.86. strajă, in sintagma: strajă-înainte 'avanpost', in BB: „Noaptea strajă-înainte iaste Domnului“ (Ex., 12, 41; in ms. 45: „Straje-înaintea Domnului“), după gr. νυκτός προφυλακή ἐστὶ τῷ κυρίῳ [(ῆ) προφυλακή, -ῆς 'avant-poste'; (δ) φύλαξ, -ακος 'gardien'].

2.1.87. strălucit, -ă, in sintagma: haină strălucită 'hiton, haină pe dedesupt la preoții evrei' (in latinește: linea stricta), in BB: „Cel-prejur-pieptu, și cea-preste-umăr..., și haină strălucită“ (Ex., 28, 4; in ms. 45, la fel; in ms. 4 389: „Haină strălucitoare“), după gr. χιτῶνα κοσμητῶν [(δ) χιτῶν, -ῶνος 'hiton, o haină fără mîncei, care se poartă direct pe corp'; 'Leibrock', 'Hemd'; cuvînt de origine semită (feniciană); adj. κοσμηβωτός, -ή, -όν 'garni d'une rosette, d'une frange'; in Ex., 28, 35: οἱ κόσμοι τῶν χιτῶνων ἐκ βύσσου, fragment tradus in BB: „Strinsorile hainelor de mătase“ (ibid.); (ῆ) κοσμήμι 'Name eines Mantels, der von Hirten und Landleute gebraucht wurde'; cuvînt fără etimologie în limba greacă, vezi H. Frisk, GEW, I, p. 930-1]. Traducerea în românește prin cuvîntul strălucit a gr. κοσμηβωτός este de neînțeles.

2.1.88. a strica, in expr. cu stricare te vei strica, in BB (Ex., 18, 18). In ms. 45: „Cu stricăciune te vei strica“; in ms. 4 389: „Cu răsipă vei răsipi și pre tine“. După gr. φθορὰ καταφάραση [(ῆ) φθορά, -άς 'corruption', 'destruction', 'ruine', -ὄμη, -ομαι, aor. φθέραι, φθέρσαι, viit. φθέρω, -ομαι, perf. pas. ἐφθάρμαι 'zugrunde richten', 'vernichten', 'verderben', 'zerstören', 'verwüstet werden', vezi H. Frisk, GEW, II, p. 1 013].

2.1.89. supunere 'pedestal', 'suport', in BB: „Și clēstele lui și supunerile lui de aur carat vei face“ (Ex., 25, 38; la fel in ms. 45; in ms. 4 389: „Cēle de desupt ale lui“), după gr. τὰ ὑποθέματα [(τδ) ὑπόθεμα, -ατος 'pedestal'].

2.1.90. a surpa, in expr. cu surpare să surpi, in BB: „Ce cu surpare să surpi capiștile lor“ (Ex., 23, 24; la fel in ms. 45, dar aici in loc de capiștile, se folosește cuvîntul cuploare), după gr. ἀλλὰ καθαιρέσει καθελείς τοῦς βωμούς αὐτῶν (vb. καθαιρέω, -ῶ 'renverser', 'détruire').

2.1.91. sută, in sintagma: mai-mari-presle-sulă 'șef peste o sută de oameni', in BB (Ex., 18, 21; la fel și in ms. 45), după gr. ἑκατόνταρχος [ἑκατόν=100+ (δ) ἀρχός, -οῦ 'șef'].

2.1.92. șapte 'săptămînă', in ms. 45: „Și praznic a șapteleor im vei face“ (Ex., 34, 22; in ms. 4 389: „Și sârbătoarea a șapteor să faci“; in BB: „Praznic săptămînilor“), după gr. ἑορτὴν ἑβδομάδων ποίσεις μοι [(ῆ) ἑβδομάς, -άδος 'semaine', dar și 'nombre sept'; (ῆ) ἑορτή, -ῆς 'fête, jour de fête'].

2.1.93. a șterge, in expr. cu ștergere voi șterge, in ms. 45 (Ex., 17, 14), după gr. ἀλοιφή ἐξ αλείψω [vb. ἐξ αλείψω 'effacer'; (ῆ) ἐξάλειψις, -εως 'action d'effacer'].

2.1.94. toemire, in sintagma: tāmīia toemirii 'aranjarea, combinarea (tāmīiei)', in BB (Ex., 39, 37; in ms. 45: „Tāmīia a toemirei“, ibid.). Și: „Toemirea tāmīiei“, in BB (Ex., 35, 26; 37, 33; la fel in ms. 45). După gr. τὸ θιμίμα τῆς συνθέσεως [(ῆ) σύνθεσις, -εως 'arrangement, combinaison'; vb. συνθετίζω, viit. -ίσω 'arranger'].

2.1.95. umăr, în sintagme ca : *cel-preste-umăr*; *odăj-dia-cea-de-preste-umere*; *preste-umere* etc. 'efod, haină profească la evrei', după gr. (ή) *ἐπωμίς*, -ίδος 'vêtement porté sur les épaules'; (τὸ) *ἐπωμίδιον*, -ου 'sorte de mantelet'; (ὁ) *ἄμος*, -ου 'épaule', în BB : „*La cea-preste-umăr și la cea-pînă-la-picioare-haină*“ (Ex., 35, 8), după gr. εἰς τῆν ἐπωμίδα καὶ τὸν ποδῆρη. Vezi mai sus, IV.2.1.61. *picior*. În latinește : „*Superhumeralis*“. Denumirea cunoaște în BB un număr de aproximativ 20 de ocurențe. Ea este prezentă și în cele două manuscrise : 45 și 4389.

2.1.96. ureche, în expr. 'a grăi (cuiva) în urechi 'a vorbi pe ascuns, în taină, în secret', în BB : „*Grăiște dară pre ascunsu în urechile norodului*“ (Ex., 11, 2), după gr. *λάλησον οὐν κρυφῆ εἰς τὰ ὦτα τοῦ λαοῦ* [vb. *λάλέω*, -ῶ 'bavard'; κρυφῆ 'en secret'; (τὸ) οὔς, ὄς, gen. ὄτός, pl. ὄτα 'ureche']. Și expr. : *a da cuiva în urechi* 'a spune', 'a comunica', din BB : „*Dă în urechile lui Iisu*“ (Ex., 17, 14); la fel în ms. 45, dar aici numele propriu este *Isus*; în ms. 4389 : „*Și o dă urechilor lui Isus*“. Expresia este calchiată după gr. καὶ ὄς εἰς τὰ ὦτα Ἰησοῦ.

2.1.97. a vărsa 'despre metale) a turna', în BB : „*Și vărsă ei patru verigi de aur*“ (Ex., 37, 13), după gr. καὶ ἐξώνευσεν αὐτῆ τέσσαρας δακτυλοῦς χρυσοῦς [vb. *χωνεύω* 'fondre au creuset'; (ή) *χώνη*, -ης 'creuset']. Și în : „*Aur vărsat*“ 'aur turnat', în BB (Ex., 25, 17); „*Vițel vărsat*“ (Ex., 32, 4) „*Dumnezei vărsați*“ (Ex., 34, 17). Sensul 'a turna' ('turnat') referitor la metale al verbului *a vărsa* (*vărsat*) este prezent și în cele două manuscrise, cartea *Isăirea* : ms. 45 și ms. 4389.

2.1.98. verde 1. 'culoare violetă sau albastră', 2. 'stofă de această culoare', după gr. *βάκινθος*, m.f. 'iachint' (o plantă), 'denumire a unei stofe sau a unei culori (albastre); precum și a unei pietre prețioase'; adj. *βάκινθινος* 'de culoarea iachintului' (vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 952-3). Cuvântul *verde* se întâlnește în ms. 45, cartea *Isăirea*, într-un număr de aproximativ 30 de ocurențe, redînd fie subst. gr. *βάκινθος* 'o stofă de culoarea iachintului', fie adj. *βάκινθινος*. Pentru cazul din urmă, citeva exemple : „*Chiotori verzi*“ (Ex., 26, 4), față de gr. *ἀγνύλας βάκινθίνας*; „*Piei verzi*“ (Ex., 26, 14), față de gr. *δέμασα βάκινθίνα*; „*Haine verzi*“ (27, 19), față de gr. *ἡμάτια βάκινθίνα*. Diortositorii bucureșteni ai BB au înlocuit sistematic adj. *verde*, subst. *verdele*, prin *vîntă*, *vîntul*, în timp ce în ms. 4389 a fost preluată soluția din ms. 45. În latinește : „*Hyacinthus*“; în germană : „*Blauer Purpur*“; în slavonește : *ом синемя*, cf. vsl., vrus. *sinī* 'blau'. În B 1975 : *violet* (*mălase, lină violetă*).

2.1.99. vîntă; vezi paragraful precedent.

2.1.100. vreme, în expr. *trei vremi ale anului* 'de trei ori pe an', în BB : „*Trei vremi ale anului prăznuiești mie*“ (Ex., 23, 14; și în 23, 17; 39, 23, 24; la fel în ms. 45). În ms. 4389 : „*De trei ori preste an*“ (Ex., 23, 14); „*De 3 ori în an*“ (Ex., 39, 24). Dar, după modelul oferit de ms. 45, și : „*În trei vremi ale anului* (Ex., 23, 17; 39, 23). Modelul este gr. *τρεῖς καιροῦς τοῦ ἐνιαυτοῦ* [(ὁ) *καῖρός*, -οῦ 'occasion', 'circonstance', 'temps présent'; (ὁ) *ἐνιαυτός*, -οῦ 'année'].

2.1.101. zăbavnice, vezi mai sus, IV.2.1.35, *in cel*.

2.1.102. a zdrobi, în expr. *zdrobind să zdrobești*, în BB (Ex., 23, 24; la fel și în ms. 45 și în ms. 4389), după gr. *συντρίβων συντρίβεις* [vb. *συντρίβω* 'broyer'].

2.1.103. zee, în sintagma : *mai-mare-pestele-zee* 'șef peste 10 oameni', în BB (Ex., 18, 21; la fel în ms. 45; în ms. 4389 : *vătăș*), după gr. *δεκάδαρχος* [(ὁ) *δεκάδαρχος* -ου, 'décurion, décemvir'].

2.1.104. zi, în sintagme ca : 1. *den zile în zile* 'la vremea hotărîită', în BB (Ex., 13, 10; în ms. 45 : „*Den zile în zi*“; în ms. 4389 : „*De zi pînă zi*“), după gr.

ἀφ' ἡμερῶν εἰς ἡμέρας [(ἡ) *ἡμέρα*, -ας 'journée'; 'temps'; 'age']. În latinește : „*A diebus in dies*“; în germană : „*Zu ihrer Zeit*“. 2. *a zilei pre zi*, 'cît trebuie pentru o zi', în BB : „*Eu voiu ploua voao pîini den ceriu și va ieși norodul și vor strînge al zilei pre zi*“ (Ex., 16, 4; în ms. 45 : „*Dzilei pre dzi*“; în ms. 4389 : „*În toate zilele*“), după gr. *συλλέξουσι τὸ τῆς ἡμέρας εἰς ἡμέραν* [vb. *συλλέγω* 'rasssembler'].

2.2.0. Cuvinte cu sens diferit de cel actual; cuvinte (cu sensuri) atestate pentru prima dată

Este foarte probabil că multe din sensurile diferite de cele actuale ale cuvintelor care urmează au rezultat prin fenomenul denumit calc lingvistic, în cazul de față, semantic. Alteori, includerea în lista de mai jos a fost motivată de un anumit sens arhaic al termenului sau chiar de faptul că respectivul cuvînt cunoaște prima lui atestare în unul din cele trei texte studiate.

2.2.1. *acoperemînt* 'prepuș', în BB : „*Au tăiat marginele acoperemîntului trupului fiului ei*“ (Ex., 9, 25; în ms. 45, la fel; în ms. 4389 : „*Trupul cel de margine*“). Vezi ST.L. FAC., p. 96; IV.2.3.1. Sensul fundamental al cuvîntului *acoperemînt*, anume acela de 'Dach', 'toit', cunoaște în BB, *Isăirea*, un număr de 28 de ocurențe.

2.2.2. *amorșit* 'amușit, fără glas', în BB : „*Iată, eu amorșit la glas sint*“ (Ex., 6, 30; la fel în ms. 45; în ms. 4389 : „*Am grai grozav*“).

2.2.3. *a apleca* 'a alăpta, a da să sugă unui copil', în BB : „*Păzește-m copilașul acesta și mi-l apleacă*“ (Ex., 2, 9). În ms. 45 : „*Să să cheme fie fămēie mancă de la jidovi și-fi va apleca copilul fie*“ (Ex., 2, 7; și în : 2, 9, vezi mai sus citatul din BB). În ms. 4389 : „*Să-ți chiami o doică den muierea ovrēice să-l aplece*“ (Ex., 2, 7); „*Și luo muierea copilul și-l aplecă*“ (Ex., 2, 9). Cf. ST.L. FAC., p. 96; IV.2.3.9.

2.2.4. *arătură* 'farină', ogor, loc cultivat', în ms. 4389, Ex., într-un număr de 9 ocurențe. În BB și în ms. 45, Ex., este folosit termenul *farindă*.

2.2.5. *asemănare* 'efigie, imagine, portret, figură, chip', în BB : „*Să nu faci fie chip cioplit, nice la toată asămănarea den cite sint în ceriu sus și den cite sint pre pămînt jos și cite-s în apă supt pămînt*“ (Ex., 20, 4; în ms. 54 : *sămănare*; în ms. 4389 : *asămănare*). Este foarte posibil să avem a face cu un calc semantic după gr. (τὸ) *ὁμοίωμα*, -ατος 'ressemblance' 'image', din versiunea în limba greacă a cărții *Isăirea*.

2.2.6. *a birui* 'a stăpîni', 'a domina' (este păstrat sensul etimologic : magh. *bir* înseamnă 'Macht über etwas haben'), în ms. 4389 : „*Că eu sint care biruiesc, tot pămîntul*“ (Ex., 8, 22). Vezi Lajos Tamás, *EWUR* p. 120. În BB și în ms. 45, este folosit verbul *a domni* 'a stăpîni' : „*Că eu sint Domnul domnind tot pămîntul*“ (Ex., 8, 22). Este neîndoieabilă influența modelului grecesc asupra traducătorului ms. 45, text din care construcția „*Domnul domnindu*“ a fost transferată în BB : ὅτι ἐγὼ εἰμι κύριος κυριεύων πάσης τῆς γῆς [gr. (ὁ) *κύριος*, -ου 'maître'; vb. *κυριάζω*, viit. -άσω, *κυρεύω* 'être maître'].

2.2.7. *bucium* 'trunchi de arbor'; '(Baum-)stamm', 'Stock', în ms. 45 : „*Și acolo...70 de buciumi de finic*“ (Ex., 15, 27). În BB : „*Pomi de finic*“; în ms. 4389 : „*Stîlpări de finic*“. În gr. : *στειλέχι φοινίκων* [(τὸ) *στελέχος*, -ους 'tronc', 'bûche'].

2.2.8. *cărămizie* 'meșteșugul sau lucrul cărămidarului', în BB : „*Și tocmeala cărămiziei care ei fac vor face*“ (Ex., 5, 8; și în 5, 18, aici cu accentul schimbat : *cărămizii*). În ms. 45 : „*Și tocmeala cărămizii*...“ (Ex., 5, 8; la fel și în 5, 18). În ms. 4389 : „*Și tocmeala rindului cărămizii de zid care fac*“ (Ex., 5, 8).

2.2.9. căsuță 'cameră (de dormit)', în ms. 4389: „Vor intra broaștele în casele tale și în căsuța ta și pre așternutul tău“ (Ex., 8, 3). În BB: „In cămările așternuturilor tale“ (tot astfel și în ms. 45. Modelul din BB și din ms. 45 este grecesc: εἰς τὰ ταμεῖα τῶν κοιτῶνων σου [(τὸ) ταμεῖον 'depot de provision', 'chambre'; (ὁ) κοιτῶν, -ῶνος 'chambre à coucher'; (ἡ) κοιτῆ, -της 'lit', 'couche']. Cuvîntul *căsuță*, un derivat diminutival de la pl. *căși* (=case), are echivalent în versiunea slavonă pe vbg. *klěti*: **ѦХ КЛѦТИ ОДЪХ МѦСНЪХ** (vbg. *klěti* 'ταμεῖον, οἰκημα (=habitation)'; vbg., vrus. *odrū* 'pat'. Cuvîntul *căsuță*, în ms. cu sensul consemnat în ms. 4389, se întinsește și în *Îndreptarea legii* (1652), precum și în scrierile lui Dosoftei (vezi DA, sub *casă*).

2.2.9. bis. *căutare* 'oglinză' (<vb. a căuta 'a privi'), în ms. 4389: „Făcu și lighin de aramă și fundul lui de aramă căutările celor ce postia carei se postiră la porțile cortului mărturiei“ (Ex., 33, 8). Pe margine, de aceeași mină, este adăugat sinonimul *oglinzile*, care-i folosit și în BB și în ms. 45 (*ibid.*), traducînd gr. (τὸ) κατῶπτρον, -ου 'miroir'. Substantivul *căutare*, cu sensul menționat, lipsește în DA și în Tiktin². Sensul 'oglinză' poate fi datat cea 1665–1680, cînd a fost scris ms. 4389.

2.2.10. a cerea 'a căuta', în ms. 4389: „Au murit toți cei ce cerea sufletul tău“ (Ex., 4, 19; și în: 9, 24; 37, 7).

2.2.11. cîrlan 'berbec', în ms. 4389, Ex., într-un număr de 13 ocurențe; și în expr.: „Cîrlan de berbec“ 'id.' (Ex., 29, 1, 15, 38).

2.2.12. a (se) elăti 'a (se) mișca', în ms. 4389: „Pîrghiile să nu se mai clădească“ (Ex., 25, 14). În BB: „Drugii neclăliți“ (Ex., 25, 15); în ms. 45: „Pîrîngele neclălițe“ (Ex., 25, 15).

2.2.13. covăseală 'maia, aluăfel, plămădeala', în ms. 4389: „Vor intra broaștele...în covășele tale și în cuploarele tale“ (Ex., 8, 3; pe margine este adăugat, de aceeași mină, sinonimul *aluaturile*).

2.2.14. cumprire 'grozăvie', în ms. 4389: „Cufundară-se ca pumbul în cumprirea apeii“ (Ex., 15, 10).

2.2.15. cuptor 'altar, vatră de jertfă prin ardere, la păgini (neevrei), în antichitate', 'jertfelnic', în ms. 45: „Cuploarele lor să le sfărîmați“ (Ex., 34, 13); „Cu surpare să surpi cuploarele lor“ (Ex., 23, 24). În BB: *capîște*; în ms. 4389: *altar și curățire*.

2.2.16. curățire 'altar, vatră de jertfă prin ardere, la păgini (neevrei), în antichitate', în ms. 4389: „Ce sfărîmați curățirile lor“ (Ex., 23, 24).

2.2.17. danț 'joc', în ms. 45: „Cu timpene și cu danțuri“ (Ex., 15, 20); în ms. 4389: „Cu timpene și cu danțuri“ (*ibid.*). În BB: „Cu timpene și cu hore“ (*ibid.*); *horă* are aici sensul generic de 'joc'.

2.2.18. dat 'ofrandă, jertfă închinată divinității', în ms. 4389: „Și cînd vor da dat Domnului den feciorii lui Israil“ (Ex., 31, 16); „Datul Domnului“ (Ex., 30, 13).

2.2.19. desîș 'crîng sfînt, dumbravă consacrată unei divinități păgine', în BB: „Desîșurile lor să le tăiați“ (Ex., 39, 13; în ms. 45: *desîșurile*; în ms. 4389: *sădirile*, vezi mai sus IV.2.1.79. Cuvîntul *desîș* (<*des*) 'pădure tînără și deasă' traduce gr. (τὸ) ἄλσος, -εος, -ους 'bois sacré', '(heiliger) Hain', 'geweihte Stätte'. În latinește: „*Lucosque succide*“ (*lucus*, -i, 'crîng sfînt, dumbravă consacrată unei divinități).

2.2.20. dichis, folosit la pl., *dichise* 'unelte, obiecte, lucruri, vase', în BB: „Și toate dechisele ce sînt la lucrurile cortului mărturiei“ (Ex., 39, 41; în ms. 45: *ciniiile*). Termenul apare și în ms. 4389: „Dichisul cu care vei ciopli piatra“ (Ex., 20, 25; explicația este adăugată pe margine, de aceeași mină, pentru termenul *săcurea*, din text); „Dichisele curții“ (Ex., 27, 19); „Dichisele lui“ (Ex., 31, 8).

2.2.21. grec, în sintagma: *la greci* 'în versiunea grecească a Bibliiei', în ms. 4389 (Ex., 15, 20–22); vezi mai sus, IV.1.4.52, slovean; IV.2.2.25, latin.

2.2.22. a îndărătnei 'a întoarce, a trimite înapoi', în BB: „Pentru că ce Moisi...îndărătnește norodul de la lucru?“ (Ex., 5, 4; în ms. 45: „Îndrăpnești!“; în ms. 4389: „Întorc“. Vezi mai sus, IV.1.1.14.

2.2.22. bis. a îndeși 'a îngrămădi (obiecte), a îngheșui' (<*deși*, pl. de la *des*), în ms. 4389: „Și tot îndeșia părțile de argint și de aramă“ (Ex., 35, 24).

2.2.23. a se îndura 'a deveni dur, asupru', în BB: „Și nu se îndură de el fala lui farao“ (Ex., 2, 6; la fel în ms. 45 și în ms. 4389). Treccera spre sensul opus, anume 'a avea milă, îndurare, clemență' se petrece în acest timp, după cum se poate vedea din compararea următorului text din BB și din cele două manuscrise: „Și nu mă voi îndura de care nu mă voi îndura“, în BB (Ex., 33, 19); aici sensul este 'a deveni dur', de aceea, pentru că în original era sensul opus, anume 'a deveni clement', verbul este precedat de *nu*. În ms. 45, negația lipsește: „Și mă voi îndura pre carele mă voi îndura“ (*ibid.*); la fel și în ms. 4389: „Voiu îndura pre care mă voi îndura“ (*ibid.*). În ultimele exemple, sensul verbului *a se îndura* este cel actual: 'a avea milă de cineva'. Pentru comparare, în latinește: „*Et clemens ero in quem mihi placuerit*“; în germană: „*Und wessen ich mich erbarne, dessen erbarne ich mich*“. Vezi și ST.L. FAC., p. 98; IV.2.3.66.

2.2.24. înfrîmsare 'podoabă, obiect de podoabă', în ms. 45: „Acum dară luați-vă...înfrîmsările“ (Ex., 33, 5; în BB și în ms. 4389: „*Podoabele*“). Substantivul provine de la un verb a *înfrîmsa*, -are. Echivalentul în grecește este subst. (ὁ) κοσμος, -ου 'ornement'.

2.2.25. latin, în sintagma: *la latini* 'în versiunea latinească a Bibliiei', în ms. 4389 (Ex., 15, 20–22).

2.2.26. luciu 'mare', în ms. 45: „Cu luciu acoperi pre ei“ (Ex., 15, 5; la fel în ms. 4389). În BB: „*Cumarea*“.

2.2.27. lumină 'candelă', în BB: „Și undelemnu la lumină“ (Ex., 25, 6; și în: 27, 20, 20; 30, 7, 8; 35, 13, 15; 37, 26; 39, 36, 36, 36; la fel în ms. 45). În ms. 4389: „*Undelemn la lumină*“ (Ex., 35, 14). Pe marginea ultimului verset menționat, este adăugat, de aceeași mină, sinonimul *candele*. Acest cuvînt, cu forma *candilă*, este notat pe margine, de aceeași mină, și în Ex., 27, 20.

2.2.28. mărturie 'martor', în BB: „Să nu pristănești cu cel strîmbu, cu să fii mărturie strîmbă“ (Ex., 23, 1; tot astfel și în ms. 45 și în ms. 4389).

2.2.29. a mijloci 'a împărți', în ms. 4389: „Mijlocind anul în trei vremi, să se arale toată partea la cea bărbălească înaintea Domnului“ (Ex., 39, 23). Sensul sintagmei *Mijlocind anul în trei vremi* este 'de trei ori pe an'; vezi mai sus, IV.2.1.100, *vreme*.

2.2.30. mohorit 'stofă de mătase' de culoare purpurie; și *mohoritul*. Cuvînt atestat de zeci de ori în cele trei texte studiate, derivat de la vb. a *mohori* (<*mohor*) 'purpurrot, dunkelrot färben' (vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 549–550). Atestările din BB, Ex., pot fi văzute în *Indicele de cuvinte*.

2.2.31. a moștina 'a moșteni', în ms. 4389: „Vei moștina pămîntul“ (Ex., 23, 30); „Să moștineze“ (Ex., 32, 13).

2.2.32. moștinare 'moștenire', în ms. 4389: „Întru moștinare“ (Ex., 6, 8).

2.2.33. moștenire 'moștenire', în ms. 45: „Răsădește-i pre ei în muntele moștenirei tale“ (Ex., 15, 17).

2.2.34. muiere, cu diferite forme gramaticale, cunoaște în ms. 4389, cartea *Iesirea*, un număr de 43 de ocurențe. În acest text, nu se folosește niciodată sinonimul *fămîie*, pe care-l întîlnim de 20 de ori în ms. 43, Ex., și de 18 ori în BB, Ex. În ultimele două texte, *muiere* este și el prezent: în 15 ocurențe în ms. 45, Ex., și în 19 ocurențe în BB, Ex. Asistăm, așadar,

la lupta dintre cele două sinonime, care, la nivelul limbii literare, se va încheia cu victoria termenului *femeie* (consemnăm faptul că silaba inițială este în textele studiate întotdeauna *fa*).

2.2.35. neclătit 'nemîșcat', vezi mai sus IV.2.2.12., a (se) *clăti*.

2.2.36. noaten 'miel de un an', în ms. 4 389 : „Den noateni și den vătui” (Ex., 12, 5).

2.2.37. pămînt 'fară', 'Land', în toate cele trei texte, de ex. : „Pămîntul Filistiim”, 'Țara Palestina', în ms. 45 (Ex., 12, 5); „Pămîntul Eghiptului” 'Țara Egipt', în foarte multe ocurențe.

2.2.38. a părăsi 'a înceta o acțiune, a se opri, a termina', în ms. 4 389 : „Deaca părăsi de-a grăi” (Ex., 34, 33); „De-acii părăsiră oamenii de-a mai aduce” (Ex., 36, 6). Vezi ST.L. FAC., p. 100; IV.2.3.111.

2.2.39. părăș 'țărș', în ms. 4 389 : „Părășii curșii” (Ex., 38, 8; și în : 39, 33, 41). În BB : „Țărș”; în ms. 45 : „Pociumb”.

2.2.39. bis. pestriț '(țesătură) cu alesături' (vezi *impiestrelă*), în ms. 4 389 : „Cusături pestrițe” (Ex., 27, 16).

2.2.40. a (se) petrece 'a trece prin, a străbate, a străpunge', în BB : „Să se petreacă de o parte pînă de ceoa parte” (Ex., 26, 28; și în : 36, 29, 30).

2.2.40. bis. pildă 'imagine, figură, schiță, desen', în BB : „Pilda cortului și pilda tuturilor veselor lui” (Ex., 25, 9; la fel în ms. 54; în ms. 4 389 : „Chipul”; în ms. 45 : „Pilda mirceamilor”, cuvinte adăugate pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie, pentru a denumi, sintetic, dimensiunile și aspectul jertfelnicului de tămîie, despre care e vorba în text (Ex., 30, 1); „Pilda a sfințenilor”, în ms. 45 (Ex., 29, 1; cuvinte scrise pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie); „Pilda veșmintelor popilor”, în ms. 45 (Ex., 28, 1; cuvinte adăugate pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie).

2.2.41. a pipii 'a pipăi'; 'a se ridica (despre rouă)', a înceta de' (sensul ultim este neclar), în ms. 4 389 : „Iar dimineața pipiind roașa împreju[rul] a toată tabăra” (Ex., 16, 13). În BB : „Dimineața se făcu potolindu-se roua”; în ms. 45 : „Se făce potolindu-să roaș pugiur tabără”. Sensul din BB și din ms. 45 corespunde versiunii grecești : τὸ πρῶτὸν δὲ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλω τῆς παρεμβολῆς [vb. καταπαύω 'faire cesser'; (ἡ) καταπαύσις, -εως 'action de faire cesser'; (ἡ) δρόσος, -ου 'rosée'; (ἡ) παρεμβολή, -ῆς campement]. În versiunile latinească și germană însă, echivalentul cuvîntului discutat este fie *jacco*, fie *liegen*, ambele cu sensul 'a zăcea' : „Mane quoque ros jacuit per circuitum castrorum” și „Am Morgen lag Tau rings um das Lager”. În B 1975, se continuă soluția din BB (și din versiunea grecească) : „Dimineața, după ce s-a luat roua dimprejurul taberii”. Vb. a pipii (= a pipăi) din ms. 4 389 reprezintă transpunerea servilă a cuvîntului slavon οκαζιѣи, din vbg. osezati 'ψηλαφάζω', -ω, 'toucher', 'palper'; 'tâtonner'; cf. rus. osezati 'befühlen', 'betasten', 'empfinden' (vezi M. Vasmer, REW, II, p. 289).

2.2.42. a pleca 'a îndoi', în ms. 4 389 : „A șasea zăveasă o vei pleca în ușa cortului” (Ex., 26, 9). În BB : „Vei îndoi”; în ms. 45 : „Vei dupeca”. Vezi mai sus, IV.1.1.6.

2.2.43. pociumb 'țărș', în ms. 45 : „Pociumbii curșii” (Ex., 27, 19; și în : 35, 10; 38, 20, 32; 39, 33, 41). În BB : „Țărș”; în ms. 4 389 : „Părăș”.

2.2.44. ponceiș 'potrivnic', 'adversar', 'dușman', în ms. 45 : „Și voi inponcișa ponceișilor tăi” (Ex., 23, 22).

2.2.45. postavă 'adăpătoare', în ms. 4 389 : „Scașeră apă pînă umplură postava ca să adape oile” (Ex., 2, 16). În BB : „Jghiaburile”; în ms. 45 : „Covășile”.

Vezi ST.L. FAC., p. 100; IV.2.3.116. Primă atestare 1665–1680.

2.2.46. potcoavă, probabil 'diademă', 'cunună', în sintagma din BB : „Potcoava-sfințenii” (Ex., 29, 6) și din ms. 4 389 : „Potcoava sfințirii (ibid.)”. În ms. 45 : „Potcoava sfințeniei”. În versiunea grecească : τὸ πέταλον τὸ ἀγίασμα [(τὸ πέταλον, -ου 'pétale, feuille d'arbre'; feuille de métal], după care, în cea latinească : „Laminam sanctam”. În germană : „Den heiligen Kronreif”; în PO : „Cunună sfințită”; B 1975 : „Diadema sfințeniei”; slavonește : доскѣ осклапачиѣ (rus. doskă 'scîndură'). Cuvîntul *potcoavă*, cu același sens, mai apare și în sintagma „Potcoavă de aur”, din BB : „Și au făcut potcoava cea de aur osibire sfințului, de aur curat” (Ex., 39, 29; la fel în ms. 45). În ms. 4 389 : „Și să faci potcoavă de aur curat și să faci într-însa chipul pceșii sfințirii Domnului” (Ex., 28, 36; pe margine, de aceeași mină, este adăugat cuvîntul *scîndurea*, ca sinonim al lui *potcoavă*, din text; adaosul s-a făcut sub influența textului slavonește, unde există termenul доскѣ). În latinește : „Laminam de auro purissimo”; în germană „Stirnblat”; în PO : „Peteală den curat aur”; în B 1975 : „Tăbliță șlefuită, de aur curat”; în SCHARBERT, *Exodus*, p. 112 : „Das heilige Diadem”.

2.2.46. bis. a (se) săruta 'a se împăca'; 'a se întreba de sănătate'; în BB : „Se închină lui și sărută pe el și să sărutară între dînșii” (Ex., 18, 7; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „Se întrebă unu pe altul de sănătate”).

2.2.47. scoarță, în sintagma : scoarță-dulce 'scoarțoasă', 'Zimt', în ms. 45 (Ex., 30, 23). În BB și în ms. 4 389 : „Scoarțoasă”.

2.2.48. a slei 'a turna (metal)', în ms. 4 389 : „Se-au sleit acest vișel” (Ex., 32, 24).

2.2.49. a soli 'a îndeplini funcția de sol', în ms. 4 389 : „Fii tu acestor oameni să le soleşti cîte ce stînt cătră Dumnezeu” (Ex., 18, 19).

2.2.50. stricăciune 'lepră', în BB : „Să făcu mîna lui plină de bubele stricăciunii ca zăpada” (Ex., 4, 6). În ms. 45 : „Bubele stricăciunii ca omătul” (ibid.); în ms. 4 389 : „Mîna...plină de stricăciune și albă ca zăpada”; pe margine : „Se făcu mîna lui stricală” 'leproasă' (Ex., 4, 6). Pentru acest cuvînt, cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 306.

2.2.51. stricat 'lepros', vezi cuvîntul precedent.

2.2.52. strinsură 'adunare', 'tabără', în ms. 4 389 : „Toată strinsura feciorilor lui Israel” (Ex., 16, 9; și în : 16, 3, 13, 22; 17, 1; 35, 4).

2.2.53. șurub, cuvînt adăugat pe margine, de aceeași mină, în ms. 45 : „Șuruburile” (Ex., 25, 31, 34); șurub (Ex., 25, 33). Aceste atestări modifică data primei atestări din Tiktin² : în loc de 1683, Dosoftei, 1665–1680.

2.2.54. temeiu 'temelie', 'bază', în ms. 4 389 : „Temeiurile să fie de aramă” (Ex., 27, 18, și în versetul 10; și temelie, în : 27, 10, 16, 17). În BB : „Cuiuburile”; în ms. 45 : „Fundurile”. În ms. 4 389 apare și *temelie*, într-un număr de 7 ocurențe, cu sensul 'bază’.

2.2.55. teslărie 'dulgherie', în BB : „Și lucrurile teslăriei lămnelor să lucrêze” (Ex., 31, 5; la fel în ms. 45). Prima atestare din Tiktin² (1688) se modifică : 1665–1680, în ms. 45.

2.2.56. tivitură 'găitan', în ms. 4 389 (Ex., 28, 31); cuvîntul este adăugat pe margine, de aceeași mină, pentru *bală*, pl. *bêle*, din text; în același loc, este menționat și sinonimul *găitan*. Vezi mai sus, IV.1.9.5.

2.2.56. bis. trăgător 'animal de povară', 'măgar', în BB și în ms. 45 : „Și luiud Moisei fămêia și copiii îi sui pe trăgători și se întoarse la Eghipel” (Ex., 4, 20; în ms. 4 389 : „Măgari”).

2.2.57. treabă, în expr. de treabă 'necesar', în ms. 4 389 : „Vasele cîte de treabă” (Ex., 25, 29).

2.2.58. *trup*, în sintagma : *trupul-cel-de-margine* 'prepuț', în ms. 4 389 (Ex., 9, 25); și (2.) 'penis', în BB : „*Au tăiat marginile acoperământului trupului fiului ei*” (*ibid.*); la fel în ms. 45.

2.2.59. *turnători* (pl.) 'vase de turnat, cu mîner', 'recipiente', în BB : „*Blidele, căștile...căușile și turnătorile întru care vei turna cu ăle*” (Ex., 25, 29; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „*Păharăle în care vei turna*”). În grecește : *χάδοσ* 'Schöpfgefäß'; 'Hohlmaß'; în latinește : „*Cyathus*”; în germană : „*Becher*”.

2.2.60. *a uncropi* 'a fierbe' (<*uncrop*), în ms. 45 : „*Vei uncropi*” (Ex., 29, 21; cuvântul este alăugat pe margine, de aceeași mină, cu cerneală roșie, ca sinonim al lui *fierbe*, din text). În Tikin², prima atestare a vb. *a încropi* este din 1840; ea se modifică : 1665—1680, în ms. 45.

2.2.61. *undiță* 'furculiță', în BB : „*Undețele de carne*” (Ex., 8, 3; la fel în ms. 45). În ms. 4 389 : „*Undițele lui cele de carne*”. În latinește : „*Fuscinulas*”; în germană : „*Gabeln*”.

2.2.62. *unelte* 'diferite obiecte', 'bunuri mobile', în BB : „*Afară den unelle*” (Ex., 12, 37). În ms. 45 : „*Afară den marfă*”. În ms. 4 389 : „*Fără de copii*”. Cuvântul mai apare în BB, *Ieșirea*, în : 22, 7 (în ms. 45 : „*Haine*”; în ms. 4 389 : „*Scule*”); în 22, 8 (în ms. 45 : „*Marfă*”); în 27, 19 (în ms. 45 : „*Ciniile*”; în ms. 4 389 : „*Dichtsele*”).

2.2.63. *vătui* 'ied', în ms. 4 389 (Ex., 12, 6).

Addenda

2.2.64. *împistreală* (< *a împistri* < vsl. *pīstriti*) 'alesătură', procedeu de ornamentare a țesăturilor prin îmbinarea după un anumit model a firelor de urzeală și băătăură; 'motiv decorativ colorat într-o țesătură', în BB : *împistrelle* (Ex., 39, 7); în ms. 45 : *împistreală* (*ibid.*).

2.2.65. *împistrare* 'alesătură' (vezi cuvântul precedent), în ms. 45 : *împistrării* (Ex., 35, 33).

2.2.66. *împistrit*, -ă 'țesătură' cu alesături, cu motive florale etc., în BB : *împistrit* (Ex., 28, 6, 15; 36, 35, 35); *împistrite* (Ex., 38, 23); *împestrit* (Ex., 35, 33); în ms. 45 : (substantivat) *împistritul* (eroilorului) (Ex., 27, 16); *împistrite* (Ex., 36, 33; 38, 23); în ms. 4 389 : *împistrit* (Ex., 26, 36).

2.2.67. *împistritor* 'meșter țesător care face împistrituri', în BB : „*Lucru de împestritoriu*” (Ex., 26, 36; sensul este 'profesiunea de țesător specializat în alesături sau de croitor care unește țesături de diferite culori în anumite modele'); *împistritoriu* (Ex., 38, 18); în ms. 45 : „*(Lucrul) împistritorului*” (Ex., 26, 36; 28, 15; 36, 35; 38, 18; 39, 29); în ms. 4 389 : „*(Lucrul) împistritorului*” (Ex., 2, 15).

2.2.68. *împistritură* 'alesătură' (vezi mai sus, *împistreală*), în BB : „*Să facă toate lucrurile meșterului celui mare de împistritori*” (Ex., 35, 33); în ms. 4 389 : *împistritura* (Ex., 35, 35); *împistritori* (Ex., 28, 6); *împistriturile* (Ex., 36, 13).

2.2.69. O situație specială prezintă cuvântul *gure*, atestat o singură dată în BB : „*Și va fi gura lui dentr-însul la mijloc avînd gure împrejurul gurii, lucru țesut, împletitură țesută dentr-însul, pentru ca să nu să spinlece*” (Ex., 28, 28). Lui *gure* din BB îi corespunde *bată* în ms. 45; la fel și în ms. 4 389 : „*Avînd bête împrejurul gurii*” (Ex., 28, 32). În ultimul caz, sint adăugate pe margine, de aceeași mină, cuvintele : „*Tivitură sau găitan*”. Corespondentul din grecește este (ῆ) ὄα, -αζ 'frange d'un habit'; 'Saum (des Kleides)', 'Rand' (Vezi H. Frisk, *GEW*, II, p. 1 143). În germană : „*Borte*” (= 'margine, bordură'; 'garnitură'; 'găitan'); în PO : „*Bear-tă tivită*” (*beartă* este o variantă transilvăneană, provenită din dialectul săsesc, a germ. *Borte*); în B 1975 : „*Guler țesut ca platoșa*” (Ex., 28, 32); în latinește :

„*Ora per gyrum eius textilis*” (Ex., 28, 32; *ōra*, -ae 'margine', 'tiv'). S-ar putea ca *gure* 'tivitură, bordură, margine întărită' să fie pluralul lui *gură*, folosit în BB sub influența denumirii lat. *ora* 'margine', tiv, 'care va fi fost considerată, greșit, forma de plural a lat. *os, oris* (n.), pl. *ora* 'gură'. Subst. *gure* nu este înregistrat ca atare în dicționarele românești.

CONCLUZII

Studiul de față, dedicat limbii literare din cele trei variante ale cărții *Ieșirea*, din BB, din ms. 45 și din ms. 4 389, confirmă, în linii generale, rezultatele din tabelul sinoptic, de la p. 103—105, din studiul lingvistic care însoțește cartea *Facerea* (din MLD, BIBLIA 1688, I). Limba literară folosită în ms. 45 este de factură nordică, moldovenească, cea din ms. 4 389 și din BB reflectă varianta sudică, muntenească, cu unele inconsecvențe în ce privește ultimul text, datorită faptului că modelul urmat provenea din aria nordică.

Dintre fenomenele lingvistice studiate, merită a fi reținute următoarele :

I. ÎN DOMENIUL FONETIC

1. Valoarea slovei *z* în elementele de origine slavă cărturărească (vezi I.2.2.0.).

2. Fenomenul „despicării” unor vocale (vezi I.2.4.0—2.4.12.).

3. Velarizarea vocalelor *e, i*, precedate de șuierătoare *ș, j* (vezi I.3.5.0—3.5.20; I.3.6.0—3.6.8.).

4. Prezența lui *-u* în *voiu*, verb auxiliar, și absența acestui sunet în *voi*, pronume, în norma literară sudică, muntenească, și absența lui *-u* altl în cazul auxiliarului, cit și al pronumelui, în norma moldovenească a ms. 45 (vezi I.2.15.1.).

5. Ilustrarea cu exemple mai numeroase a fenomenului durificării lui *r* în *-or, -ar, -er* (vezi I.3.13.0—3.13.13.).

6. Situația grupului *-fi* (vezi I.3.8.4.—3.8.5.).

7. Tratatul grupului *sv-* în elementele de origine slavă (vezi I.3.14.6.—3.14.10.).

8. Fenomenul sonorizării : *sm > zm* (vezi I.3.15.0.—3.15.3.).

II. ÎN MORFOLOGIE

1. Studiu comparativ, statistic, asupra modului de folosire a pronumelor personale *el, ea, ei, ele; însu (l), însă (-a), înși (i), înse (le); dînsul, dînsa, dînsii, dînselle*, în cele două variante ale limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, reprezentate de cele trei texte studiate (vezi II.4.1.1.—4.1.2.).

2. Realizarea tendinței spre forma unică a pronumelui relativ-interogativ *care*, la nominativ-acuzativ, singular și plural, masculin și feminin (vezi II.4.5.0.).

3. Date noi despre pronumele nehotărît *alall (u)*, întîlnit numai în ms. 45 (vezi II.4.6.1.).

4. Exemple numeroase pentru ilustrarea fenomenului iotacizării (II.6.3.0.—6.3.3.). Absența formelor cu *l, d, n, r*, cu excepția cuvintelor (*să*) *ceară; (să) piară* (vezi II.6.3.0.).

5. Formele de imperfect indicativ, conjugarea a IV-a, în *-iîă, -liă* (vezi II.6.4.0.).

6. Formele perifrastice de imperfect al indicativului de tipul : *era pascănd* 'păștea'; *vrea merge* 'mergea' (vezi II.6.4.1.; II.6.4.2.).

7. Forma perifrastică de perfect compus : *fu fiind* 'a fost'; *fu ieșind* 'a ieșit', calchiată, ca și cele două precedente, după greacă (vezi II.6.6.0.).

8. Forma de viitor alcătuită din verbul *a fi* + verb la gerunziu (uneori cu valoare de prezumtiv): *vor fi fiindu-se*. Modelul este preluat din grecește (vezi II.6.3.1.).

9. Construcția *și* + conjunctivul prezent, persoana a III-a singular și plural, în vorbirea directă, calchiată după limba greacă, în care apare *καὶ* + imperativul vezi II.6.9.1.).

10. Construcția, calchiată după grecește, de tipul: *văzînd văzuu*; *văzînd am văzut*; *umplînd voi umple*; *să zică zicînd* (vezi II.6.13.0.).

11. Discutarea variantelor populare și literare ale adv. *dinăuntru* (*denlăuntru*, *înlontru*, *înuntru*, *înăuntru* etc.): „norma” din ms. 45 era fixată pe forma *lontru* (*den-*, *în-*); cea din ms. 4389 și din BB, pe (*den-*)-*lăuntru* etc. (vezi II.7.21.0.).

12. Scăderea simfioare a numărului ocurențelor prepozițiilor compuse, de origine grecească, *întru mijlocul* 'între'; *între mijlocul* 'id' (vezi II.8.2.0.).

13. Dispariția lui *-r-* din prepozițiile *pre*, *pren*, *preste* (vezi II.8.3.0.; 8.4.0; 8.5.0.).

14. Apariția conjuncției *ori* în BB și în ms. 45, în 2 ocurențe (vezi II.9.1.0.).

15. Raportul, ilustrat statistic, dintre conjuncțiile *să* 'dacă', *de* 'id.' și *dacă* (*deaca*, *deca*) (vezi II 9.8.0.).

III. ÎN FORMAREA CUVINTELOR

1. Prefixul *în-* apare ca *inn-* în cuvinte ca: *innainte*, *innall*, *innălța*, și ca *în-* în: *înpregiur*, *înpotrivă* (și *înpărat*), în ms. 45 (vezi III.2.2.0.).

IV. ÎN DOMENIUL VOCABULARULUI

1. Cuvinte neînregistrate în dicționarele românești: *căpină* (IV.1.4.12.); *chidaris* (IV.1.5.8.); *gomor* (IV.1.6.2.); *gravani* (IV.1.9.7.); *gure* (IV.2.2.69.); *halvan* (IV.1.6.3.); *hin* (IV.1.6.5.); *impistreală* (IV.2.2.61.); *impistrire* (IV.2.2.62.); *impistritor* (IV.2.2.63.); *jugător* (IV.3.13.10.); *lasloviță* (IV.1.4.24.); *notos* (IV.1.5.22.); *sardiu* (IV.1.5.31.); *a sveștenii* (I.3.14.9.); *treapt* (IV.1.1.27.).

2. Au fost propuse etimologii noi următoarelor elemente lexicale: *cuvînt* (IV.2.1.16); *gard* (IV.2.1.27.); *gonț* (IV.1.3.2.); *gravani* (IV.1.9.7.); *începătură* (IV.2.1.34.); *păpădie* (IV.1.5.26.); *șineri* (IV.1.7.6.).

3. S-a modificat prima atestare, față de TIKTIN², în următoarele cazuri: *bezer* (IV.1.5.5.); *capac* (IV.1.9.1.); *carbunc* (IV.1.2.4.); *căulare* (IV.2.2.9. bis.); *gardiță* (IV.1.3.1.); *găitan* (IV.1.9.5.); *gonț* (IV.1.3.2.); *gravani* (IV.1.9.7.); *pălărie* (IV.1.3.3.); *postavă* (IV.2.2.45.); *sponcă* (IV.1.4.57.); *șabac* (IV.1.9.13.); *șurub* (IV.2.2.53.); *teslărie* (IV.2.2.55.); *a uncropi* (IV.2.2.60.).

4. Au fost semnalate și discutate câteva cuvinte rare: *căpină* (IV.1.4.13.); *a dupleca* (IV.1.1.6.); *tinér* (IV.1.7.6.); *a vorbi* (IV.1.4.60.).

Sensuri noi, neînregistrate în dicționare, ale unor cuvinte și sintagme, sînt semnalate în diverse locuri ale lucrării, dar mai ales în capitolul dedicat calcuilor lingvistice, care sînt, în marea majoritate, calcuți semantice.